

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

120. ÉVFOLYAM

2004

3

ARGUMENTUM KIADÓ

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES ET DE LA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

120. ÉVFOLYAM 2004. 3. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY *felelős szerkesztő*

MONOK ISTVÁN *társ szerkesztő*

KULCSÁR PÉTER

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

VIZKELETY ANDRÁS

TÓDOR ILDIKÓ *technikai szerkesztő*

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

*Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII., Orczy tér 1. tel.: 06-1-477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a *Kis Magiszter Könyvesboltban* (1053 Budapest, Magyar u. 40.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.). **Külföldön terjeszti** a Hess András Kereskedelmi Kft. (H-1026 Budapest, Guyon Richárd u. 7. tel./fax: 200-1153.).

Előfizetési díj 2001-től egy évre 1600 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kéziratához 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

KÓKAY GYÖRGY

Horváth János, Verseggy Ferenc és az első magyar katolikus folyóirat

Miként Közép-Európa több országában, nálunk is a 19. század második évtizedében indult meg a katolikus folyóirat-irodalom. Hazai kezdeményezőjéről, Horváth Jánosról és lapjáról az *Egyházi értekezések és Tudósításokkal* már behatóan foglalkozott a szakirodalom. Legutóbb éppen a *Magyar Könyvszemlében* jelent meg a folyóiratról egy összefoglaló ismertetés.¹

Az alábbiakban, jórészt a kiadott levelezésük alapján annak a két egyházi személynek kapcsolatáról és a folyóirattal összefüggő tevékenységéről szeretnék részletesen szólni, akiknek kiemelkedő szerepe volt a lap létrejöttében és szerkesztésében.² A folyóirat szerkesztőjének, Horváth Jánosnak és a magyar felvilágosodás ismert írójának, Verseggy Ferencnek az együttműködése ugyanis az első katolikus folyóirat életében nagyobb figyelmet érdemel. Már az a körülmény is, hogy a veszprémi kanonokról, illetve a későbbi székesfehérvári püspökről, és a magyar jakobinus mozgalom egykori aktív szereplőjéről – akinek nevéhez fűződik többek között a Marseillaise magyarra fordítása – van szó, sajátos jelleget ad ezen együttműködésnek.

Az eddigi szakirodalom említette, de nem méltatta kellően, hogy a jobbagycsaládból származó Horváth Jánosra mennyire hatással volt a 18. század nyolcvanas éveinek végén a pozsonyi szemináriumban eltöltött időszak.³ Az itt tanuló kispapok társaságba tömörültek, és lelkesen bekapcsolódtak a magyar nyelv művelése érdekében kibontakozott mozgalomba. Kazinczy visszaemlékezéseiben, amelynek során elismerően nyilatkozik tevékenységükről, azt is hangsúlyozza, hogy az anyanyelv művelése leginkább a papok feladata: „A derék ifjakban lángola a hazai nyelv szerelme, melynek virágzása nélkül semmi nép nem emelkedhetik kultúrára. Azt előbbre vinni kinek inkább tiszte, mint papnak.”⁴ A pozsonyi kispapok, akiknek sorában Horváth János mellett ott volt ezekben az években többek között Péteri Takács József, Fejér György, Döme Károly, Juranics László, akik

¹ KOPPÁNYI Júlia: *Az Egyházi Értekezések és Tudósítások. Az első hazai katolikus folyóirat.* = Magyar Könyvszemle 2003. 2. sz. 188–202.

² HORVÁTH Konstantin: *Az Egyházi Értekezések és Tudósítások története 1820–1824. Verseggy Ferenc és Horváth János levelezése. 1819–1822.* Veszprém, 1937. 356 l.

³ Életéről és működéséről: BADICS Ferenc: *Horváth János püspök 1769–1835.* Veszprém, 1927. 121 l.

⁴ KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete.* Bp. 1879. 125.

a magyar irodalmi életben a későbbiek során jelentős szerepet játszottak. De ott voltak olyanok is, mint Horváth János, Rudnay Sándor és Kopácsy József, akikből tudós főpapok lettek.

A pozsonyi szeminaristák járatták és olvasták az első magyar nyelvű újságokat és folyóiratokat, általuk megismerkedtek a kor jeles magyar íróival, köztük Kazinczyval, Batsányival, valamint szép számú pap-költővel és szerzetes íróval: Ányos Pállal, Virág Benedekkel, Baróti Szabó Dáviddal, Dayka Gáborral, Verseghy Ferencsel és másokkal. Innen eredhet Horváth János és Verseghy ismeretsége is, hiszen Verseghy maga is papi pályán tevékenykedett, és ezekben az években már megismerkedett a folyóirat-szerkesztés titkaival, hiszen a *Magyar Museum*nál ő végezte a lap segédszerkesztői feladatait, később pedig itt és az *Uránia*ban közleményei is jelentek meg. Írói tevékenységéről egyébként az újságok is rendszeresen beszámoltak, egészen addig, amíg Batsányi szavaival élve „a sötétség apostolai” vádat nem emeltek az író ellen. Ismeretes, hogy Verseghyt a felvilágosodás iránti rokonszenve és a Millot apát-féle történelem fordítása miatt előbb egyházi büntetésre, később a magyar jakobinus mozgalomban való részvételéért halálra, majd kegyelemből kilencévi várbörtönre ítélték. A szabadulása után részt vett a nyelvi harcokban. A megtört író nyelvészeti munkássága vezette vissza a szellemi életbe, bár ezen a területen éles harcokat vívott a nyelvújítás másik szárnyával, és főként Révai Miklóssal. Ezáltal szembe került Kazinczyék táborával, és a 19. század tízes éveiben elszigetelődve, visszavonult. Ebből a helyzetéből a veszprémi katolikus írók, de főleg Horváth János felkérése mozdította ki.⁵

Horváth János, akit 1792-ben szenteltek pappá, Veszprémben segédlelkészként főleg német és francia teológiai munkák fordításával foglalkozott, de költeményei is jelentek meg folyóiratokban. Gyorsan emelkedett az egyházi pályán, 1801-ben Keszthelyre Festetics György nevezte ki apát-plébánossá, majd 1808-ban, Veszprémben kanonok lett. Közben alaposan belekóstolt a tudományba, különösen a francia teológiai munkákat olvasta, de nagy figyelmet fordított a korabeli hazai egyházi írók, főleg Csapodi Lajos és Szvorényi Mihály munkáira is. A francia szellemi életből főleg Pierre Nicole, a Port-Royal tanára volt rá hatással, valamint Bossuet, Fénelon, Voltaire és Rousseau, a német irodalomból pedig Herder és Kant. A mintegy tízezer kötetes könyvtárában jelen volt a régi és a korabeli magyar irodalom színe-java, Pázmány, Káldi, Faludi, Ányos, Baróti Szabó, Révai, Kazinczy, Virág és Verseghy művei.

Ebben az időszakban különösen szónoklataival ért el nagy sikereket. Bossuet nyomán felépített prédikációi, halotti búcsúztatói, amelyek részben nyomtatásban is megjelentek, nagy visszhangot keltettek. Főleg e beszédeibe szőtte bele azokat a társadalomkritikai megjegyzéseit, melyekben a hatalmasok, a törvénytelen-ségek és az igazságtalanságok ellen emelte fel szavát. 1797-ben Festetics Lajos halálakor mondott beszédében a következőket hangsúlyozta:

⁵ A nyelvújítással való kapcsolatáról és nyelvészeti munkásságáról: MADARÁSZ Flóris: *Verseghy és a nyelvújítás*. = Budapesti Szemle 1900. 102. köt. 47–68, 195–211.

„Rettegjete világnak kevély hatalmasai, kik mint a férget, megvetve tapodjátok embertársaitokat, a halál titeket is halomba ver... rettegjete ti is kevély bölcsék, kik össze zavarjátok a törvényest a törvényteleniséggel, s botor kábaságtoknak feláldozzátok a népeknek csendességét és boldogságát... rettegjete igazságtalanok, kik polgártársaitok véréből gyűjtitek elhagyandó kincseiteket... nemsokára kiragad a halál, aztán pedig következik az ítélet!”⁶

Hamar felismerte, hogy a szónoki beszéd mellett a 19. században már az egyház felhasználhatja az időszaki sajtót is a maga területén. Részben a kilencvenes évek hazai sajtója, részben pedig a nyugaton már megindult egyházi folyóirat-irodalom nyomán juthatott arra a gondolatra, hogy szükség van egy magyar nyelvű egyházi folyóiratra. Tájékozódását elősegítette, hogy maga is járatott 24 külföldi teológiai folyóiratot, köztük 11 katolikus, és 13 református lapot. A *Tudományos Gyűjtemény* megindulása után, a pozsonyi seminarista időkből ismert Fejér György felkérésére több magyar egyháztörténeti és egyházjogi vonatkozású cikket írt a pesti folyóirat számára. Kazinczy, aki korábban elismerően nyilatkozott a nyomtatásban megjelent beszédeinek magyarságáról, e tanulmányairól is azt írta, hogy „nyelvük oly szép történeti értekező próza, melynél szebbet még alig írtak.”⁷

Horváth János tudatosan törekedett a magyar egyházi irodalmi nyelv megteremtésére, és csiszolására. A nyelvművelés híve lett, bár a purizmust elvetette. Célja, a többi szaktudomány anyanyelvi művelését szorgalmazókhöz hasonlóan, a magyar teológiai szaknyelv fejlesztése és korszerűsítése. E törekvés a katolikus teológiai irodalomban különösen időszerű volt, hiszen a latin nyelv e területen szinte kizárólagos egyeduralmat élvezett. Szvorényi Mihály például már 1790 táján magyar nyelvű egyháztörténetet készült írni, de munkája végül is 1795-ben latinul jelent meg. Az áttörés e téren nemcsak a katolikus egyházi nyelv latinsága miatt bizonyult nehéznek, hanem a magyar nyelv elmaradottsága és szókészletének hiányossága miatt is. Horváth látta, hogy a legszükségesebb vallási fogalmak is hiányoznak a korabeli magyar nyelvből, és ezért alapvető feladatként tűzte ki az egyházi jellegű műszavak magyarosítását, a teológiai irodalom közérthetővé tétele érdekében. E nagy szakmai felkészültséget kívánó feladat megvalósítása céljából fordult Verseghy Ferenchez, akit meg szeretett volna nyerni egy „egyházi mesterszókönyv” elkészítésére és leendő folyóirata munkatársául is. Ismerte ugyanis Verseghy nyelvészeti munkásságát, és nézeteit az övéhez közelállónak tartotta.

Verseghy örömmel elfogadta Horváth felkérését, és vállalta mindkét feladatot. Horváth nemcsak a katolikus írók egyik legkiválóbbjának tartott Verseghyvel, hanem az 1818-ban a Nemzeti Múzeum pályázatára elkészített *Felelet* című munkájában kifejtett nyelvfilozófiai elveivel is egyetértett. E mű a nyelvet, mint gondolataink és érzéseink tolmácsolóját, a legfontosabb eszköznek nevezte a humanitás elérésére. Mivel pedig magyarok vagyunk, a nyelv végső célját csak úgy valósíthatja meg, ha hű tükre magyarságunknak. Vagyis a nemzetiség révén kívánt

⁶ Idézi: BADICS: i. m. 13.

⁷ 1817. április 13. KAZINCZY: *Levelezés*. XV. 142.

eljutni a humanitáshoz. Bírálta a mértéktelen purista törekvéseket, és a felkészületlen nyelvújítók nyelvrontását, de fontosnak tartotta a rendszerbe foglalható, és elméletileg magalapozott nyelvfejlesztést.⁸

Horváth, aki maga is elutasította a purizmust, és aki mind a lexikonnal, mind pedig folyóiratával szintén a magyar nyelv érdekében kívánt munkálkodni, Verseggyben mindkét tevékenységhez társat talált.

Már a *Tudományos Gyűjtemény* megindítása előtt gondolt Horváth folyóirat indítására. 1816. június 16-án írta:

„A jövő esztendő kezdetével az Egyháziak Barátságát eresztém ki; ez időszaki írás leszén, amit az európai tanultabb teológusok szépen s nyomósan írtak journaljaikhoz” – és ezt fogja a magyar papsággal megismertetni. „E végre minden theológiára való időszaki írásokat megrendeltem; talán a tekintetből, hogy válogatott értekezéseket foglalja magában és a tót s német papjaink is elkezdik szeretni nyelvünket, melynek a papok lehetnek legjobb terjesztőik.”⁹

De már három évvel korábban, miként Kazinczy egy levele bizonyítja, Kisfaludy Sándor és más pesti írók is terveztek egy olyan folyóiratot, amelyet „főtiszteletre méltó kanonok Horváth” is elő kívánt mozdítani, de ez a terv nem valósult meg. A már említett két tucatnyi katolikus és protestáns külföldi folyóirat megrendelése jól mutatja, mennyire az európai mintákhoz akart felzárkózni, amikor a magyar teológiai műnyelv megteremtése, és a korszerű vallási ismeretek elterjesztése érdekében maga is lapot alapított. A nemzetiségi katolikus papok magyar nyelvi ismereteinek fejlesztése mellett nagyon fontos célja volt a lappal a magyar papság nyelvi és vallási műveltségének növelése is, abban a korszakban, amelyik a vallási műveltség terén is meglehetősen elmaradott volt. A Verseggyvel folytatott levelezéséből kitűnik, hogy a papság szellemi restsége sok gondot okozott számára. A folyóiratban több ízben panaszkodott a hazai egyházi irodalom szegénysége miatt, kiemelve, hogy még hit- és erkölcstudományi munkák sem jelennek meg magyarul, pedig nagyon hasznos lenne, ha a hívők lelki gondviselői olvasnának efféléket. Az egyháziak műveltsége és szellemi aktivitása véleménye szerint „megakadályozhatta volna a hitetlenség és erkölcstelenség áradatát.” Így nyert a részben nyelvi indíttatású folyóirat-alapítás, amelynek egyik célja a magyar teológiai műnyelv megteremtése volt, általánosabb kultúrpolitikai célkitűzést is, főként a papság műveltsége és szellemi aktivitása kifejlesztése érdekében, de nem utolsósorban a korszerű vallási kultúra kibontakoztatásában is.

Az 1818-ban benyújtott lapengedély-kérésben is folyóirata célját az egyházi tudomány magyar nyelven való művelésében, a műveltség terjesztésében, és hazája szolgálatában nevezte meg. Megnyerte munkatársul Verseggy Ferencet, akit főleg a hit és erkölcstani szaknyelv megteremtésében, de magában a folyóirat szerkesztésében is szeretett volna a segítségül hívni. Mivel Horváth Veszprémben, Verseggy pedig Budán tartózkodott, főként levelezés által kerülhettek kapcso-

⁸ CSÁSZÁR Elemér: *Verseggy Ferenc élete és művei*. Bp. 1903. 357–375.

⁹ BADICS: i. m. 45.

latba. E levélváltásnak köszönhető, hogy az első egyházi folyóirat szerkesztéséről, és általában a lap életéről többet is megtudhatunk, mint ami a nyomtatásban megjelent cikkekből kideríthető.

Miután a lap tervét az egyházmegyei cenzor és a budai könyvvizsgáló is jóváhagyta, az első füzet 1819 novemberében megjelenhetett, 1820-as évfolyamjelzéssel. A szerkesztő már korábban meghirdette az egyházi körök számára lapja indulását és igyekezett munkatársakat toborozni. Egyik Verseghyhez írt levelében olvasható, hogy az *Egyházi Értekezéseket* valamennyi püspökségben meghirdette.

„Talán e folyóírás által felerkentetnek papjaink a buzgóbb olvasásra, mely nélkül őket bizonyos megvetés fenyegeti, s talán nyelvünk is nyer, írásunk módgya megtáraztatik.”¹⁰

Az első szám megjelenése nyomán ismét annak a reményének adott kifejezést, miután köszönetet mondott az írónak együttműködéséért, hogy

„munkánk által talán a világi Nagy Urak előtt letöröllyük a Magyar Papságról a dologtalanságnak gyalázattját, sőt reménylem külföldön is eddig való hírünknel dicsebb nevet szerzünk.”¹¹

Horváth Jánost a későbbiek során is foglalkoztatja e probléma. Amikor a felkérések ellenére a katolikus papok közül csak kevesen vállalkoztak cikkek beküldésére, ám a protestáns teológusok sokkal szorgalmasabban publikáltak a folyóiratban, így sóhajt fel:

„Bárcsak paptársaink is már egyszer felerkennének, mert én félek, hogy a Protestánsok még pedig olyan munkákkal amelyek ellen legkisebb kifogást sem tehetünk, az *Értekezéseket* is elborították, valamint a Pesti Gyűjteményt elfoglalták. Adgyon nekem kedves Uram Bátyám tanácsot: miképen lehetne a Magyar Catholicus Papságban a Literatúrának szeretetét még hathatósabban éleszteni?”¹²

E kérdésre Verseghy azt válaszolja, hogy ellentétben a protestánsokkal, a katolikus papokból hiányzik a tudományos ambíció és az utódok megbecsülése.

„Tagadhatatlan, hogy a Protestáns Prédikátoroknál nagy ösztön akár a haszonhozó, akár csak dicsőségszülő tudós munkálkodásra is a maradék. Előre látták ők, hogy fiaiknak sokat használ a jövődő világ előtt, ha azt mondhatták, hogy attyok ez vagy amaz híres tudós férfiú volt.”¹³

Horváth kezdettől fogva nyitott volt a protestáns szerzők irányában is: őket is meghívta munkatársul, csak a hitvitáktól kívánta távol tartani őket. Több református teológiai tanár írását közölte a lap, és ő maga is írt bírálatot munkáikról. A szer-

¹⁰ Horváth János levele Verseghy Ferenchez. 1819. máj. 31. – HORVÁTH Konstantin: *i. m.* 193.

¹¹ Horváth János levele Verseghy Ferenchez. 1819. dec. 11. – Uo. 198.

¹² Horváth János levele Verseghy Ferenchez. 1820. okt. 11. – Uo. 217.

¹³ Verseghy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1820. nov. 1. – Uo. 83.

kesztő protestánsok iránti toleranciáját jelzi, hogy lapjában helyt adott egy valószínűleg Guzmics Izidortól származó írásnak, amelyben Ángyán János fordításában megjelent két protestáns szerzőnek a neveléstudományi munkáját méltatta, kiemelve egy luteránus, egy katolikus és egy református író együttműködését: „ha abban, ami az emberiségre nézve oly nagy dolog, minémű a nevelés, különböző három felekezetbeli tudósok meg tudtak egyezni, miért volna lehetetlen a vallásbeli teljes egyesülés?”¹⁴

A vallási türelmesség, ami Horváthban oly jellemző volt, munkatársában, Verseggyben – levelezésüket látva – kevésbé volt fellelhető. Főként a nyelvújítással kapcsolatos ellentétek nyomán alakult ki az íróban az a nézet, hogy a református Kazinczy és az újítást leginkább ellenző katolikus dunántúliak harca tulajdonképpen felekezetek közötti harc, a kálvinisták küzdelme a katolikusok ellen. Megfeledkezett arról, hogy a konzervatívok nemcsak a Dunántúlon, hanem Debrecenben és Sárospatakon is szép számmal voltak. Elfogultságában a *Tudományos Gyűjteményt* a kálvinista újítók hivatalos lapjának tekintette, de Kultsár Istvánt és újságját, a *Hazai s Külföldi Tudósításokat* is hasonló okokból ellenszenvesnek emlegette. Amikor például Verseggy egyik tanulmányáról elítélő kritikát jelentett meg Kultsár a lapjában, Horváth János is felháborodott:

„... Vigyáznom kellett, hogy rágalmazóinknak – kik között tán szinte első helyet foglal el a Hazai Tudósítások szerzője – alkalmasságot ne nyújtsak még gorombább gúnyolódásra. Kultsár Úr az Egyházi Értekezéseknek két darabját már balúl bírálván – midőn a Tudományos Gyűjteményre, noha tömve van silány darabokkal, átallyában való dicséreteket halmoz – foga fehérjét eléggé kimutatta, s hogy ügyekezettünknek elnyomására törekszik, kételkedni nem lehet.” – Majd tanácsot kér Verseggytől, hogy „tovább is garázdálkodni hagyjuk ökelmét, vagy bedugjuk, becsapjuk a száját?”¹⁵

Az egyébként maga is egyházi múltra visszatekintő pesti újságíró és a veszpérmiek közti ellentét oda vezetett, hogy Verseggy javaslatot tett a szerkesztőnek, ne említsék többé nevét lapjukban, hanem Kultsárról inkább hallgassanak, már csak azért is, mert ők hetenként „újíthatják meg piszkolódásaikat”, míg az *Értekezések* csak negyedévenként jelenik meg. Ehelyett azt javasolja, hogy a primáson keresztül érjék el, hogy a pesti lapok

„hitbéli és egyházi dolgokról ne ír hassanak szabadon, csak úgy, hogy a királyi cenzúrán kívül püspöki teológiai cenzúra alá is vetik az írásaikat. De azt is panaszolja, hogy a Tudományos Gyűjtemény szabadon hirdeti a „racionalistákat és a naturalistákat.”¹⁶

Szomorú, de a korra jellemző, hogy a cenzúrától korábban maga is sokat szenvedett Verseggy javasolja a korlátozásokat ellenfelei lapjaival szemben.

¹⁴ BADICS: i. m. 58.

¹⁵ Horváth János levele Verseggy Ferenchez. 1820. júl. 5. – HORVÁTH Konstantin: i. m. 209.

¹⁶ Verseggy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1820. márc. 18. – Uo. 44.

A veszprémi folyóiratban Horváth sorra közölte Verseggy tanulmányait és költeményeit. Ezek ugyan aláírás nélkül jelentek meg, de a vele szemben álló tábor felismerte a szerzőt, és miatta kezdték támadni az *Értekezéseket*.

A folyóiratnak így is volt bizonyos sikere, az első évfolyam 700 példányából csak 63 maradt meg, pedig olyan nagy egyházmegyékből, mint a pécsi, kalocsai és az esztergomi, egyetlen előfizetője sem volt. Az előfizetők pedig úgy látszik nem fizették rendszeresen az előfizetési díjat, mert 1822-ben azt panaszolta a szerkesztő, hogy 1514 ft. követelése van az előfizetőknél.

A kilencvenes évek emléke idéződhett fel Horváthban, aki, mint láttuk, a pozsonyi szemináriumban lelkes olvasója volt a korabeli lapok között Görög Demeter lapjának, a *Hadi és Más Nevezetes Történeteknek*, és folytatásának a bécsi *Magyar Hirmondónak*. Görög, aki 1803-tól udvari nevelőként működött, és ekkor Ferenc Károly herceg nevelője volt, 1820 szeptemberében a veszprémi püspöki palotában tett látogatást a herceggel. Ez alkalomból Horváth átnyújtotta nekik a folyóirat addig megjelent három kötetét. A herceg megígérte, hogy elolvassa, Görög Demeter pedig folytatásra buzdította a szerkesztőt, miközben utalt a kilencvenes évek emlékeire:

„Ez a jó úr igen magasztalta ügyekezettünket, s nagyon örült, hogy a tűz, melly a Literatura iránt a Generale Seminariumban gyulladt, s e tájékon még most sem aludt el”. „Mellyet felém Nagyságod élesztett – választolt Horváth – és mink nagy s szép példája által serkentve ápolni meg nem szününk.”¹⁷

Verseggy, miután e látogatásról értesült, azt válaszolja Horváthnak, hogy a legkevésbé sem kételkedett abban, hogy az *Egyházi Értekezések* „rég szíves jó Baráttjának, Görög Úrnak tetszetek, de nagyon örül annak is, hogy Ferenc Károly főhercegnél is kedvező fogadtatásra leltek.”¹⁸

A veszprémi folyóirat vállalkozás külföldön is visszhangra talált. A *Halai Allgemeine Litteratur Zeitung* 1820. júniusi számában a következő recenzió jelent meg:

„Der Herausgeber dieser schätzbaren theologischen Zeitschrift ist der gelehrte Abt und Domherr zu Veszprim Joh.von Horváth. Auch von protestantischen Theologen werden Beyträge angenommen. Die in dem ersten Bande vorgetragenen Ansichten über das Lesen der Bibel, und die Bibelgesellschaften kann Referent nicht unterschreiben. Auf jeden Fall ist diese theologische magyarische Zeitschrift den von Obscurantismus und Hass des Protestantismus angewehnten Zeitschriften und deren Fortsetzung der Sonnenblume von Folnesius in Ofen, vorzuziehen.”¹⁹

Horváth örömmel újságolta Verseggynek, hogy Fejér György is elismerően nyilatkozott lapjukról, pedig ő kezdetben irigy szemmel nézte kezdeményezésüket. Idézi a megváltozott véleményét:

¹⁷ Horváth János levele Verseggy Ferenchez. 1820. szept. 17. – Uo. 216.

¹⁸ Verseggy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1820. szept. 22. – Uo. 79.

¹⁹ Uo.

„Hogy az Egyházi Tudományoknak kimívelése valahára Magyar Hazánkban is munkába vehessék, kíváncsias dolog volt, hogy olly arányos úttal módot fogott fel, igen örvendetes; hogy erre Tiszt. Veszprémi Megye mint egy zászlót emelt, az neki különös, s örök dicsőségére fog szolgálni.”²⁰

Verseghy, aki kapcsolatban áll a főpapok közül Rudnay Sándor primással, akit szintén Pozsonyból ismert, és Fischer egri érsekkel, egyik levelében örömmel tájékoztatta Horváthot arról, hogy az érsek köréből arról értesült: a bécsi *Väterländische Blätter* szerkesztője is elismeréssel írt lapjukról.²¹

Horváth János és Verseghy levelezése nyomán képet kapunk arról is, hogy miként működött együtt a veszprémi szerkesztő, és a főmunkatársnak is nevezhető budai író. Verseghy, aki központibb helyét kihasználva a folyóirattal kapcsolatos hírekről könnyebben tudomást szerzett, ezekről rendszeresen tájékoztatta Horváthot. Beszámolt a pesti Generális Congregatio üléséről, ahol Horváth Jánosnak a tanulmánya alapján elvetették az egyházi renden belüli polgári megkülönböztetést: a nem nemesi származású papság szavazati jogának visszavonását. Tájékoztatta a szerkesztőt az egyházi méltóságokhoz fűződő kapcsolatairól, melyeket főként a folyóirat példányainak átnyújtásakor tudott ápolni. Rendszeresen hírt adott a lapjuk ellenfelének tartott Kultsár István tevékenységéről, akit a kálvinisták újságírójának nevezett. Örömmel tudatta Horváthtal, hogy a primás is elégedetlen a *Tudományos Gyűjteménnyel*.

Jelentős részét alkotja levelezésüknek egymás tanulmányainak elemzése és értékelése. Verseghy számos írást küldött a folyóirat számára, noha maga úgy vélekedett, hogy tudományos területen kevés hasznát láthatja Horváth, mert őt, a romantika elveinek hatására inkább már az érzelmeket megmozgató irodalmi műfajok érdeklik.

„Én merészelem azt nyilván állítani, hogy a tudósság avagy eruditio annyival inkább pedig az oskolás tudóskaság a szívet soha nem képes megjobbitani, hanem a külső, s többnyire csak affectált fékek által. A nemes és érzékeny szív ellenben, csak közepeszerű tudománnyal is, dajka gyanánt neveli az emberséget, ha pedig a tudományoknak mélyeibe is behat, hol az igaz bölcsesség avvagy sapientia fekszik, akkor az emberséget az istenség felemeli. Valamint mindgyárt elejente megmondottam Kedves Barátom Uramnak, úgy most is újra kénytelen vagyok megvallani: hogy az Egyházi Értekezések számára tudományos tárgyakban kevés hasznomat veheti, nem mintha képes nem volnék magamnak ezekben is jártasságot szerezni, mert az Isten ily tehetőséggel is megáldott, hanem mivel e tárgyak nekem felette szárazok, mihelyst a szív benne nem részesül.”²²

A lapban megjelent tanulmányai mégis azt mutatják, hogy több jelentős írással – köztük tudományos értékűekkel is – felkereste a folyóiratot.

Sokszor megtárgyalják írásban az egyes témákat, a folyóirat népszerűségét, a példányszámok változását. Van, hogy megkérdézi Verseghy ezzel kapcsolatban:

²⁰ Horváth János levele Verseghy Ferenchez. 1820. júl. 12. – Uo. 211.

²¹ Verseghy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1820. febr. 26. – Uo. 39.

²² Verseghy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1820. febr. 18. – Uo. 132.

vesznek-e a püspökök annyi, a szegényebb egyházi személyek között elosztandó példányt, mint amennyit a *Tudományos Gyűjtemény*ből és a pesti magyar újságokból. A szerkesztő „nem”-mel kénytelen válaszolni: közli, hogy csak 500 előfizetőjük van.

„Ezek az Urak már mind Tudósok lévén, töllünk semmi újat sem várnak: vagy pedig a Tudományokban való gyarapodást az emberi főbb természet inségének lenni nem ősmervén, s nem érzvén, az újabb literatura iránt – mely még gyanús is szokott előtők lenni, vagy hogy azt tanulniok ne kelljen, szántsándékkal gyanúsnak mondgyák – még kívánságok sem támadhat, vagy végezetre a tudományokat csupa kényszereszköznek tartván, minthogy a kenyerek elég fejeér, azokra többé szükségek nincsen.”²³

Verseghy szerint azonban nincs ok aggodalomra, az első évfolyamot is újra kell nyomtatni, mert 100 új előfizető van rá. A következő kötetet pedig a pozsonyi latin és a budai német újságban kell meghirdetni, mivel a pesti lapokkal a viszonyuk nem volt kedvező.

A korszak szigorú cenzúráviszonyai az *Értekezéseket* sem kímélték. Verseghy, aki Budán a lap cenzúraügyeivel foglalkozott, többször panaszkodott leveleiben emiatt. Még zsoltárfordításait és a Stabat Mater magyar változatát is beható vizsgálatok alá vetették. Ráadásul a kettős: egyházi és állami ellenőrzés különösen megnehezítette a segédszerkesztő életét. Egyik levelében írta, hogy a budai cenzor a Stabat Mater fordításának cenzúrázásakor helytelenítette a veszprémi cenzúra liberális eljárását.

„Ha úgy van a dolog, én nem bánom! De én ugyan, mint Theologus, soha nem engedtem volna meg.” De miért? „Est contra Religionem contra Dogmaticam.” Hogy-hogy? „A Szűz Anya nem pillantott a keresztre, hanem nézett. Krisztus halála nem volt kínos, mert magna voce exclamans emisit spiritum”.

Keserűen jegyzi meg Verseghy: „Hej, ha nehéz, még ilyen emberek kezében vagyunk, a régi vadság helyett az igazi emberséget creditumba hozni!”²⁴ Máskor pedig így sóhajtott fel az, akinek 1790 körük problémái és gyötrelmei voltak az akkori cenzúrával:

„Soha énnem a legvilágiabb érdekek miatt sem volt a Censúrával annyi bajom, mint ezen istenes miatt: de hiszem az Istent, hogy ennek az egyébbaránt jámbor embernek rövidlétását is nem sokára meghosszabbította.”²⁵

A kettős cenzúra-kötelezettség e vallási folyóiratot is sújtotta. Az ellenőrzés még a Verseghy által beküldött zsoltár-darabok kottáira is kiterjedt. Előbb a veszprémi „Theologica Censurá”-nak kellett jóváhagyni a kéziratokat, a pesti cenzor csak ezután volt hajlandó megvizsgálni a cikket.

²³ Horváth János levele Verseghy Ferenchez. 1822. máj. 6. – Uo. 236.

²⁴ Verseghy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1820. szept. 8. – Uo. 78.

²⁵ Verseghy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1820. aug. 26. – Uo. 75.

Verseghyt a cenzúránál is jobban zavarta a pesti lapok kritikai tevékenysége. Nehezen viselte el Kultsár és a *Tudományos Gyűjtemény* bírálatait. Az előbbi a „kálvinisták magyar újságírója”-nak, az utóbbit pedig „egy bizonyos felekezet fizetett szolgája”-nak nevezte. A veszprémi folyóiratról szóló kritikákkal kapcsolatban írta:

„Fájnak az Értekezések a Calvinistáknak, mert mind a Recenziókkal, mind a Rectores Ecclesiarum szavakról cáfolhatatlan deductióval olly sebeket kaptak, melyeket elviselniük lehehetlen. De mit tegyenek tehát szegények egyebet, hanem hogy Kultsár nevű fogadott puskásokat irgalmatlanul fizetik, hogy oda lövöldözzön söréttyeivel, ahonnan a tudós 24 fontos golyóbisok leütötték ökelméket lábaikról, s ahonnan még több ilyen istennyilákokat rettegve várnak...”²⁶

Láttuk, hogy Verseghy a nyelvújítási harcban szembenálló feleket katolikus-protestáns ellentétekre egyszerűsítette le. Ez vezetett oda, hogy a pesti lapokat, különösen amikor azok az *Értekezések* írásait bírálták, szintén a „kálvinisták” orgánumainak nevezte. És bár Horváth határozottan toleránsabb magatartást tanúsított, nem egyszer ő is kikelt az őket ért pesti kritikák miatt Kultsárék ellen. Ilyenkor Verseghy levelében elismeréssel ír a szerkesztő keménységéről:

„Hogy a folyó esztendőnek 2. Kötetében a vastagabb végét fogta Fötiszt. Barátom Uram a Pesti Tudományosok és Hírmondók ellen, sok becsületes Catholicus ember tudom tellyes megelégedéssel fogadgya; én pedig részemről a mellettem írt Apológiát szívesen köszönöm. Veszprémbe nem képzelhetik maguknak az Urak azt a publicitást, amellyel a Pesti szilaj tulkok (törölve a marhák szó) mindenem keresztül járnak...”²⁷

Verseghy leveleiben nemigen tudja fékezni a protestánsok iránti ellenszenvét. Azt javasolja Horváthnak, hogy valamelyik külföldi lapba ők is írjanak egy „borsos feleletet” a pesti lapoknak. Legfontosabbnak azt tartaná, hogy a magyar protestánsok azon hiú kérdéseiről tájékoztassák a külföldi közvéleményt, mellyel magukat „az eruditio legfőbb polcára helyezik.” Szerinte a protestánsok felekezetüket magyar vallásnak nevezik, és az a céljuk, hogy „egész Magyarországot kálvinistává tegyék.”²⁸

A tudományos tevékenység terén passzív katolikus papság, a protestánsok és a cenzúra mellett leveleiben bírálta a hazai egyházi éneklést is. Erről írt az *Értekezésekben*, és maga is mellékelte kottákat a zsoltárfordításaihoz. A régi magyar egyházi énekekről ki akarta mutatni, hogy ezek „kántorproduktumok”, amelyek „nélkülözik a metrumot de még az emberi beszédhez szükséges józan logikát és szyntaxist is.” Sokszor olyan szókat és kifejezéseket is tartalmaznak, amelyek nem egyeznek meg az egyház tanításával. A kántorokról pedig az volt a véleménye, hogy az áriákat „irgalmatlan rikótásokkal” szokták előadni.²⁹

²⁶ Verseghy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1820. jún. 13. – Uo. 66.

²⁷ Verseghy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1822. márc. 21. – Uo. 135.

²⁸ Verseghy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1820. nov. 1. – Uo. 83.

²⁹ Verseghy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1821. márc. 25. – Uo. 105.

Horváth János cikkeinek kézhezvételét mindig nyugtázza, és gyakran elismerően nyilatkozik azok tartalmáról. „Az egyházi törvényeknek ereje” című tanulmányával kapcsolatban arra kéri a szerkesztőt, hogy a folytatásban erélyesebben írjon. Azt kívánja, hogy a második részhez „egy kis orátori indulatosságot” adjon,

„mert hogy az egyházi hatalomnak és törvényeknek megvetéséből az isteni természeti törvényeknek megvetése és így a most uralkodó szörnyű erkölcstelenség is támadott... e második részben nem ártana hathatósabban kicsapkodni és még a közjót, a hazabéli régi rendet is féltetni nem ártana. Folyamatos újmutatás volna ez paptársainknak a prédikációkhoz.”³⁰

A szerkesztőnek „A házasság filozófiai s polgári tekintetben” című tanulmányával kapcsolatban szintén a korabeli viszonyokra utal, és várja a cikk folytatását, amely a házasság egyházi vonatkozásairól fog szólni. „Ez annál hasznosabb munka, mennél kevesebb, kivált a mi két nagy városunkban a jó és istenes házasság. Szörnyűségek, amiket eziránt naponként látunk, hallunk, tapasztalunk.”³¹

Saját írásaival kapcsolatban, amennyire rosszul esett neki a pestiek bírálata, annyira értékelni tudta Horváth elismerő szavait. Nagy hatással voltak rá a szerkesztő bírálatai is:

„Amit Főtiszt. Úr nekem a Protestánsoktól az Értekezésekbe való számos munkákról és a mi papjainknak érzéketlen tunyaságáról ír, énnekem nagy és mély rezzenést okozott. Szívemből sajnálom, hogy buzgóságot e periodikus írásnak titkos ellenségei azok által el tudták erőszakosan fojtani, akiknek azt talán nevelniük kellett volna.”³²

Még sok témája lett volna az ékesszólásról, és több zsolnárt szeretett volna közölni, de beletörődik abba, hogy ez a sorsa. Csak még arra is utal, hogy a magyar literátoroktól elszenvedett „alacsony szintű marakodások” régi szelíd karakterét megkeményítették.

Betegeskedése közben, kevéssel halála előtt még egy tanulmányt szeretett volna elhelyezni a folyóiratban, amely „A Religionak, Moralitásnak és Humanitásnak hazánkban való elenyészéséről” szólt volna, de ez már nem jelent meg a lapban. Pedig ebben érdekes témát dolgozott fel, mint írja, saját múltjára is utalva.

„Tapasztalásaimmal, mellyek ezen Íráskában foglaltatnak, nem igen dicsekedhet egy valaki, mert én a tragédiának nem hidegvérű nézője, hanem szerencsétlenségemre actora is voltam. Amiket pedig ezen előre mélyen belátó actorságomban tanultam, magammal a másvilágra elvinni lelkiismeretem nem engedi. És ez a fő oka ezen Íráskának, mellyből sokat kilátni ami az Anyaszentegyháznak és a Hazának jövődöbéli hasznára szolgálhat. Veszedelemben forog mind a kettő: az ellen e való áskálódásokat bármely kicsinyeknek látszassanak jóval megelőzni kötelességünkhöz tartozik. Én itt megteszem azt, amit megtehetek.”³³

³⁰ Verseggy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1821. nov. 11. – Uo. 87.

³¹ Verseggy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1821. ápr. 29. – Uo. 112.

³² Verseggy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1822. jan. 16. – Uo. 129.

³³ Verseggy Ferenc levele Horváth Jánoshoz. 1822. szept. 28. – Uo. 147.

E tanulmánya miként maga is sejtette, nem jelenhetett meg a folyóiratban. A kéziratban maradt írás csak 1937-ben látott nyomtatásban napvilágot. Ebben az író a katolikus egyháznak a protestantizmusból kifejlődött „liberálisok” által történt visszaszorításáról írt. E folyamatban Verseghy szerint főszerepet a liberálisok által létrehozott társaságok, újságok és folyóiratok játszották.

„Az újságok valahányat olvasunk, majd mind az ő kezekben, vagy legalább szolgálatyokban vannak és kicsoda nem látta, hogy egészen a Liberálisok szája íze szerint íratnak?”³⁴

Horváth János, aki mindvégig együtt dolgozott Verseghyvel a lap szerkesztésén, nem mindig osztotta az író nézeteit, aki talán túlkompenzálva korábbi felfogását, túlságosan élesen fogalmazott leveleiben a protestánsokkal és a pesti írókkal kapcsolatban. A szerkesztő kritikái sokkal inkább saját egyházának papjaira irányultak, mert szerinte sokkal passzívabbak voltak a protestánsoknál. Neki nem volt mit kompenzálni, az a műveltség, amit a Port Royal-tól kezdve a felvilágosodás íróin keresztül a pozsonyi szeminárium közössége révén magába szívott, nem került szembe katolikus hitével. Azt a célt, amit kitűzött magának lapjával ti. a magyar nyelvű teológiai irodalom megeremtését, sikeresen végrehajtotta. Mégis, őt is elkésérítette számos jelenség, miként munkatársát, őt is mindenekelőtt a katolikus papság közönye. Egyes megnyilvánulásai arra is mutatnak, hogy néhány főpap jóindulata ellenére voltak, akik rossz szemmel nézték folyóiratát. Erre utal egyik levelében az a megjegyzése, amely egy latin egyházi folyóirat megindításának tervéről szólt. Ezt úgy értékelte, mint az *Értekezések* elleni fellépést:

„második oka elkomorodásomnak, a Deák Folyó Írás iránt való projektum volt, mert akárhogy simogattya is az *Értekezéseket* bizonyos mindazáltal, hogy az mellékesleg csakugyan azoknak életére törekszik – legalább virágzását meg fogja akadályozni.”³⁵

Elkésérítette Horváthot az a hír is, amely szerint az uralkodó őt az egyetem teológiai fakultásának igazgatójává akarta kinevezni. Verseghy szerint ezzel „nyakát szegni akarták az *Értekezéseknek*.”³⁶ Horváth sem örült a hírnek, mert igaz, hogy korábban nem idegenkedett a hivatalviseléstől, hiszen jelszava az volt, hogy „non solum nobis nati sumus”, de mióta egy „felszentelt istentelen ezermester” üldözőbe vette, kerüli a hivatalokat. Jelszava azóta megváltozott: „Bene vixit qui bene latuit”.³⁷ Bár a folyóirat még két évig fennállt, de már Verseghy közreműködése nélkül szerkesztődött és 1824-ben a szerkesztő egyetemi kinevezése miatt végleg megszűnt.*

³⁴ HORVÁTH Konstantin: *i. m.* 325.

³⁵ Horváth János levele Verseghy Ferenchez. 1822. máj. 8. – Uo. 252.

³⁶ Horváth János levele Verseghy Ferenchez. 1822. ápr. 25. – Uo. 138.

³⁷ Horváth János levele Verseghy Ferenchez. 1822. máj. 8. – Uo. 252.

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült (T 042579).

GYÖRGY KÓKAY

János Horváth, Ferenc Verseghy et le premier magazine catholique hongrois

La littérature spéciale s'est déjà occupée de façon détaillée du magazine de Veszprém, *Egyházi Értekezések és Tudósítások* (Dissertations et Rapports Ecclésiastiques), paru entre 1820 et 1824. L'étude présente complète nos connaissances d'après la correspondance du rédacteur du magazine, chanoine de Veszprém, plus tard évêque de Székesfehérvár, János Horváth et son 'collaborateur en chef', l'écrivain Ferenc Verseghy, participant du mouvement des jacobins hongrois. Le choix du rédacteur a tombé sur l'écrivain célèbre, brisé par la longue détention de forteresse, car il a attendu de lui une aide effective dans la création de la langue théologique hongroise. Leur correspondance nous donne une image de leurs visions qui ne pouvaient pas être publiées par l'impression, de la censure, et de l'accueil du magazine par les cercles ecclésiastiques et littéraires. Ils se sont mêlés dans une discussion extrêmement vive surtout avec les journaux de la capitale: *Hazai és Külföldi Tudósítások* (Rapports Étrangers et Nationaux) et *Tudományos Gyűjtemény* (Collection Savante). Horváth et Verseghy formaient un avis critique surtout dans leur correspondance de l'état intellectuel passif du clergé catholique national. La plupart des articles du magazine étaient en effet dus aux rédacteurs eux-mêmes, ou encore à des pasteurs protestants. Le journal – par son style et par son contenu également – est devenu un organe de haut niveau et contribuait à la renaissance du langage théologique hongrois, entre autres à l'aide de l'étude du langage de Péter Pázmány et d'autres anciens auteurs catholiques. Le rédacteur et ses protecteurs ecclésiastiques avaient été élèves du séminaire de Pozsony de la fin du 18e siècle, le soutien de la science de langue hongroise provient de cette source. La conception de monde de János Horváth et Ferenc Verseghy par rapport de la revue peut être caractérisée d'un réformisme conservateur, lequel considérait avec une critique résolue d'une part la passivité intellectuelle du clergé catholique, d'autre part l'activité et – selon eux – même le surdimensionnement de la presse libérale, issues du protestantisme.

PALOTAI MÁRIA

Folyóiratok irodalmi estélyei Erdélyben a két világháború között¹

Nem volt előzmény nélküli Erdélyben az előadókörutak, irodalmi estélyek rendezése. Már a 19. század végén a Bartha Miklós által alapított *Ellenzék* c. napilap hetenként irodalmi mellékletet jelentetett meg és művészdélutánokat tartott, valamint a 19. század második felétől megalakuló irodalmi társaságok céljai között is szerepelt a nyilvános felolvasások, matinék tartása.²

Esteket, matinékat a *Nyugat* is tartott, de a *Nyugat* írói egészen más helyzetben voltak, mint az erdélyi írók. A Nyugatosak együvé tartozásukat fejezték ki az előadókörutakkal, műveik kiadása már megszervezett volt és természetesen a közönség is jól ismerte őket.³ Az irodalmi estélyek komoly szerepet játszottak Erdélyben az impérium váltás utáni időszakban. Mivel a könyvkiadás még gyerekcipőben járt, az írók maguk keltették fel az érdeklődést műveik iránt. Az irodalmi társaságok általában saját székhelyükön, városukban rendeztek előadásokat. Öt nagyobb irodalmi társaság működött ekkor (Erdélyi Irodalmi Társaság, Kolozsvár; Kemény Zsigmond Társaság, Marosvásárhely; Szigligeti Társaság, Nagyvárad; Kölcsey Egyesület, Arad és az Arany János Társaság, Temesvár) nagy nehézségekkel küszködve, mivel a hatóságok jó ideig gátolták a munkájukat. Eleinte a régi magyar irodalom értékeinek ápolásával foglalkoztak csak, centenáris ünnepségeket rendeztek. Egy-egy kiemelkedő egyéniség vezetésével (Kolozsvárott Dózsa Endre, Marosvásárhelyen Sényi László, Aradon Krenner Miklós, Nagyváradon Perédy György és Karácsonyi János) később új feladatokat igyekeztek ellátni, így magyar irodalomtörténeti előadássorozatot rendeztek és a kortárs irodalom megismertetése céljából írókat hívtak meg előadások tartására.⁴

Az irodalomszervezés hőskorában (1918–1924) az írók rádöbbenek, hogy szükség van olvasónevelésre. Ezért szerveztek felolvasó esteket, matinékat, rendezték meg az írók olimpiáztát és előadókörutakra indultak sokszor színészekkel, előadóművészekkel. Erdélyben előbb jelentek meg az új írók, mint az új olvasóközönség. A megváltozott rendben szinte mindenki írni kezdett, így a tanár, az orvos, a volt főszerkesztő – hittek az írás megváltó erejében. Az új művek iránt viszont csekély volt az érdeklődés. Olvasók természetesen voltak Erdélyben, bár az értel-

¹ Cikkemben nem térek ki a Magyarországon tartott erdélyi irodalmi estekre.

² TOLNAI Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. 2. kiad. Szeged, Prometheus, 1933. 57–65.

³ CZINE Mihály: *A romániai magyar irodalom kezdetei*. = Jelenkor 1967. 6. sz. 521.

⁴ TABÉRY Géza: *Emlékkönyv*. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1930. 36–37.

miségi rétegből sokan repatriáltak, de az itt maradottak nem az új erdélyi irodalom felé fordultak, hanem továbbra is a világirodalom illetve a modern magyar irodalom megjelent műveit vásárolták. Kezdetben igen gyenge kiállítású erdélyi könyvek jelentek meg, megvásárlás esetén se igen olvasták el ezeket. Amíg Ady, Móricz, Babits műveiből 1000–2000 példányt is eladtak Erdélyben, addig a legnépszerűbb erdélyi könyvekből is csak átlagosan 500 és 800 példányt fogyott el.⁵

Folyóiratok irodalmi estjei

A *Napkelet* haladó szellemű folyóirat, a *Keleti Újság* irodalmi mellékleteként 1920-ban indult és három évfolyam után szűnt meg. Egyik szerkesztője, Ligeti Ernő visszaemlékező kötetében a *Napkelet*-estekről is ír. Felismerték a pódium jelentőségét. Ezek az estek nem szokványos felolvasások voltak, a „népi élniakarás óriási méretű demonstrációjává váltak.”⁶ A *Napkelet* gárdájával együtt utazott a kolozsvári Magyar Színház egy kis csapata is, a műsorukon egy-egy egyfelvonásos darabot adtak elő. Az úti állomások a következők voltak: Marosvásárhely, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Dicsőszentmárton. A helybéli írók rendezték meg a *Napkelet*-esteket (Aradon Krenner Miklós, Nagyváradon Tabéry Géza, stb.).⁷

A Pásztortűz irodalmi estélyei

A *Pásztortűz* (1921–1944) életében nagyon fontos szerepet töltöttek be az irodalmi estélyek. Ezt a tényt bizonyítja, hogy a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, a *Pásztortűz* kiadója Walter Gyulával, az akkori felelős szerkesztővel 1922. június 7-én kötött szerződésük 4. pontjában szereplő alábbi mondat: „köteles a lap elterjesztése érdekében a legnagyobb propagandát kifejteni, szükséghez képest irodalmi estélyeket, felolvasásokat stb. rendezni.”⁸

Az irodalmi estélyeken többek között Berde Mária, Sipos Domokos, Molter Károly, Tompa László, Reményik Sándor, Olosz Lajos, Makkai Sándor, Gyallay Domokos vettek részt. Az első ilyen előadásra Székelyudvarhelyen 1922. május 6-án került sor, majd Székelykeresztúron, Dicsőszentmártonban, Marosvásárhelyen és végül Kolozsvárott is rendeztek *Pásztortűz*-esteket.

„Jött a *Pásztortűz* írói gárdája, hogy lelkesítsen, buzdítson, a város közönsége pedig méltónak mutatkozott önmagához és multjához: vendégeit szeretettel fogadta, örömmel hallgatta és lelkesedve ünnepelte”⁹ – írta Jaklovsky Dénes a *Pásztortűz* első, Székelyudvarhelyen 1922. május 6-án tartott estélyéről. A Bukarest-

⁵ JANCÓS Elemér: *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*. = Nyugat 1935. I. 286–287.

⁶ LIGETI Ernő: *Súly alatt a pálma*. Kolozsvár, Fraternitás, 1941. 43.

⁷ Uo. 43–44.

⁸ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fond 256/275.

⁹ JAKLOVSKY Dénes: *Pásztortűz-este Székelyudvarhelyen*. = *Pásztortűz* 1922. 20. sz. 532.

szálló nagytermében a Székelyudvarhelyi Nőegylet által rendezett műsor kissé hosszúra nyúlt, de gazdag és változatos volt. Bíró Lajos megnyitó beszédében rámutatott, hogy milyen nagy érdemeket szerzett a székelység a magyar irodalom és művészet fejlesztése terén. A *Pásztortűz* programját Walter Gyula ismertette, költemények következtek Maksay Alberttől, Berde Máriától és Reményik Sándortól, majd egy-egy novella Sipos Domokostól, Pálos Istvántól, Molter Károlytól, majd újabb költemények a szerzők: Tompa László, Finta Gerő, Farczády Sándor, Halmágyi Samu, Mihály László tolmácsolásában. Jaklovsky Dénes értekezését: „A szlávofil eszme és az orosz írók” címmel hallgathatták meg a nézők ezután. Az egyes műsorszámok között a Filharmónikus Társaság eljátszotta karnagyuk két szerzeményét, Halmágyi Samuné dalokat énekelt Tompa Lászlóné zongorakíséretével, valamint a Székely Dalegylet két dalt adott elő. A műsort Bakóczi Károly: „Orpheus és Euridike” c. boházata zárta a város műkedvelőinek előadásában.

„A Pásztortűz első vidéki estéjének meleg és bensőséges hatása, nagy erkölcsi és anyagi eredménye bizonyosága annak, hogy a lap programja és írói az erdélyi magyarság széles rétegei között osztoznak a szeretetben, érdeklődésben és támogatásban. Az a komoly lelki kielégülés pedig, amelyet ez a vidéki bemutatkozó maga után hagyott, a lap írógárdáját csak fokozottabb kulturális tevékenységre kell hogy serkentsen.”¹⁰

Az est megszervezésében Bakóczi Károly székelyudvarhelyi tanár is részt vett, aki egyben a *Pásztortűz* helyi előfizetési díjainak beszédét is intézte. Az elszállásolásokról, a kérvények, engedélyek benyújtásáról, a zenei műsor megszervezéséről írt többek között leveleiben, valamint ő jelezte, hogy Sipos Domokos is szeretne részt venni az estélyen.¹¹

Az első irodalmi estély tehát sikert hozott a közönség köreibben, viszont a szigurancával, a román politikai rendőrséggel állandó küzdelemben szerveződtek ezek az előadások, rendszeresen cenzúrázták a programot és akadályozták az estélyek megtartását. A székelyudvarhelyi estély utáni kellemetlenkedésükről Finta Gerő levele ad számot:

„május 8.-án a helybeli sziguránca főnök d.e. 11 órára összegyűjtött bennünket helybeli szereplőket hivatalába és nekem, mint aki valamiképp tudok románul, leadta a következőket: olyan román emberek, akik magyarul perfektül tudnak és akik a magyar irodalmat is igen jól ismerik, ott voltak a „Pásztortűz” irodalmi estélyén és másnap felháborodással beszéltek el neki, ... hogy az egész estély a románság kigúnyolása volt, hogy mi a román nemzetből ott csúfot üztünk... s idézte a Bakóczi darabjából e közmondást: otthagya, mint Szent Pál az oláhokat, amely kitétel benne van ugyan a kéziratban, de az estélyen a szereplő „oláhokat” szót nem mondotta. Egy félórás beszéd keretében kioktatott engem a hűséges román alattvaló mikénti viselkedéséről és kötelességeiről s végre az ügy tisztázása céljából az estélyen résztvett idegen írók címét kérte s tőlünk, idevalóktól kéziratainkat bekérte. Úgy gondolom,

¹⁰ Uo. 533.

¹¹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fond 256/57/7 és 8.

a vendégektől is bekérte v. be fogja kérni kézírataikat. A dologban a mai napig aztán semmi sem történt s mi itt úgy hisszük, hogy nem is fog folytatása lenni...Igen, a szigaránca főnök irredentizmust és izgatást vetett a szemünkre, ami nevetséges, alapítlan vád...”¹²

Reményik Sándor Áprily Lajoshoz 1922. május 10-én írt levelében részben a dicsőszentmártoni (május 27-i) estélyen való szereplésre hívta Áprilyt, majd az udvarhelyi estély nagyon szép sikeréről számolt be és arról is, hogy az udvarhelyieket beidézték a szigaranciára.¹³ A május 17-én kelt levelében már tudomásul vette, hogy Áprily nem tud Dicsőszentmártonba menni. Az udvarhelyi estéllyel kapcsolatban megjegyezte: „a szigarancián még mindég fordítják (!) az írásainkat. Vajjon milyen műfordítások lesznek azok – és mennyire hüek?”¹⁴

A következő estélyt Dicsőszentmártonban tartották 1922. május 27-én a Kárpátok nagyvendéglő dísztermében. Az estélyt a Protestáns Nőegylet szervezte. Farkas Károly magyarpéterfalvai lelkész megnyitója, „megkapó hévvel és kiérezhető szeretettel előadott bevezető nagy hatást keltett.”¹⁵ A műsorban Maksay Albert, Berde Mária, Gyallay Domokos elbeszélései, Walter Gyula, Reményik Sándor és Maksay Albert versei hangoztak el. Makkai Sándor az erdélyi magyar irodalom és a közönség viszonyáról tartott előadást. Molter Károly egy szatiráját olvasta fel. A zenei műsor igen gazdag volt, helyi műkedvelők többek között négykezes zongoradarabot, hegedű-zongora szonátát, vonósnégyest adtak elő, majd Haydn: Teremtés c. oratóriumának részletét a dicsőszentmártoni ének- és zenekar tolmácsolta. Az előadókat hosszasan ünnepelték az estély után, Reményik Sándor babérkoszorút kapott.¹⁶

Az estélyek szervezésében irodalmi társaságok, nőegyletek vettek részt. A helyi szervezők feladata volt a szükséges engedélyek beszerzése, a terem bérlése, az érkező írók elszállásolása. Ez mind-mind komoly feladatot rótt a szervezőkre, akik nagy lelkesedéssel végezték a munkájukat és hálás szívvel emlékeztek az estekre. Csató Gabriella, a Dicsőszentmártoni Protestáns Nőegylet titkára levelében áradozva írt Walter Gyulának:

„Mint egy feledhetetlenül szép álomra, úgy gondolunk vissza az irodalmi estélyre. Hálásan köszönjük a Pásztortűz kedves íróinak, hogy lejöttek közénk és fényt, meleget hoztak, ünnepnapokat varázsoltak a mi egyhangú, szürke életünkbe.”¹⁷

A Marosvásárhelyen a kultúrpalotában 1922. október 5-én tartott estély vendéglátója a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság volt, a megnyitó beszédet Tóthfalussy József, a Társaság elnöke tartotta „Az erdélyi magyarság egységes közszellemének munkásai vagyunk” címmel.

¹² Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fond 256/107/9.

¹³ Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár V 4142/351/41

¹⁴ Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár V 4142/351/42

¹⁵ WALTER Gyula: *Irodalmi estély Dicsőszentmártonban*. = Pásztortűz 1922. 581.

¹⁶ Uo. 581–584.

¹⁷ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fond 256/83.

„Az új ország kerete közé fogott magyarságunk csak közös kulturális kapcsolatokon át és ezek szilárdan összefűzött erejével őrizheti meg és fejlesztheti tovább elmúlt századokon át közkinccsé gyűjtött szellemi és anyagi értékeit.”¹⁸

Molter Károly az estről írt soraiban kiemeli, hogy „az egész est uralkodó jegye a szeretet melege volt.”¹⁹ A műsor a következők szerint alakult: Reményik Sándor saját verseiből adott elő, majd Farkas Béla énekelt Bartók feldolgozásában székely- és Petőfi-dalokat. Ezek után Berde Mária gyermek-lélekrajzot ábrázoló novelláját olvasta fel. B. Zsembery Elvira zongorán Chopin-balladát és Dohnányi-rapszódiaát adott elő. Olosz Lajos, Tompa László versei következtek, majd Makkai Sándor a magyar kultúra kérdéseit feszegette előadásában, végül Walter Gyula versei zárták a műsort.²⁰ Az estélyt bejelentő cikkben már jelezték, hogy csak korlátozott számú jegy kapható, mert elővételben elfogytak, a maradék jegyeket Révész Béla marosvásárhelyi könyvkereskedő árusítja.²¹

A *Pásztortűz* 1923. évi 1. számában adták hírül, hogy a székelyudvarhelyi, dicsőszentmártoni és marosvásárhelyi estélyek után hol rendeznék még estélyt. Január 13-án és 14-én Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön tartanak estélyt, majd január 27-én Székelykeresztúron és február 3-án újból Dicsőszentmártonban, valamint egy későbbi időpontban Érmihályfalván. A szervezést már el is kezdte Kézdivásárhelyen I. Diénes Jenő, Sepsiszentgyörgyön Dániel Viktor munkatársak a helyi nőegyesületek elnökségével és a városok vezető személyiségeinek segítségével.²²

Az elmaradt estek

A kézdivásárhelyi irodalmi estélyt betiltották „magyarázat és indoklás nélkül”. Az előzetes engedélyt az utolsó percben vonták vissza, az estély megkezdése előtt.²³ Ezen a kézdivásárhelyi estélyen Benedek Elek is részt vett volna, ezt a hírt nagy örömmel jelentették be a *Pásztortűz* hasábjain. A január 14-ikére tervezett sepsiszentgyörgyi estély pedig közbejött akadályok miatt maradt el.²⁴

Érmihályfalván sem tudták megtartani a tervezett előadást derül ki Szentmihályiné Szabó Mária Walter Gyulával folytatott levelezéséből. A határ közelsége

¹⁸ TÓTHFALUSSY József: *Megnyitó a „Pásztortűz” marosvásárhelyi estélyén.* = *Pásztortűz* 1922. 41. sz. 473–475.

¹⁹ MOLTER Károly: *A „Pásztortűz” estje Maros-Vásárhelyt.* = *Pásztortűz* 1922. 41. sz. 471.

²⁰ Uo. 472–473.

²¹ *A „Pásztortűz” Marosvásárhelyen.* = *Pásztortűz* 1922. 38. sz. 382–383.

²² *A „Pásztortűz” irodalmi estélyei.* = *Pásztortűz* 1923. 1. sz. 31.

²³ REMÉNYIK Sándor: *Kézdivásárhelyi irodalmi estélyünket a hatóság betiltotta.* = *Pásztortűz* 1923. 3. sz. 91.

²⁴ *Kézdivásárhelyi estélyünk.* = *Pásztortűz* 1923. 2. sz. 64.

miatt itt még szigorúbbak voltak a szabályok, majd statárium miatt este kilenc órától kijárási tilalmat vezettek be, így az estély megrendezése lehetetlenné vált.²⁵

Szatmárról is kaptak meghívást *Pásztortűz*-est megszervezésére Bruczinszky Zoltán 1923. augusztus 10-én kelt levelében ezt írta Walter Gyulának:

„Magunk óhajtottuk meghívni a Pásztortűz jeles munkásait egy ősszel tartandó irodalmi estélyen való szíves közreműködésre.”²⁶

Ez az est sem jött létre, valószínűleg ez is a határ közelsége miatt.

Az 1923. január 27-ére tervezett estélyt Székelykeresztúron március 10-én rendezték meg a Walter-nagyteremben. Walter Gyula felelős szerkesztő konferált. A megnyitót Orbán János plébános mondta. Reményik Sándor, Tompa László és Walter Gyula versei, valamint Bakóczy Károly „A gomb” c. humoreszkje hangzott el. Zene- és énekszámok színesítették a műsort: egy vonósötös, majd Halmágyi Samuné énekelt műdalokat Tompa Lászlóné zongorakíséretével, Szentmártoni Kálmánné zongorázott. A *Székely Közélet* március 18-i számában jelent meg az egyik résztvevő, Tompa László tollából beszámoló a *Pásztortűz*-estről.

„Színes és mindenképpen buzdító érdeklődést, megértést tanúsító szép közönség gyűlt össze... a Pásztortűz által rendezett irodalmi estélyen. Ami hézag itt-ott a széksorokban – a polgárság egy részének távolmaradása miatt – felfedezhető volt, bőven pótolta azt a megjelentek lelkes figyelme, minden egyes számot meleg tapsok-
ra érdekesítő elismerése.”²⁷

A második dicsőszentmártoni estélyre 1923. március 24-én került sor a Kárpát-szálloda nagytermében. A megnyitót újból Farkas Károly magyarpéterfalvai református lelkész tartotta, mint ahogy a szervezésben is újból a Protestáns Nőegylet tagjai vettek részt. Ennek a második estélynek „művészestély” megnevezést adták, mivel úgy érezték, hogy ez jobban fedi a valóságot. Verseivel Walter Gyula és Reményik Sándor szerepelt, majd Berde Mária „Függökert” című, a marosvásárhelyi színházban bemutatott egyfelvonásos darabját olvasta fel. A műsorban Molter Károly egy szatírájával, míg Pálos István egy novellájával szerepelt. Makkai Sándor „A szépség hazája” című tanulmánya hangzott még el. Végezetül pedig Herczeg Ferenc alkalmi színdarabja, „A holicai Cupidó” került színre helyi műkedvelők előadásában.²⁸

„Nagysikerű vidéki estélyeinek sorozata után, amelyeknek célja az volt, hogy a „Pásztortűz” a vidékkel is megteremtse a maga érintkező pontjait, most a szerkesztőség – részben a közöhségnek is engedve – elhatározta, hogy Kolozsvárt is megrendezi első irodalmi és művészeti estélyét a ref. kollégium tornatermében”²⁹

²⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fond 256/248/7 és Fond 256/248/12

²⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fond 256/81.

²⁷ T[OMPA] L[ászló]: *Keresztúri Pásztortűz-est.* = Székely Közélet 1923. márc. 18. 3.

²⁸ WALTER Gyula: *A dicsőszentmártoni művészestély.* = Pásztortűz 1923. 13. sz. 411–416.

²⁹ *Pásztortűz-estély Kolozsvárt.* = Pásztortűz 1923. 16. sz. 511.

jelentették be az 1923. évi 16. számban. A kolozsvári estre április 28-án került sor. A műsor összeállításánál egyrészt a Kolozsváron még nem szerepelt írókat, másrészt pedig azokat kérték fel, akiknek a nevéhez a folyóirat múltja fűződik. Az estélyt György Lajos irodalomtörténész nyitotta meg. Verseivel Reményik Sándor, Olosz Lajos és Áprily Lajos lépett fel. Balogh Endre és Gyallay Domokos novelláikat olvasták fel. B. Zsembery Elvira zongoraművésznő és Réthelyi Ödön színművész műdalokat énekelve szolgáltatták a műsor zenei részét. Az estélyre harminc és husz lejért lehetett jegyet váltani.³⁰

A *Pásztortűz*ben előzetesen meghirdették a szervezendő estélyeket. A tervezett, illetve megvalósult programokat mindig megjelentették ezekben a híradásokban, cikkekben. Gyakran az estélyeken elhangzott jelentősebb írások, előadások, megnyitók szövegét is publikálták. Az estélyeken a mindig nivós műsorban az irodalom mellett a zene is helyet kapott. Általában helyi amatőr művészek léptek fel a zenei műsorrészekben és ugyanígy a Kolozsvárról érkező írók, költők mellett a helyiek is jelentős szerepet kaptak. A városok értelmiségi és egyházi személyei is bekapcsolódtak az estek műsorába, például az ünnepi megnyitók, köszöntők megtartásával.

Az estek mindegyikén szerepelt Walter Gyula és Reményik Sándor, akiknek, mint felelős szerkesztő és főszerkesztő kötelességük is volt ezeken megjelenni és szerepelni. Rajtuk kívül legtöbbször Berde Mária (négy alkalommal) és Molter Károly, valamint Makkai Sándor (három-három alkalommal) vettek részt az estélyeken. Berde Mária korának népszerű költő- és írónöje volt, írásai a *Pásztortűz*ben, a folyóirat huszonnégy éves fennállása alatt rendszeresen jelentek meg. A folyóiratban az egyik legtöbbet publikáló író volt. Összesen hatvannégy versét, egy regényrészletét, négy színművét, öt tárcáját adta közre a folyóirat. Molter Károlynak egy regényrészlete, öt színműve, tizenöt elbeszélése és négy tárcája jelent meg, Makkai Sándornak pedig nyolc elbeszélése, három tárcája, négy szakcikke jelent meg a *Pásztortűz*ben. Az estek sikerét és értelmét az adta, hogy személyesen megismerkedhetett az olvasóközönség az írókkal, költőkkel. Valószínűleg ez is közrejátszott, hogy a *Pásztortűz* huszonnégy évig megjelenhetett, bár többször fenyegette a megszűnés veszélye.

Az estek mindig nagy sikert arattak a helyi közönség köreiben, de kellemetlenkedő kritikai hang is megjelent, így például Osvát Kálmán személyében a székelyudvarhelyi est után. Osvát Kálmán 1919 és 1927 között több lapot is indított (*Zord Idő*, *Kalauz*, *Erdélyi Levelek* stb.), mellelleg kitűnő konferanszié volt. Osvát saját lapjában, a *Kalauz*ban éles hangon kritizálta az estet, „írástudatlan újságíróknak”, „magánhivatalnoki műkedvelőknek” nevezte az írókat.³¹ Reményik ezért azt gondolta, hogy Osvát Kálmán nem is volt ott az esten. Ugyanerről az estről a *Brassói*

³⁰ A kolozsvári *Pásztortűz*-estély. = *Pásztortűz* 1923. 17. sz. 544.

³¹ idézi: REMÉNYIK Sándor: *A Pásztortűz székelyudvarhelyi estélye és Osvát Kálmán*. = *Pásztortűz* 1922. 20. sz. 538–539.

Lapokban az jelent meg, hogy „Kultur ünnepe volt szombaton Székelyudvarhelynek.”³²

A kolozsvári *Vasárnapi Újság* 1923. május 6-án indult és 1925. március végén szűnt meg. Ez a képes, kulturális, irodalmi lap is rendezett ez alatt a rövid időszak alatt irodalmi esteket. A legjelentősebb eseménynek a Lugoson rendezett „irodalmi keresztelő” számított 1923. október 28-án, amikor Szombati-Szabó István fiának keresztelője alkalmából rendeztek estélyt. A *Vasárnapi Újság* munkatársai közül Paál Árpád, Walter Gyula, Nyíró József és Szentimrei Jenő olvastak fel írásaikból, majd Tessitori Nóra erdélyi költők verseit szavalta. Tordán 1924. december 9-én Paál Árpád, Nyíró József és Szentimrei Jenő szerepelt, valamint György Dénes erdélyi költők verseit szavalta.³³

Az *Erdélyi Helikon* (1928–1944) is eleven irodalmi lapként kapcsolatot keresett a közönséggel. Már az első marosvécsi összejövetelt követő időkben elkezdték a helikon-estélyek megrendezését. 1927 januárjában Nagyváradon mutatkoztak be a *Helikon* írói. Ezután Arad, Temesvár, Torda, Déva és Marosvásárhely következett. 1928-ban Bukaresten szerepeltek, ahol az estélyen a román irodalom vezérei is megjelentek. Kádár Imre indítványára elhatározták, hogy a *Helikon* által eddig rendezett irodalmi estélyek helyében irodalmi szabadliceumokat szerveznek. Berde Mária és Molter Károly rendszeresen tartottak Marosvásárhelyen ilyen előadásokat. 1930 márciusában előadasciklust tartott Kolozsvárott öt helikoni író: Bánffy Miklós, Szentimrei Jenő, Kós Károly, Kuncz Aladár és Makkai Sándor.³⁴

Írói Olimpiász

Közben, még 1923. november 11. és december 2. között került sor egy jelentős eseménysorozatra. Kolozsvárott a Magyar Színház a Haladás kiadóval, amely ekkor a *Vasárnapi Újság* és a *Pásztortűz* kiadója volt, közösen megrendezte az első és egyben egyetlen Erdélyi Írói Olimpiászt. Nagyvárad, Marosvásárhely, Arad és Temesvár összes jelentős írója, költője bemutatkozhatott Kolozsvár közönségének. A győztes városnak értékes vándordíjat, az íróknak pedig 2000 lejes díjat ígértek a szervezők. Háromtagú bizottság döntött a helyezésekről: Dózsa Endre, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke, Janovics Jenő, a kolozsvári Magyar Színház igazgatója és Paál Árpád, az újságíró szakszervezet elnöke.

November 11-én a nagyvárad-i írók kezdték a bemutatkozást. A váradi Magyar Színház művészei három egyfelvonásos művet adtak elő (Gulácsy Irén: Kobra c. drámáját, Marót Sándor: Az egérfogó c. vígjátékát és Tabéry Géza: A kolozsvári bál c. történelmi művét) és Hilf László: Inkább a börtön c. jelenetét. A szünetekben Bíró György, Kondor László és Ruth Klára költeményei hangoztak el.

³² A „Pásztortűz” Székelyudvarhelyen. = Brassói Lapok 1922. május 12. 4.

³³ SZABÓ Zsolt: *Gyökerek után kutatva*. = Korunk 1982. 1. sz. 19–23.

³⁴ MAROSI Ildikó: *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája. (1924–1944)*. Bukarest, Kritikon, 1979. 1. köt. 95–98, 104–105, 187.; 2. köt. 348.

A marosvásárhelyiek műsorára november 18-án került sor. Színészek nélkül maguk a szerzők adták elő műveiket. Osvát Kálmán, Antalfy Endre és Molter Károly konferáltak, Berde Mária és Tompa László saját verseiket szavalták el, Szini Lajos humoreszkjeivel aratott sikert. Verseket adott elő Dékániné Máthé Mariska és Szász Károly, Csörgő Tamás és Balogh Endre pedig prózát.³⁵

Az utolsó matinén, december 2-án Arad írói mutatkoztak be. Egy hét kimaradt a matinék rendezése közben, mert az aradiak Madách-ünnepséget tartottak és a terminus elhalasztását kérték, így viszont a negyedik matiné, az elszigetelten élő írók bemutatkozása elmaradt. A közönség ekkorra már megfogyatkozott. Az első, a nagyváradi műsor aratta a legnagyobb közönség sikert, az utolsó matinén már csak félház volt, pedig talán ez volt a legváltozatosabb műsor. Franyó Zoltán, Szombati-Szabó István versei, Nagy Dániel prózája szerepelt a műsoron, majd Zala Béla modern költőket szavalt. A zenei életről Szele Károly szerzeményei nyújtottak ízelítőt, még egy táncművésznő, Luca Gizi is gazdagította a produkciót. A kolozsvári záróestély műsorán három egyfelvonásos darab bemutatását tervezték, majd Kolozsvár költői mellett Áprily Lajos, Bartalis János és Bárd Oszkár is bemutatkozhatott volna, de a december 12-ére tervezett³⁶ záróünnepség elmaradt. December 10-én az Erdélyi Irodalmi Társaság választmányi ülésén Janovics Jenő olvasta fel a bíráló bizottság döntését, amelyet Paál Árpád helyébe beválasztott Kuncz Aladár fogalmazott meg. Az első helyet Marosvásárhely írócsoportja kapta, az írók közül Osvát Kálmánt, Tabéry Gézát és Szombati-Szabó Istvánt jutalmazták. Az antik ezüstkupát, amelyet eredetileg vándorserlegnek szántak, a Kemény Zsigmond Társaság megbízottjainak 1924. január 18-án adták át. A következő olimpiászt Marosvásárhelynek kellett volna rendeznie.³⁷

Borbély István az Erdélyi Irodalmi Társaság főtíkára ezen a decemberi választmányi ülésen az olimpiászon szerepelt minden művet részletekbe menően kivesézett az egy órán át húzódó beszédében. Tabéry Géza ezzel indokolta, hogy többé ilyen olimpiászt nem rendeztek. „Az olimpiászi kárpádon a keserűség kelyhévé változott számunkra az asztal közepén csillogó ezüst kupa.”³⁸

Írói csoportok körútjai

Újonnan összeállt írói csoportok is szerveztek előadókörutakat egy-egy kiemelkedő szervezővel az élükön. Benedek Elek székely írócsoportja volt a legjelentősebb ezek közül. Elmondhatjuk róluk, hogy valóságos missziót teljesítettek.

³⁵ Uo. 19–23.

³⁶ *A Haladás hírei*. = Vasárnapi Újság 1923. december 2. 13.

³⁷ SZABÓ Zolt: *i. h.* 19–23.

³⁸ TABÉRY Géza: *i. m.* 38.

Benedek Elek „turnéi”

Benedek Elek 1921-ben már ősz fejjel tért vissza Erdélybe és 1922-ben kapcsolódott be az irodalmi életbe. A nagyobb városok mellett a kisebb falvakba is elvitte „fiaival” a magyar kultúrát.

Benedek Elek köré a fiatal székely írók: a „kalákások” csoportosultak. Nevüket a Kolozsvárott alakult Kaláka Bt-ről kapták, melynek lapjában a *Vasárnapban*³⁹ publikáltak a „kalákások”. „A kaláka-gondolatban nem is az az alkotó elem a fontos, hogy valami létre is jöjjön. A döntő: a társulás, a szervezkedés, a kollektív egymásrautaltság, a közös munkában összefonódásnak a ténye.”⁴⁰

A kolozsvári *Újság*⁴¹ 1927-es megszüntetése után állás nélkül maradt írók létfenntartását segítette az ekkor indított előadókörutak megszervezésével Benedek Elek. A kolozsvári és tordai előadások bevezetőjeként így fogalmazott:

„Azok a fillérek, amik ma este itt összegyűltek ... két célt szolgálnak. Az egyik cél az, hogy hagyhassanak itthon az én fiaim egy kevés pénzt az asszonynak, a másik, hogy vándorolhassanak tovább kis városról kis városra, nagy falúról nagy falúra, ahol úri renddel egybekeveredő fejkendős asszonyoknak és fehér harisnyás férfiaknak mesélnek, dalolnak, szavalnak, s így mennek, mendegélnek, tovább, tovább...”⁴²

Benedek Elek általában a bevezető előadásokat tartotta ezeken az irodalmi esteken. Leggyakrabban Tamási Áron, Szentimrei Jenő és Kacsó Sándor szerepelt saját írásaival, György Dénes pedig szavalaival. Szentimreiné Ferenczy Zsizi népdalakat adott elő Delly-Szabó Géza feldolgozásában. Brassóban 1927. november 12-én, Baróton 13-án délben, Sepsiszentgyörgyön 13-án este szerepeltek.⁴³ Ezek után Kolozsvár következett november 18-án, majd Torda 19-én. „A kolozsvári székely írók lejönnek Brassóba, Baróra meg Szentgyörgyre, s megkértek hogy mindenütt én tartsak bevezető előadást” írta Benedek Elek 1927. október 12-én kelt levelében unokájának, Benedek Lászlónak.⁴⁴

Hosszúfalun is szerettek volna estélyt tartani, de ezt elvetették, „mivel sem időnk, sem garanciánk nem volt arra nézve, hogy oda eljuthassunk, és hogy megfelelő közönséget is össze tudjunk hozni”⁴⁵

December 9–10-én Székelykeresztúron és Székelyudvarhelyen akartak estélyt tartani, ezekre viszont csak június 7-én és 9-én került sor.

Tompa Lászlónak a keresztúri és udvarhelyi estély szervezése ügyében írt levelében Benedek Elek így számol be az eddigi utakról: „valóságos diadalút volt

³⁹ A *Vasárnap* és utódja a *Vasárnapi Újság* 1921. november 13. és 1925. március 29. között jelent meg

⁴⁰ LIGETI Ernő: *i. m.* 100.

⁴¹ Az *Újság* 1898-tól megjelenő napilap volt

⁴² BENEDEK Elek: *Erdélyi sors.* = *Híd* 1928. 3–4. sz. 129.

⁴³ *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929.* II. Bukarest, Kriterion, 1984. 424–427.

⁴⁴ Uo. 281.

⁴⁵ Uo. 290.

az utunk. Különösen Kolozsvárt volt váratlanul nagy sikerünk, ahol előzetesen tüszköltek némelyek”.⁴⁶ Fiának, Benedek Marcellnek pedig így írt:

„Mostanában sokat vagyok úton. Egy kerek hét folyamán az Újság utcára dobott székelyeit bekonferáltam Brassóban, Baróton, Sepsiszentgyörgyön, Kolozsvárt és Tordán. Most meg készülünk (dec. 9. és 10.) Udvarhelyre és Keresztúrra. Kezdetben arról volt szó, hogy egy kis pénz gyűljön össze a Magyar Párt jövőtéből kenyér nélkül maradt székelyeknek. Kolozsvárt azonban már nem enyelgő Nagy Endre voltam, de hamarosan befűjtam a székely kúrtbe. Valósággal megrendítettem a t.c. publikumot. Az erdélyi magyarság nyugtalankodni kezdett, hogy a székely írók megbontják az erdélyi irodalom egységét, én meg szépen megmagyaráztam, hogy nincs ok a nyugtalanságra a Nyíró meg a Tamási székelysége miatt. Megmagyaráztam, hogy nincs erdélyi irodalom, csak erdélyi lelkű írás, s a mi székelységünk éppúgy nem rí ki a magyar irodalom kertjéből, mint ahogy nem rínak ki Mikszáth, Tömörkény, Gulácsy meg Móricz írásai. A közönség nekem is szokatlan nagy, tüntető melegséggel fogadott a színpadra lépésemkor, s tüntetett végül is” ... „Teljes öt percig nem jutottam szóhoz a vége-hossza-nincs taps miatt. Sokan nem fértek be a terembe, míg Heli-konék rendszerint félház előtt szerepelnek.”⁴⁷

1928 tavaszán új célt kap a turnésorozat. A fiatalon elhunyt írótlárs, Sipos Domokos családja részére gyűjtöttek pénzt.⁴⁸

Az újonnan összeállott csoport, a „trupp” ahogy Benedek Elek nevezte magukat belső és külső tagokból állt. Belső, azaz állandó tagjai: Benedek Elek, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Bartalis János írók, költők, Szentimreiné Ferenczy Zsizi, György Dénes előadóművészek és ifj. Delly Szabó Géza akadémista zongoraművész, külső tagjai: Tompa László, Nyíró József, Kacsó Sándor, akik a lakhelyükhöz közeli területeken kapcsolódtak a csoporthoz. Székelyudvarhelyen kezdték a körutat, ahol nagy sikert arattak. Székelykeresztúron viszont üres székek maradtak, mert a Kaszinó urai felvásárolták a jegyeket, hogy a következő heti *Pásztor-tűz*-estre a környező falvak székelységét ingyen be tudják engedni. Nyárádszeredán, Baróton és a falvakban viszont újból telt ház előtt szerepeltek és lelkes közönség fogadta őket. Az előadások tartásához Emil Isac művészeti főfelügyelő adott egész Erdély területére szóló engedélyt. Sokszor viszont a rendőrség és a katonai parancsnokság akadályozta, nehezítette az előadások megtartását, valamint sokszor cenzúrázták az estély anyagát.

Az előadások előkészítését mindig a helybeli írók, költők vállalták magukra. Így Udvarhelyen Tompa László, Brassóban Kacsó és Farczády Sándor, Vásárhelyen Antalffy Endre, Berde Mária és Molter Károly, Váradon Tabéry Géza, Aradon Szántó György, Lugoson Szombati-Szabó István, Szatmáron Markovits Rodion. Benedek Elek tartotta továbbra is a bevezető előadásokat, amelyeknek mindig aktuális témája volt. Így a nagy vitát kavart Makkai Sándor *Magyar farsors* című könyve megjelenése után kiállt Makkai és Ady mellett.

⁴⁶ Uo. 302–303.

⁴⁷ Uo. 304–305.

⁴⁸ Sipos Domokost 1927. december 24-én, 34 éves korában temették el a dicsőszentmártoni tüdőszanatórium temetőjében. Tízéves kisfia árván maradt.

Közel másfél év alatt Erdély falvaiban, városaiban 45 előadást tartottak Benedek Elek és „fiai”, Sipos Domokos özvegyének ötvenezer lejt tudtak átnyújtani.⁴⁹

Álljon itt végezetül Walter Gyula megfogalmazásában a *Pásztortűz* estélyekkel kapcsolatos hitvallása, amely úgy érzem a többi, irodalmi estélyt szervező író, folyóirat vagy írócsoport hitvallása is:

„A »Pásztortűz« kezdettől fogva azt vallotta, hogy az író és irodalom nem önma-gáért való, nem öncélú. Ezért már régóta programjába is vette azt, hogy ki-kilép az irodalom és művészet csak papíron meghatározott hirdetésének meghatározott kere-teiből és még közvetlenebbül igyekszik személyes érintkezésekkel, estélyek tartásá-val, az élő szó hitető és hódító hatalmával teremteni minél erősebb kapcsolatot az olvasóközönséggel.”⁵⁰

MÁRIA PALOTAI

Soirées littéraires des revues en Transylvanie entre les deux guerres mondiales

Des soirées littéraires avaient été organisées en Transylvanie depuis la deuxième moitié du 19e siècle. Leur rôle important commençait toutefois après la première guerre mondiale, après le change-ment d'impérium. Tandisque les sociétés littéraires avaient organisés des soirées, des programmes de lecture dans leur propre ville – de même avec de grandes difficultés – les nouveaux magazines littéraires et groupes d'auteurs arrivaient jusqu'aux petites villes ou même dans les villages. Puisque l'édition des livres était encore en état élémentaire, les auteurs ont été obligé à éveiller eux-mêmes l'intérêt à leurs ouvrages. Les écrivains organisaient les matinées et les tournées littéraires en vue de la formation d'un public littéraire, ils ont également mis en place l'olympiade des écrivains.

Parmi les soirées des revues, l'étude s'occupe plus détaillément de celles de *Napkelet* (Orient), de *Vasárnapi Újság* (Journal de dimanche), de *Erdélyi Helikon* (Helicon de Transylvanie) et de *Pásztortűz* (Feu de berger). L'analyse s'étale aux difficultés de l'organisation, aux vexations de la 'sigourenza' (police politique roumaine), aux soirées ajournées, et au programme détaillé de celles qui avaient eu lieu.

L'Olympiade des écrivains a été organisé ensemble par le Théâtre Hongrois de Kolozsvár et l'Édition 'Haladás' (Progrès). A cette occasion les écrivains de Nagyvárad, de Marosvásárhely et de Arad se présentaient au public de Kolozsvár.

Les jeunes écrivains sicules se sont regroupés autour de Elek Benedek. Les 'tournées' de Benedek avaient servi au début une aide d'existence aux jeunes écrivains en chômage, à partir de 1928 ils ont collectionné de l'argent pour la famille de leur collègue, Domonkos Sipos, défunt prématurément.

⁴⁹ GYÖRGY Dénes: *Benedek Elek „turnéi”*. = Korunk 1971. 5. sz. 795–799.; Az ötvenezer lejt egy átlagos középiskolai tanár öt havi fizetésének felelt meg Kós Károly visszaemlékezése szerint. Vö: Kós Károly: „Kőből, fából házat... igékből várat”. (In *memoriam Kós Károly 1883–1983*). Bp. Magvető, 1983. 203.

⁵⁰ WALTER Gyula: *A dicsőségmentártoni művészestély*. = *Pásztortűz* 1923. 13. sz. 416.

TÓTH-BARBALICS VERONIKA

A Napkelet megalapítása

A *Napkelet* 1923 januárja és 1940 augusztusa között a Magyar Irodalmi Társaság kiadásában megjelenő, alcíme szerint irodalmi és kritikai folyóirat volt. 1923-tól 1937. április 2-án bekövetkezett haláláig Tormay Cecile, ezt követően a lap megszűnéséig Kállay Miklós töltötte be a szerkesztői tiszteket.

A folyóirat történetének részletes feldolgozásával máig is adós a sajtótörténet. Azonban már a két világháború közötti sajtóban is találkozunk néhány olyan megállapítással, amelyek átkerülve a korszakot feldolgozó irodalom-, sajtó- és művelődéstörténeti munkákba, máig meghatározzák a *Napkelet*ről az irodalmi köztudatban élő képet. Eszerint a *Napkelet* a hivatalos kultúrpolitika kezdeményezésére, illetve támogatásával, a *Nyugat* hatásának ellensúlyozására keresztény és nemzeti szellemben alapított folyóirat volt.¹ Valamelyes értéket csak kritikai rovatai képviseltek, azok is inkább csak eleinte, szépirodalmi részében nem volt képes felmutatni maradandó alkotásokat.² *Nyugat*-ellenessége dacára a *Napkelet* sokat átvett annak kritikai szempontjaiból, stílusában is „tett némi engedményt a modernebb irányzatok követelményeinek”,³ ugyanakkor ragaszkodott az „előkelő stílushoz”, a „társasági illem megtartásához”.⁴ A *Napkelet* később fokozatosan elszűrkült, „a huszas évek végére már csak a konzervatív irodalom szűkülő körét képviselte”.⁵

¹ SCHÖPFLIN Aladár: *Búcsú a Napkelettől*. = *Nyugat* (33.) 1940. 10. sz. 378–379. (továbbiakban: SCHÖPFLIN: i. h. 1940.) 378.

² Uo. SZABOLCSI Miklós: *Fiatál életek indulója. József Attila pályakezdése*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. (továbbiakban: SZABOLCSI: i. m. 1963.) 503.

³ SCHÖPFLIN: i. h. 1940. 378. Hasonlóan nyilatkozott a kortársak közül a *Napkelet*ről a *Katholikus Szemle*ben Thurzó Gábor is Tormay Cecile-ről írt nekrológiájában. THURZÓ Gábor: *Tormay Cecile halálára*. = *Katholikus Szemle* (51.) 1937. 5. sz. 292. A későbbi értékelések közül szintén ezt a nézetet hangoztatja VEKERDI László: *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1970. 46.; valamint *Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek gyűjteménye*. Válog., folyóiratok ismertet.: KÓKAY György, OLTVÁNYI Ambrus, VARGHA Kálmán, bevez.: VARGHA Kálmán. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1978. (továbbiakban: *Program és hivatás*) 476.

⁴ SCHÖPFLIN: i. h. 1940. 378.

⁵ PINTÉR Jenő: *A magyar irodalom története 1905-től napjainkig*. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1967. 354. Ugyanez a vélemény olvasható MÁRKUS László: *Az ellenforradalmi korszak sajtója (1919–1944)*. In: CSURDI Sándor [et al.] : *A magyar sajtó története*. Bp., Tankönyvkiadó, 1977. 124.-n is.

A folyóirat ilyen kategorikus minősítésével szemben óvatosságra int, hogy a *Napkelet* csaknem két – a szellemi és a politikai életet tekintve egyaránt igen eseménydús – évtizeden át volt a magyar irodalmi élet egyik orgánuma.

Szerkesztője, vezetői gárdája, munkatársai éppúgy kicserélődtek ez alatt a viszonylag hosszú idő alatt, ahogy a folyóirat rovatai is átalakultak és a bennük publikált művek műfajában és témájában is súlyponteltolódások következtek be. Némileg módosult a folyóirat programja, változáson ment keresztül a magyar szellemi életben saját maga által számára kijelölt szerepköre.

Az árnyaltabb *Napkelet*-kép kialakulásához jelen tanulmány a folyóirat megszületésével kapcsolatos kérdések tisztázásával kíván hozzájárulni.

Az 1920-as évek elején a háború és forradalmak után a magyar középosztályon elhatalmasodott szellemi (és egzisztenciális) kiüttlanság-érzésből kilábaláshoz, legalábbis a hivatalnok- és tisztviselőréteg számára kínált alternatívát a középosztály „konzervatív reform” névvel jelölt politikai programja. Követői elhatárolták magukat a forradalmaktól, ugyanakkor érzékelték az 1918 előtti állapotokhoz való visszatérés lehetetlenségét. Az elodázhatatlannak tartott reform „konzervatív” jelzője arra utalt, hogy a nemzeti hagyományokra építést hangsúlyozta, s a társadalmi struktúrából a már az első világháború előtt kialakult erőt, a művelt középosztályt kívánja hatalomra juttatni.⁶

A „konzervatív reform” gondolatához szorosan kapcsolódik gróf Klebelsberg Kuno kultúrpolitikai tevékenysége. Klebelsberg felfogása szerint a középosztály képezi az igazi nemzetfenntartó erőt, mivel az államot illetve a társadalom mindennapi életének kereteket adó intézményeket az ő tagjai működtetik. Regenerálása a politikai célok felett álló nemzeti cél, hiszen 1919 után fontos nemzeti feladatként jelentkezett az új állam gazdasági és politikai berendezése, valamint az egészségügyi és művelődési rendszer fejlesztése. Utóbbi feladat egy másik nemzeti célhoz, a szomszédos államokkal szemben létrehozandó magyar „kultúrfölény” megvalósításához is kapcsolódott.

A középosztály elitjének, amely a nemzet fenntartó ereje – hirdette Klebelsberg – ha meg akar felelni a felvállalt történelmi feladatnak, rendelkeznie kell „az új magyar embertípus” sajátosságaival: pozitívnak, aktívnak, konstruktívnak kell lennie.

Ennek az új embertípusnak és a „kultúrfölénynek” a kialakításában Klebelsberg fontos szerepet szánt a magyar irodalmi életbe és a kulturális szervezésbe való közvetett állami beavatkozásnak. Jól mutatják ezt az alábbi szavai:

„Az olvasóközönség megszervezése ma különösen fontos feladat – mondotta Klebelsberg a Magyar Történelmi Társulat 1921. december 31-i ülésén –, midőn [...] a Felvidék és Erdély művelt magyarságát elveszítettük. Az egyes évek irodalmi termésében valóban értékes munka nem túl nagy számban van. Ezeket a műveket bevinni a művelt nagyközönség széles rétegeibe – ez a feladat. [...] A jó magyar könyvnek be kell jutni

⁶ *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Vál., előszó, jegyz.: GLATZ Ferenc. Bp., Európa Könyvkiadó, 1990. (továbbiakban: KLEBELSBERG: i. m. 1990.) GLATZ Ferenc előszava 21–22.

minden igaz magyar házba. Ez nemcsak művelődésünknek, hanem nemzeti fennmaradásunknak is lét- vagy inkább nemlét kérdése.”⁷

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem alakuló ülésén pedig felhívta a figyelmet: „Ne feledjük, hogy nemcsak a proletariátusnak, a középosztálynak is megvan a maga tömegei, és éppen ezen tömegek kell, hogy képezzék a nagy múzeumok látogatóinak zömét.”⁸ Az irodalmi élet és a közönség formálásának eszköze lehetett nemcsak az államilag támogatott társulati könyvkiadás vagy a múzeumok munkája, hanem egy irodalmi és kritikai folyóirat is.⁹

Klebensbergnek a *Napkelet* szerkesztőjéhez írt 1928-as nyílt leveléből az is kiderül, hogy a kultuszminiszter az általa támogatott folyóirat feladatának tekintette annak meghatározását

„[...] hogy a neonacionalizmusnak mik legyenek a céljai a szépirodalomban, továbbá a művészetek és a tudományok egyes ágaiban. A neonacionalizmus végeredményben politikai mozgalom lett, de egészséges szellemének, irányának előkészítése elsősorban az irodalom feladata.”¹⁰

Klebensberg még miniszterré történő kinevezése előtt, 1921 nyarán Szekfű Gyulának írt, sokszor idézett leveléből a leendő folyóirat újabb feladata derül ki: „szépirodalmi és kritikai revuet alapítunk, hogy felvegyük a harcot a Nyugat képviselte szellem és irányzat ellen”.¹¹

Ezzel kapcsolatban merült fel az a vád, hogy a *Napkelet* „még mindig az 1908-ban indult Nyugatban látja azt a fantomot, amely ellen hadakoznia kell”,¹² vagyis

⁷ KLEBELSBERG: i. m. 1990. 89.

⁸ Ua. 145.

⁹ Sipos Lajos szerint a *Napkelet* Bethlen István miniszterelnök személyes támogatásával indult. SIPOS Lajos: *Babits Mihály*. [Bp.], Elektra Kiadóház, 2003. /Élet-kép sorozat/. (továbbiakban: SIPOS: i. m. 2003.) 119–120. Az általam átnézett levelekben nem találtam erre utalást, de a kérdésnek nincs túl nagy jelentősége, ha figyelembe vesszük, hogy Klebensberg kultúrpolitikai elgondolásait Bethlen mindenben támogatta.

¹⁰ Gróf Klebensberg Kuno levele a *Napkelet* szerkesztőjéhez. = *Napkelet* (továbbiakban: Nk). (6.) 1928. 3. sz. 213–214.

¹¹ A szakirodalomban elfogadott az a nézet, hogy az új folyóirat címválasztása is erre utal. (*Program és hivatás* 38.) Egy másik felfogás alapján az elnevezés a magyarság turáni (uralaltáji) eredetére való nacionalista utalás. GÁBOR Andor összegyűjtött cikkei. 1. köt. 1920–1921. Szerk.: GERGELY Sándor [et al.], előszó: ILLÉS Béla. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955. /Gábor Andor összegyűjtött művei./ (továbbiakban: GÁBOR: i. m. 1955.) Magyarázatok 494. Ezek a magyarázatok nem térnek ki arra, hogy a „Napkelet” szó keletkezést, születést, megújulást is asszociál. Mindez jól tükrözi a *Napkelet* terméketlenségéről illetve „faji gondolatokkal kacérkodó [...] délibábos nacionalizmusáról” elterjedt véleményt. GÁBOR: i. m. 1955. Magyarázatok 491. A levelet idézi pl.: LACKÓ Miklós: *Szekfű-problémák*. In: *Korszellem és tudomány 1910–1945*. Bp., Gondolat Kiadó, 1988. (továbbiakban: LACKÓ: i. m. 1988.) 73.

¹² *Program és hivatás* 38.

nem érzékeli a *Nyugat*nál 1919 után bekövetkezett változásokat.¹³ Vegyük azonban azt is figyelembe, hogy a tervezés időszakában mennyivel könnyebb volt meghatározni azt, hogy mi ellen (baloldaliság és radikalizmus – amely ellenségkép Klebelsbergék számára szimbolikusan és megfoghatóan is a *Nyugat*ban öltött testet) mint azt, hogy milyen célokért küzd.

A korábbi évekből örökölt folyóiratok, az Akadémia által kiadottak éppúgy mint az egyházak támogatását élvezők, alkalmatlanok voltak az új (kultur)politika széles körben, korszerű eszközökkel való közvetítésére.

Az Akadémia ókonzervatív tagjai (pl. Berzeviczy Albert) értetlenül fogadták Klebelsberg neonacionalizmusát és nem értettek egyet Szekfü Gyula és Horváth János a liberális konzervatizmustól önbírálatot követelő álláspontjával. A *Buda-pesti Szemle* sem a *Három nemzedékről*, sem az *Aranytól Adyigra* nem közölt kritikát, Tormay Cecile *Bujdosó* könyvét pedig éles hangon bírálta.¹⁴

A *Katholikus Szemle* inkább tudományos, mint irodalmi lapnak volt tekinthető, s szerzői túlnyomó része a harmincas évekig egyházi körökből került ki.¹⁵ A *Magyar Kultúrát* a Horthy-korszak első éveiben szűk látókör és türelmetlen felekezetiesség jellemezte.¹⁶ Az *Élet* 1919 áprilisa és 1921 októbere között nem jelent meg, tartalmi modernizációjára pedig csak 1934-ben került sor.¹⁷ A *Protestáns Szemle* megjelenése 1921-től három éven át szintén szünetelt, s bár az újraindulást követően Zsinka Ferenc szerkesztőségének időszakától a szépirodalmi és kritikai rovatoknál jelentős színvonalemelkedés következett be, a folyóirat ezt követően sem játszott meghatározó szerepet az irodalmi életben.¹⁸

Ezért Klebelsbergét már 1921-ben egy újonnan alapítandó folyóirat alapításának gondolata foglalkoztatta. A megvalósulás több mint egy évet váratott magára. A folyóirat kiadója, a Magyar Irodalmi Társaság 1922-ben alakult nemzeti szellemen dolgozó írókat tömörítő egyesületként.¹⁹ A Magyar Irodalmi Társaság létrejöttéről és működéséről a következő információk állnak rendelkezésünkre. A társaság életre hívásában Klebelsberg Kuno és gróf Zichy Rafaelné vállalt oroszlánrészt. Minden bizonnyal Klebelsbergtől származott a keresztény kulturális

¹³ SZABOLCSI: i. m. 1963. 520.; GREZSA Ferenc: *Németh László Tanú-korszaka*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990. 101. A *Nyugat* 1919 utáni helyzetéről és visszavonulásáról „a tiszta irodalom konzervatív hadállásaiba” részletesebben I. KRAJKÓ András: *A Nyugat kritikájának változásai 1919 után*. Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1972. /Irodalomtörténeti dolgozatok, 87./

¹⁴ [BERZEVICZY Albert?]: B.A.: *Bujdosó könyv*. = Budapesti Szemle (49.) 1921. 529–530. sz. 89–92.

¹⁵ Program és hivatás 259.

¹⁶ Program és hivatás 38.

¹⁷ MÉSZÁROS István: *A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998*. Bp., Szent István Társulat, 1998. 207–209.

¹⁸ MAKKAI Sándor: *Az ötvenedik évfolyam elé*. = Protestáns Szemle (50.) 1941. 1.sz. 4.; *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Szerk.: SZABOLCSI Miklós. Bp., Akadémiai Kiadó, 1966. 162.

¹⁹ *Új magyar irodalmi lexikon*. Főszerk.: PÉTER László. Bp., Akadémiai Kiadó, 2000 (2. jav., bőv. kiad.). (továbbiakban: ÜMIL) 2. köt. 1271.

társaság létrehozásának gondolata. Ő volt az is, aki részletes tervezetet készített és kidolgozta az alapszabályzat első variánsát az akkor még nem kifejezetten csak irodalmi tevékenységi körűnek szánt társaság számára.²⁰

Mi volt gróf Zichy Rafaelné feladata a társaság megszületése körül és miért őt kérte fel Klebelsberg annak ellátására? A grófné hallgatólagos megbízatása a társaság ötletének az arisztokrácia körében való népszerűsítésére és anyagi támogatók szerzésére szólt. Klebelsbergnek központi törekvése volt nemcsak a keresztény középosztály megerősítése, hanem a „magyar történeti nemzetségek” (vagyis az arisztokrácia) „életre galvanizálása” is,²¹ gondolkodásában a konzervatív reform koncepciója úgy látszik, nem zárta ki a régi elit megnyerésének szándékát.

Ismeretes, hogy 1919 után több arisztokrata – elsősorban a Horthy kormányzóságával megbékélni nem tudó habsburgiánus, katolikus és dunántúli főnemese – hátat fordítottak a politikának.²² A történelmi hagyományokkal, társadalmi presztízzsel és még mindig hatalmas gazdasági erővel rendelkező magyar arisztokrácia támogatása a politikai, gazdasági és szellemi konszolidációra készülő ellenforradalmi kurzus számára nélkülözhetetlen volt mindhárom területen.

A kormányzat saját képviselője útján is tett ugyan sikeres lépéseket a (fő)nemesség megnyerésére a társaság ügyének,²³ azonban Klebelsberg még több eredményt remélhetett az arisztokrata származású,²⁴ egykor császári palotahölgyi és csillagkeresztet viselő hölgyi címekkel kitüntetett,²⁵ de ekkor már az új rendszer buzgó hívének számító²⁶ gróf Zichyné bevonásától. A világháború előtt és alatt több katolikus

²⁰ Gróf Zichy Rafaelné levele Klebelsberg Kunonak. Sárszentmihály, 1921. júl. 21. Országos Széchényi Könyvtár Kézitára (továbbiakban: OSzKK) Levelestár; Gróf Zichy Rafaelné levele Klebelsberg Kunonak. Sárszentmihály, 1921. júl. 22. OSzKK Levelestár

²¹ Gróf Klebelsberg Kuno levele Szekfü Gyulának 1921 nyarán – ezen részletét idézi LACKÓ: *i. m.* 1984. 381.

²² ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., Osiris Kiadó, 2001. (3., jav., bőv. kiad.) / Osiris tankönyvek. / (továbbiakban: ROMSICS: *i. m.* 2001.) 190–191.

²³ „Nem tudom, beszélt-e Nárayval [valószínűleg Náray Antal helyettes államtitkár *Magyar életrajzi lexikon*. 1–2. kötet. Főszerk.: KENYERES Ágnes. Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. (továbbiakban: MÉL) 2. köt. 284.], ki Somogyból visszatért és ott nagy propagandát csinált ügyünknek. Ívét aláírták Somssich László, Széchényi Géza, Inkey József, Ányos Miksa, Inkey Pál, Somssich Antalné, Kendeffy Lajos. Ezek mind hajlandók egy összeget adni évente különböző céljainkra.” Gróf Zichy Rafaelné levele gróf Klebelsberg Kunonak. Sárszentmihály. 1921. jún. 26. OSzKK Levelestár

²⁴ Gróf Zichy Rafaelné Pallavicini Edina ögrófnő nemcsak házassága, hanem születése révén is főnemesi ranggal bírt. *Magyar asszonyok lexikona*. Összeáll., előszó: BOZZAY Margit. Bp., Dr. Dajkovich Sándor, 1931. (továbbiakban: *Magyar asszonyok lex.*) 1043. col.

²⁵ *A magyarországi főnemesség genealógiája*. 3. kötet. Összeáll.: GUDENUS János József. Bp., Heraldika Kiadó, 1998. 36.

²⁶ Kádár Judit szerint a grófné a Tanácsköztársaság alatt „részét vett az ellenforradalmi szervezkedésben is”, azonban pontos szerepére nem tér ki. KÁDÁR Judit: *Az antiszemizmus jutalma. Tor-may Cécile és a Horthy-korszak*. = Kritika (32.) 2003. 3. sz. 9–12. (továbbiakban: KÁDÁR: *i. h.* 2003.) 11.

nőszervezetben, 1919-től pedig a Magyar Asszonyok Szövetségében betöltött vezető szerepe és műveltsége is a grófné mellett szólt.²⁷ Maga gróf Zichy Rafaelné 1921-ben 50 000 koronával járult hozzá a társaság megalakításához, s remélte, hogy a többi arisztokratára, közülük is mindenek előtt saját rokonaira (Zichy Jánosra és feleségére, továbbá Zichy Saroltára és Pálffy Margitra) ösztönzőleg hat példája.²⁸

A Magyar Irodalmi Társaság elnöke gróf Zichy Rafaelné, alelnökei gróf Klebelsberg Kuno és Pauler Ákos lettek. Pauler Ákos, a zárkózott, befelé élő filozófus²⁹ Zichy grófné hatására vállalt szerepet a Társaságban és a folyóirat létrehozásában:

„Zichy Rafaelné meg tudta értetni velem minden különösebb magyarázat nélkül, pusztán egyéniségének a társaséletet termékenyítő hatásával, hogy nem elégséges elszigetelt szellemi hatásokkal dolgozni akkor, amikor az ország sorsa hanyatlik. Ez csak jól magyarázza nemde, hogy visszavonultságomból némi engedményt tettem.”³⁰

A Magyar Irodalmi Társaság alapítótagja volt Hekler Antal is.³¹ Kapcsolata a Társasággal változó erősségű volt. Tormay Cecile egy 1936-os levele alapján Hekler akkoriban nemhogy az elnökség munkájában nem vett részt, de még a Társaság és a folyóirat ekkori belső viszonyairól és állapotáról sem voltak pontos ismeretei.³²

A *Napkelet* még élő alapítói közül ő volt az egyetlen, akitől nem jelent meg nekrológ az 1935 májusi Tormay-émlékszámban. Egy évvel később viszont gróf Zichy Rafaelné mellett az ő aláírásával jelent meg a folyóiratban programcikk a *Napkelet* régi és új feladatairól.³³

²⁷ *Magyar asszonyok lex.* 1044. col. A MANSZ 1918 decemberében alakult a „keresztény és nemzeti alapon álló asszonyok és lányok női szervezetek” egységesítésére, a „keresztény világ erősítésére, a nemzeti hagyományok ápolására és a keresztény nők jogainak és érdekeinek védelmére”. Ezen kívül karitatív feladatot is végzett a szervezet. *Nők az egyesületekben.* Összeáll. BURUCS Kornélia. = *História* (15.) 1993. 2. sz. 15–18. (továbbiakban: *Nők az egyesületekben*) 18.

²⁸ Gróf Zichy Rafaelné levele gróf Klebelsberg Kunonak. Sárszentmihály, 1921. júl. 21. OSzKK Levelestár.

²⁹ Pauler Ákos filozófus, egyetemi tanár, a MTA tagja, bölcsészdoktor volt, a kolozsvári ill. a budapesti egyetemen tanított. A Magyar Filozófiai Társaság elnöke, a „tisztá logika” magyarországi képviselője, korábbi műveiben materialista, később a vallásos idealizmus felé fordult. MÉL 2. köt. 373.

³⁰ Paulert idézi SZKLADÁNYI Mária: *Pauler Ákos életművészete.* Bp., Franklin Társulat, 1935. 97.

³¹ Gróf Zichy Rafaelné levele Harangi Lászlóné Boros Vilmának. Madrid, 1962. márc. 8. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (továbbiakban: MTAKK) MS. 5055/287. Hekler Antal (1882–1940) művészettörténész, régész, egyetemi tanár. 1917–18-ban a konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet igazgatta, ugyanekkor az ügyvezetői tisztet Klebelsberg töltötte be). Az MTA 1920-ban levelező, 1934-ben rendes tagjai közé választotta. 1934-től a Kisfaludy Társaságnak is tagja volt. Főként a görög szobrászattal foglalkozott kutatásaiban. MÉL 1. köt. 700.

³² Tormay Cecile levele Kornis Gyulának. Mátraháza, 1936. máj. 28. MTAKK MS. 4287/101.

³³ Gróf ZICHY Rafaelné – HEKLER Antal: *A Napkelet olvasóihoz.* = Nk (16.) 1938. 5. sz. 289–291.

A Magyar Irodalmi Társaság Elnökségének feladata volt a *Napkelet* szerkesztéséhez és kiadásához szükséges feltételek biztosításáról gondoskodni, ez döntött az anyagi és a folyóirat vezetésével kapcsolatos személyi ügyekben. Lehetséges, hogy eredetileg az Elnökség feladata közé tartozott örködni afelett, hogy a *Napkelet* szerkesztése a célkitűzéseknek megfelelő szellemben történjék, azonban ezt a funkciót a mindenkori szerkesztő és segédszerkesztő személye által nyújtott garancia okafogyottá tette.

Nem találunk utalást arra, hogy az Elnökség mint testület Tormay Cecile szerkesztősége idején a szerkesztésbe beavatkozott volna,³⁴ s tagjai személyenként is ritkán vettek részt a szerkesztés gyakorlati részében.

Gróf Zichy Rafaelné például – Szentkuthy Miklós visszaemlékezése szerint – csak néha volt jelen a szerkesztőségi üléseken.³⁵

A Magyar Irodalmi Társaság tagságának zömét valószínűleg a *Napkelet* által állandó munkatársakként aposztrofált nevesebb művészek, tudósok és újságírók alkották.³⁶ A tagság fő feladata az újabb tagok felvételének megszavazása és esetleg az Elnökség által előterjesztett éves elszámolás elfogadása lehetett. A közgyűlésnek a folyóirat sorsába érdemi beleszólása valószínűleg csak egyszer volt, amikor a *Napkelet* tulajdonjogát az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságra ruházta át, bár választási lehetősége ekkor sem volt.³⁷

A Magyar Irodalmi Társaság volt a folyóiraton kívül az 1923 és 1927 között megjelent a „*Napkelet* könyvtára” című sorozat és az 1927 végén napvilágot látott „*Napkelet* lexikona” kiadója. A Társaság ezen kívül más kulturális tevékenységet nem végzett. A nem túl gyakran tartott *Napkelet*-esteket (a *Napkelet* tizennyolc éves fennállása alatt mindössze öt ilyen eseményről van tudomásunk)³⁸ a szerkesztőség munkatársai szervezték.

³⁴ Egyetlen kivétel egy homályos célzás Hartmann János 1930 szeptemberében Gulyás Pálnak írt levelében: „A következő számban valószínűleg Sík Sándortól jön egy ilyenfajta versciklus[...], de ennek közlését magasan felettem álló hatalmak is kéri[...]. E rendkívüli esettől eltekintve azonban szigorú meghagyásban van a szerkesztő részéről, hogy ciklusban csak a lehető legjobb verseket hozzam.” Hartmann János levele Gulyás Pálnak. Bp., 1930. szept. 11. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára (továbbiakban: PIMK) V. 4324/124/19.

³⁵ SZENTKUTHY Miklós: *Frivolitások és hitvallások*. Válog., szerk.: TOMPA Mária. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1988. 252.

³⁶ 1926-ból fennmaradtak a Reményik Sándorral és Áprily Lajossal a tagság soraiba történő választásukat közlő levelek. A *Napkelet* szerkesztőségének levele Reményik Sándornak. Bp., 1926. márc. 16. PIMK V.4557/92/6 ; A Magyar Irodalmi Társaság levele Áprily Lajosnak. Bp., 1926. márc. 16. PIMK V. 4142/250.

³⁷ Kállay Miklós levele Juhász Gézának. Bp., 1940. szept. 4. PIMK V.3671/292.

³⁸ 1930. november 15-én Sümegen (Nk (8.) 1930. 12. sz. 1212.), 1931. május 30-án Kecskeméten (Tormay Cecile levele Reményik Sándornak. Bp., 1931. máj. 7. PIMK V. 4557/256/7.), 1933 tavaszán Budapesten (gróf Zichy Rafaelné levele Szekfű Gyulának. Bp., 1933. márc. 15. OSzKK Fond 7/2230.), 1936. november 21-én szintén a fővárosban, a Zeneakadémia nagytermében tartott a *Napkelet* előadást (Nk (14.) 1936. 12. sz. hátsó borító), ahogy az 1938. március 22-i estre is Budapesten, a Horthy Miklós Kollégiumban került sor (Nk (14.) 1936. 3. sz. 216.)

Összességében elmondható, hogy a Magyar Irodalmi Társaság a *Napkelet* mögött mindvégig a háttérben maradt. Talán a nem túl széles körű és a külvilág előtt többnyire rejtve maradó tevékenysége miatt szerepelhet az *Új Magyar Irodalmi Lexikonban* a Magyar Irodalmi Társaság neve mellett az „1928-ban megszűnt” adat,³⁹ holott az még 1940 nyarán is fennállt.⁴⁰ A Társaság alaptőkéjét egyébként nemcsak a gróf Zichynétől és arisztokratatársaitól származó adomány képezte, hanem természetesen Klebelsberg (a kormány) is részt vállalt a *Napkelet* megjelenésének finanszírozásában. A folyóirat indulásakor jelentős összeget bocsátott rendelkezésre – ez derül ki Tormay Cecile 1923. február 23-án kelt leveléből: „a hatalmas segínyt, a másfél milliót, mellyel a diadalmasan feltámadó nemzeti irodalom Napkeletjét megerősítette [...] őszintén köszönöm.”⁴¹ A későbbiek folyamán pedig, egészen a harmincas évek elejéig a VKÖM egy közelebből nem meghatározható, de a folyóirat számára fontos bevételi forrást jelentő előfizetési kontingens magára vállalásával támogatta a *Napkeletet*.⁴²

Klebelsberg vetette fel, hogy a *Napkelet* szerkesztőjének Tormay Cecile-t kéri fel. A választásban szerepet játszhatott Tormay könyveinek a hazai középosztály körében, de nemzetközi téren is elért sikerei.⁴³ Itt kell megemlíteni társadalmi szerepvállalását a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének országos elnökeként. Tormay a MANSZ keretében végzett – részben ellenforradalmi – agitációja során szónoki tehetsége mellett szervezőkészségével is kitűnt,⁴⁴ amely tulajdonság egy folyóirat szerkesztésénél hasznos lehetett. A MANSZ sok tízezer fős tagsá-

³⁹ ÚMIL 2. köt. 1377.

⁴⁰ Kállay Miklós levele Juhász Gézának. Bp., 1940. szept. 4. PIMK V. 3671/292.

⁴¹ Tormay Cecile levele gróf Klebelsberg Kunonak. Bp., 1923. febr. 16. OSzKK Levelestár

⁴² A támogatás megszűnéséről ír: Tormay Cecile levele Pauler Ákosnak. Bp., [1932.] MTAKK MS. 5055/88.

⁴³ Tormay Cecile-nek az 1911-ben megjelent *Emberek a kövek között* című regénye hozta meg a hazai és külföldi ismertséget (a művet hamarosan csaknem valamennyi nagyobb európai nyelvre lefordították). Az 1914-ben megjelent *A régi ház* meghozta a hivatalos elismerést is: Tormay megkapta a Magyar Tudományos Akadémiától a legkiválóbb történelmi regénynek járó Péczely-díjat. 1918-ban jelent meg nyomtatásban a következő könyve, a *Viaszfigurák* című novelláskötet. Szépirodalmi művei visszatérő témája „az asszimiláció reakciója az egyes ember lelkében” (SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990. 297.). Ez a téma különösen aktuális volt egy olyan időszakban, amikor a magyar jobboldal a hazai zsidóság 1918–19-es negatív szerepét hangoztatta, s az általános identitásválság közepette új megvilágításban kezdte vizsgálni az asszimilációval kapcsolatos kérdéseket. MISKOLCZY Ambrus: *Mi a magyar? Tézisek és vallomások*. In: MISKOLCZY Ambrus: *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Székfű Gyula és Zolnai Béla világáról*. Bp., Napvilág Kiadó, 2001. /Mythologica./ 67–144. (továbbiakban: MISKOLCZY: i. m. 2001.) 80. Tormay híres-hírhedt fiktív naplója, az *Őszirozás* Forradalom és a Tanácsköztársaság alatti élményeiből táplálkozó *Bujdosó könyv* pedig 1921-ben látott napvilágot. *Magyar asszonyok lex.* 960–965. col.

⁴⁴ *Nők az egyesületekben* 18. ÁGOSTON Gézáné: *Tormay Cecile a szervező és a szónok*. = Nk (15.) 1937. 5. sz. 311–315.

ga⁴⁵ pedig mint potenciális olvasótábor jöhetett szóba.⁴⁶ Ráadásul – bár nem tudni, mennyire vették figyelembe ezt a szempontot előzetesen – a MANSZ technikai és propagandatív segítséget tudott nyújtani a folyóirat indulásakor.⁴⁷ Esetleg, ha nem is döntő módon, de az is szerepet játszhatott Tormay felkérésében, hogy míg gróf Zichyné római katolikus vallású, addig ő protestáns volt, s így a folyóirat vezetésében mindkét nagy hazai keresztény felekezet képviselve volt. Az eddigiekhez járultak még társasági kapcsolatai.⁴⁸

A kortárs Németh László úgy írja le Tormay Cecile-t, mint akinek az „egyéni érvényesülésének háttérbe szorítása kész küldetés tudata” és az „áldozatkész nemesség pátosza” a sajátja.⁴⁹

E jellemzés fényében meglepő Kádár Judit azon állítása, hogy Tormayt – aki különben csak tanítónői képesítéssel rendelkezett, s így műveltsége nem is tette volna alkalmassá a feladatra – nő létére „a férfiközpontú, patriarchális húszas években” Klebelsberg Kuno a *Bujdosó könyvért*, valamint a MANSZ ötletéért és az ötlet

⁴⁵ Egy 1934-ben készült belügyminiszteri összefoglaló szerint a MANSZ-nak akkor kb. száz-ezer tagja volt. KARDOS József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok a két világháború között*. Bp., Korona Kiadó, 1998. 192.

⁴⁶ Horváth János levele Szekfű Gyulának. Bp., 1923. febr. 10. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának Kézirattára (továbbiakban: EKK) G 628/136.

⁴⁷ „Kiss Károly [a MANSZ főtítkára] minden bizonnyal segítségünkre lesz és sok munkaágnál számíthatunk arra, hogy a MANSZ Központi irodáját a folyóirat első küzdelmes korszakában, mint segítő energiát állítja mellénk. Kissben kitűnő támaszt fog találni a folyóirat propagálása is, és [...] az előfizetők gyűjtésében is segítségünkre lesz.” – adott hangot reményeinek már maga a szerkesztő a tervezés egy későbbi szakaszában. Tormay Cecile levele Hegedűs Istvánnak. Sárszentmihály, 1922. okt. 14. MTAKK MS. 1222/31. A későbbi években a MANSZ helyi szervezetei a vidéki (kecskeméti, sümegi) *Napkelet*-estek szervezésében is közreműködtek. Nk (8.) 1930. 12. sz. 1212., Nk (9.) 1931. 7. sz. 652.

⁴⁸ Zadravecz István meglehetősen maliciával így mutatta be Tormay Cecile-t és Horthyval való kapcsolatát: „A kormányzó előtt [Tormay] nagyon nagy becsben állott. Szinte szavajárása volt, ha róla esett szó, és nem is egyszer ismételte előttem. »Tormay Cecilt[!] aranyba kellene foglalni!« Tormay Cecil[!] valóban szerény, csendes, finom megjelenésű teremtes. Soha nem dicsekedett, még kevésbé visszaélt valaha is azzal a nagy befolyással, amellyel bírt a kormányzóra. Ellenkezőleg, az ő gyönyörű írni tudásával, a MANSZ-ot vezetni tudó elnökségével nagy szolgálatokat tett.” [ZADRAVECZ István]: *Páter Zadravecz titkos naplója*. Szerk., bev.: BORSÁNYI György. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1967. 266. Jellemző mozzanat, hogy a Tormay Cecile temetésén megjelenő kormányzó és felesége „a legnagyobb magyar asszonynak” felirattal ellátott koszorúján titulusaik megjelölése nélkül mindössze ez állt: „Tormay Cecile-nek mélységes kegyelettel Horthy Miklós és Magda”. KÁDÁR. i. h. 2003. 12. Hankiss János részletesen ír Tormay Cecile-nek az arisztokrácia tagjaival, továbbá a magyar politikai és egyházi és szellemi élet prominens szereplőivel való kapcsolatáról. HANKISS János: *Tormay Cecile*. Bp., Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1939. 178–179.

⁴⁹ NÉMETH László: *Ember és szerep*. In: *Homályból homályba. Életrajzi írások*. 1. köt. Bp., 1977, Magvető Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó 306–441. (továbbiakban: NÉMETH László: i. m. 1977.) 344.

kivitelezéséért, pontosabban a mindezekben hirdetett antiszemitizmus jutalmaként ajándékozta meg a *Napkelet* szerkesztői tisztségével.⁵⁰

Eltekintve most annak firtatásától, hogy a végzettség és a műveltség közé lehet-e automatikusan egyenlőségjelet tenni, s nem vizsgálva, hogy a húszas évek miért lettek volna „férfiközpontúbbak”, mint az előző vagy a következő évtizedek, nézzük csak meg az állításnak a jutalom tényére és okára vonatkozó részét!

Az utóbbival kezdve: némileg leegyszerűsítésnek tűnik Tormay műveinek (és különösen a MANSZ-nak) egyetlen vonulatát (az antiszemitizmust) kiemelni és a jutalom okaként felhozni, hiszen az antiszemitizmus az amúgy is bizonytalan tartalmú ellenforradalmi keresztény-nemzeti ideológiának csak egyik és igen képlékeny eleme volt.⁵¹ Ráadásul Klebersbergtól távol állt minden antiszemita propaganda.⁵²

Attérve a jutalom tényére: kérdéses, hogy ajándéknak lehet-e tekinteni a *Napkelet* szerkesztésének megbízását. Mi járhatott a szerkesztés feladatával? Mindenek előtt sok munka, és így Tormaynak még kevesebb ideje jutott a szépirodalmi tevékenységre. Járhatott vele ismertség, népszerűség is. Azonban ezzel már Tormay eddig is rendelkezett. A folyóiratot egyébként sem használta fel erre a célra, hiszen Németh László visszaemlékezése szerint: „Amíg folyóiratát figyelemmel kísértem, egyetlen sort sem találtam benne, mely őt mint írórt magasztalta volna, pedig a munkatársak közt akadt volna rá vállalkozó”.⁵³

Különben sem volt a folyóirat sikere és az azzal járó népszerűség előre „borítékolható”. Valószínűleg Tormay Cecile számot vetett a megbízás elfogadásával járó nehézségekkel és veszélyekkel, ezért habozott elfogadni a szerkesztői tisztséget. Gróf Zichyné 1921 júniusának végén arról tájékoztatta Klebersberget, hogy tudomása szerint Tormay nem vállalja a feladatot,⁵⁴ igaz egy hónappal később már

⁵⁰ KÁDÁR: *i. h.* 2003. 9–12. A mai Tormay-kép egyik végletét képviselő Kádár Judit-féle, az író-nőt szélsőségesen antiszemita, sovinszta, progresszió-ellenes és statikus gondolkodásmódúnak bemutató Tormay-értékeléssel szemben a másik végletet Kajetán Endre tanulmányában megjelenő felfogás jelenti. Eszerint Tormay Cecile „ideológiai küzdelembe fogott [...], hogy megvédje háborút veszített hazája és nemzete becsületét”, „megpróbálta értelmi és érzelmi tartalékkal feltölteni a nemzetet” továbbá igyekezett leleplezni „a bolsevista szíréhangokat”[!]. Kajetán úgy véli, Tormay Cecile „nem volt sovinszta konzervatív, hanem [...] európai magyar volt a szentistváni értelemben, aki Magyarország valamennyi népét szerette, becsülte.” KAJETÁN Endre: *Ősi küldött. Akit elfelejtett a magyar irodalom: Tormay Cecile.* = Délsziget (5.) 1990. 1. sz. 15–19.

⁵¹ ORMOS Mária: *Politikai ideológia a két világháború között.* In: *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok.* Bp., Magyar Történelmi Társulat, 2003. /Pannónia könyvek./ 86.

⁵² UJVÁRY Gábor: *Klebersberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája.* In: *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok.* Bp., Magyar Történelmi Társulat, 2003. /Pannónia könyvek./ 96.

⁵³ NÉMETH László: *i. m.* 1977. 345.

⁵⁴ Gróf Zichy Rafaelné levele gróf Klebersberg Kunonak. Sárszentmihály, 1921. jún. 26. OSzKK Levelestár

úgy vélte: „Cecile egyelőre irtózik a szerkesztés felelősségétől, de azt hiszem majd sikerül aggályait leküzdenie.”⁵⁵

A pozitív irányú döntéshez a végső lökést Tormay számára Klebelsberg személyes rábeszélése, sárszentmihályi látogatása adhatta meg 1921 augusztusának elején. A találkozón, amelyen Tormayn, Klebelsbergen és gróf Zichynén kívül Pauler Ákos is jelen volt, kezdődhettek el az érdemi megbeszélések a folyóiratról.⁵⁶

Egy év múlva, mikor már az első szám összeállításán dolgoztak, s a grófné úgy látta: „Cecile [...] most már kezd belemelegedni az új munkakörbe”⁵⁷, de a szerkesztőnő még nem sokkal a szám nyomdába kerülése előtt is felemlégette, hogy „sok belső vívódás után vállaltam a szerepet, melyet nekem szántak és csak azért vállaltam, mert hittem, hogy a legnagyobb magyar tollak nagy gazdái lovagiasan mellém állanak.”⁵⁸

Még ha Tormay kezdeti vonakodása csupán látszat volt is, vagyis ha az esetleges későbbi kudarc miatti felelősség elhárítása érdekében kérte volna is csak magát, a felkérést – reakciója alapján – ő maga nem tekintette „ajándéknak” vagy „jutalomnak”, sokkal inkább (némileg terhes) kötelezettségnek.

Végezetül az is megállapítható, hogy anyagi téren sem járt a megbízatás Tormay számára gyarapodással, ugyanis a *Napkelet* indulásakor Tormay visszaütöztette a szerkesztői tiszt betöltéséért a Klebelsberg által felajánlott honoráriumot. „Többet tesz, mint ígért, csak természetes, hogy a magam erejéhez mérten én is megfeszítsem minden energiámat. Engedje, hogy ezt továbbra is minden anyagi haszon nélkül tehessem [...] Szegény vagyok, ország-világ tudja, én nem adhatok ennek a szegény országnak semmi egyebet, csak a munkámat.” – olvashatjuk Tormay Cecile-nek a Grófhhoz intézett 1923. február 16-án kelt levelében.⁵⁹

A *Napkelet* életrehívásában közreműködött Horváth János és Szekfű Gyula is. „Én három szellemi terméket ismerek, mely a keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, úgymint a Te Három nemzedéked, Tormay Cecile Bujdosó könyvét és azután [...] Horváth János Aranytól Ady-ig című füzetét” – teszi számkra világossá a főmunkatársak kiválasztásának szempontjait Klebelsberg a Szekfű Gyulát közreműködésre felkérő – már említett – 1921-es levelében.⁶⁰

Mik lehettek e művekben azok a gondolatok, amelyek miatt Klebelsberg szerzőiket alkalmasnak tartotta a feladatra: „történelmi és esztétikai viták rendjén kimutatni, mint apadt el a magyar szellem különösen a milleniumtól az összeomlásig,

⁵⁵ Gróf Zichy Rafaelné levele gróf Klebelsberg Kunonak. Sárszentmihály, 1921. júl. 22. OSzKK Levelestár

⁵⁶ Gróf Zichy Rafaelné levele gróf Klebelsberg Kunonak. Sárszentmihály, 1921. júl. 24. OSzKK Levelestár

⁵⁷ Gróf Zichy Rafaelné levele gróf Klebelsberg Kunonak. Sárszentmihály, 1922. júl. 30. OSzKK Levelestár

⁵⁸ Tormay Cecile levele Kosztolányi Dezsőnek. Sárszentmihály, 1922. okt. 28. MTAKK MS. 4625/131.

⁵⁹ Tormay Cecile levele gróf Klebelsberg Kunonak. Bp., 1923. febr. 16. OSzKK Levelestár

⁶⁰ Idézi: LACKÓ: i. m. 1988. 73.

amely negyedszázad alatt a nyugatos irány szabadon terpeszkedhetett és tombolhatta ki magát⁶¹, valamint a magyar szellem „felélesztésében” való részvételre hívta fel?

Tormay Cecile szociáldemokrácia-, szocializmus-, kommunizmus- és liberalizmus ellenes szenvedéllyel teli *Bujdosó* könyvében a Klebelsberg által kijelölt feladat időperiódusának utolsó szakaszára, az „összeomlásra” vonatkozóan már megfogalmazta a maga magyarázatát. Meggyőződése szerint a „zsidó szabadkőművesség és a zsidó kézben lévő baloldali liberális sajtó esküdött össze” az ország tönkretételére.⁶² A mű 1920–21-ben íródott, tehát még erőteljesen magán viseli az 1918–19-ben lezajlott és részben Tormay által is átélt negatív események (pl. vörösteror) hatását, s ezt a hatást az egyelőre meg nem szilárdult ellenforradalmi rendszer mellettti agitáció szándékával még fel is erősíti. A *Bujdosó* könyvét mégsem lehet csupán az antiszemita bűnbak keresés könyvének tekinteni. Tartalmaz ugyanis egyfajta – történeti megközelítésmódot alkalmazó – a nemzeti összetartozástudat építésére alkalmas, valamennyi társadalmi réteget integráló magyarság-koncepciót is. Ezt a koncepciót az igen szemléletes cserfa-metafóra segítségével közvetíti a szerző:

„Ezer év alatt egy hatalmas cserfa nőtt a mi földünkön. Ez a cser maga a magyar nép. A gyökere a paraszt, törzse a régi nemességből lett és véle összeforrott értelmiség, a lombja az antik értelemben vett aristocratia, a kiválóság. Minden ugyanaz: a gyökér, a törzs, a lomb és egyik a másik nélkül élni képtelen. A fa elszárad, ha bármelyik beteg. Nem társadalmi osztályokról van a háromban szó, de fejlődési fokokról [...]”⁶³

A *Bujdosó* könyvtől műfajilag és hangnemét tekintve különbözik Horváth János műve. Mégis a szerzői lelkiállapot rokonítja a két művet. Tormay Cecile írásához hasonlóan az *Aranytól Adyig* is indulatteli mű, a nemzeti katasztrófa (Trianon) felett érzett fájdalom elhomályosítja az éleslátást az okkeresésnél, a látókört pedig beszűkíti, amikor a helyes magatartás kérdésére keres választ.

Horváth János úgy vélte, hogy Arany János halálát követően fokozatosan új irodalmi irány hódított tért, s végzetes kettészakadást idézett elő az irodalmi élet, a kritika és az olvasóközönség körében. A két tábor érdemi összeecsapására azonban azóta sem került sor, mivel az új irányzat híveinek részéről a pozitív célkitűzés, konzervatív részről pedig az újnak higgadt meghatározása hiányzik „a kép ma is az, mi évekkel ezelőtt volt: egy, a készülődés pillanatában megfagyott várostrom látványa.”⁶⁴ Horváth János meglátása szerint a nemzeti klasszicizmus által kijelölt örökérvényű útírány elhagyása Ady Endre irodalmi tevékenységével teljesedett be.

⁶¹ Uo.

⁶² KÁDÁR: i. h. 2003. 10.

⁶³ TORMAY Cecile: *Bujdosó* könyv. 2. köt. *A proletárdiktatúra*. Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1923. (3. kiadás). 157.

⁶⁴ HORVÁTH János: *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége*. [Bp.], Pallas Irodalmi és Könyvkiadó Rt., [1921.] 5.

„Az Ady-stíl leple alatt [...] bújtak meg egy alig-magyar nyelv barbarizmusai, s az Ady-féle támadó magyarságnak a kezébe nyomkodva buzogányait a sok nem-magyar szándék.”⁶⁵ A tanulmány szerzője által sommásan csak „Ady-csoport”-ként emlegetett irodalmi irányzatnak felrója, hogy „pozitív irodalmi elvet, ízlésbeli elérendő célt egyetlen egyet sem tűzött ki [...] csupán az »írói szabadság« biztosítását [...] [De] azt sohasem fejt ki, mily pozitív irodalmi cél megvalósítására kívánja az írók szabadságát, sem azt, hogy miféle rabságból kellene őket felszabadítani.”⁶⁶

Horváth János az „antiklasszikus áramlat” közönségét is szemügyre veszi, s megállapítja, hogy az új stílusú irodalmi alkotások először „egy új, [...] vagyonos közönség” körében váltak népszerűvé, „mely míg nyelvében magyarosodott, ösztöneiben idegen maradt”, az új irányzatra „várt [...] s kész táborként állt rendelkezésére a magyar-zsidó értelmiség.”⁶⁷ Majd „a régi olvasó közönség [...] [konzervatív] kritikái öntudatra nem támaszkodhatván [...], idővel engedett”, s szintén az „antiklasszikus áramlat” hívéül szegődött.⁶⁸ A jelen és a jövő feladatait a következőképpen fogalmazta meg Horváth János:

„[konzervatív] kritika mulasztását az irodalom történetének kell pótolni. Pótolnunk kell mulasztásunkat a klasszicizmussal szemben is. A klasszicizmus ugyanis mint irodalmi ízlés kivívhat maga ellen időleges visszahatást, de [...] soha többé a nemzeti műveltség táplálékai közül ki nem iktatható. Örök időkre szóló úttravalója az a magyar műveltségnek, irodalmunk történetének pedig központja, sugárgyújtója: minden korábbi ide fut össze, minden későbbi innen származik szét [...] Helyre kell tehát állítanunk a köztudatban a magyar klasszicizmus valódi értelmét [...] [Azonban] [k]ultusz helyett vele szemben is a szabad bírálat erkölcsi és művészi szempontjait kell érvényesítenünk. [...] Hozzá kell nevelnünk klasszikus irodalmunkhoz a közönség azon részét is, mely eddig tőle érintetlen maradt, s egészében átadunk azon közönségnek, mely eddig csak könnyedebb, vagy pártpolitikailag is kiaknázható értékeit volt képes felfogni. Közönség-nevelés [kiemelés: H. J.] ez a mi könnyelműen elmulasztott de legégetőbb nagy feladatunk: élet-halál kérdése a magyar műveltségnek [...] A klasszicizmus erkölcsi alapja szab elénk törvényt mindennemű nem-magyar hatás befogadására nézve is. Mindent, mi ez erkölcsi alappal összefér, semmit mi vele ellenkezik.”⁶⁹

Az utolsó mondat[ok] egyrészt arra vallanak, hogy Horváth Jánosnál a nemzeti klasszicizmus fogalma az irodalmin túl erkölcsi kategóriát is takar, másrészt némileg cáfolják Poszler György állítását, miszerint a nemzeti klasszicizmus kanonizálása eleve a kulturális nyitottság teljes felszámolását jelentette volna.⁷⁰

⁶⁵ Ua. 42–43.

⁶⁶ Ua. 47–48.

⁶⁷ Ua. 41.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Ua. 54–57.

⁷⁰ POSZLER György: *Tartalom vagy tartás*. In: POSZLER György: *Kétségektől a lehetőségekig. Irodalomelméleti kísérletek*. Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1983. 71–118.

A Klebelsberg-levélben szereplő feladat teljesítéséhez a három mű közül Szekfű Gyula *Három nemzedéke* került a legközelebb. Horváth Jánoshoz hasonlóan Szekfű is a hagyomány elvesztésére, a tradíció megtagadására vezette vissza az összeomlás bekövetkeztét. A történész a liberalizmusban, a polgári fejlődés és a tőkés gazdaság teremtette viszonyokban látta a nemzeti tragédiáért felelős tényezőket. Az újrakezdéshez szükséges eszményeket és normákat is szintén a múltban, de még korábbi időszakban vélte megtalálni, mint Horváth; egészen az előző évszázad harmincas-negyvenes évtizedéig nyúlt vissza.

Szekfű modernitásellenessége határozta meg a zsidósághoz való viszonyát. Nem a zsidóságot mint olyat tekintette ellenségnek, hanem azt a szellemet, amelyet a zsidóság az ipari termelés, a kereskedelem és a nagyvárosi kultúra területén meghonosított.

„Szekfű a nagyvárosi kultúra ellensége [volt], s mivel ezt a kultúrát – okkal-joggal, mégis közmegegyezésszerűen – a zsidósággal azonosították, a történész konzervativizmusa rákényszerült erre a kétes azonosításra. Szekfű rajzában az első generációs zsidóság a gazdasági hatalmat szerezte meg, a második a kulturális uralmat: ám ezt is úgy, ahogyan az előbbi: a nemesi feudális tespedtség úrját használta ki.”

– világítja meg Szekfű zsidószemléletének összetett háttérét Ungvári Tamás.⁷¹ Ungvári szavai rávilágítanak Szekfű történelmi elemzésének másik lényegi elemére is: bírálta azt a keresztény magyar nemzedéket, amely utat nyitott (vagy engedett) a történéseknek.

Szekfű felfogása rokon volt Horváth János szemléletével, amelyben a magyar-zsidó kapcsolat két szellemiség erkölcsi és esztétikai szinten jelentkező konfliktusként jelent meg, a megoldást a zsidók teljes asszimilációjában látta.⁷² Zsidószemléletüket, amely nagyban hatott az egész magyar reformkonzervativizmus szemléletére, az utókor a „szelektív antiszemitizmus”⁷³ illetve „kulturális antiszemitizmus”⁷⁴ elnevezéssel illeti. Ők maguk bizonyára tiltakoznának az elnevezés ellen, hiszen Horváth János egy 1921-es levelében az *Aranytól Adyig* című művében érvényesített szemléletét „az indulatnélküli, a higgadt, a tudományos szenvtelenséggel [kiemelés: H. J.] megállapító zsidószemlélet”-ként írta le, s éppen ezt a „becsületes kriticismus”-t tartotta „a zsidóval [!] szemben egyetlen fölény”-nek, vagyis a megoldáshoz vezető egyetlen útnak.⁷⁵

⁷¹ UNGVÁRI Tamás: *Ahasvérus és Shylock. A „zsidókérdés” Magyarországon*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1999. (továbbiakban: UNGVÁRI: i. m. 1999.) 192.

⁷² MISKOLCZY: i. m. 2001. 81.

⁷³ Ua. 90.

⁷⁴ UNGVÁRI: i. m. 1999. 387.

⁷⁵ Horváth János levele Szekfű Gyulának. Bp., 1921. márc. 31. EKK G 628/126.

Horváth János és Szekfű Gyula mindig is kerültek és elítéltek minden antisze-mita demagógiát,⁷⁶ sőt általában véve is következetesen elhatárolódtak a napi politikától, a hatalmi érdekeket érvényesíteni akaró aktuális törekvésektől.⁷⁷

A baloldali eszméket, a liberalizmust és a jobboldali radikalizmust egyaránt elutasító, a múltban megtalált értékek megőrzését-felélesztését hirdető szemlé-letük⁷⁸ mellett közös vonása volt Tormay Cecile-nek, Szekfű Gyulának, Horváth Jánosnak (Hekler Antalnak és Pauler Ákosnak is) az, hogy valamennyien a magyar középosztály szellemi elitjéhez tartoztak. Nevük bizonyos előzetes garanciát jelen-tett e folyóirat színvonalára vonatkozólag. (El)ismertségük a magyar tudományos és szellemi közéletben, annak alakításában, szervezésében betöltendő szerepre is predesztinálhatta őket. Az alkotói és szervezői/irányítói tehetség és a nemzetet alkotó társadalom jobbításának szándéka öltetett formát közreműködésükkel a *Napkelet*ben.

A *Napkelet* vezetésében egyfelől a keresztény magyar középosztály reprezentáns írója és nőszervezetének vezetője, másfelől az egyetemi tudományosság kreatív közepgenerációja – megkerülhetetlen a kérdés, hogy kiket akart az alakuló folyó-irat a középosztály kissé parttalan kategóriáján belül megszólítani, mely csopor-tokat tekintett elsődleges közönségének. Ha az alapító gárda ismerete ellenére még haboznánk a válasszal, egyértelműen eligazítanak minket Horváth János segédszerkesztő 1922 júliusi, Szekfűnek írt sorai:

„[...] [F]igyelemmel kell lenni vidéki magyar úri nőkre; másfelől egy csak képze-letbeli, kitűnő[!] műveltségű, nagy igényű, európai magyar publikumra. S [fel] kell a MANSZ-ot erre a képzeletbeli színvonalra emelni. »Közönségnevelés.«”⁷⁹

Fél évvel később, az első két szám megjelenését maguk mögött tudva már némi kétség bújált a sorok között:

„Közönségünkben legalább két réteg: 1.) magunk fajta 2.) vidéki úrihölgyek. Egyik a másik olvasmányát nem veszi be – egyelőre; bár azt hiszem, akad mind a kettőnek való: ha kölcsönös elégedetlenség árán is, adni kell mind a kétféléből. Vidékiek pa-nasza: magas .[kiemelés: H. J.]”⁸⁰

A *Napkelet* tehát egyformán komolyan vette mindkét célcsoport igényeinek kielégítését. Nem meglepő, hogy Klebelsberg ezeket e közönségrétegeket kí-vánta megszólítani a folyóirattal (az már jóval inkább meglepő, hogy egyazon folyóirattal, s ezt a meglepődést a „közönségnevelés” jelszava sem képes telje-sen megszüntetni).

⁷⁶ A kijelentést példákkal alátámasztva közli MISKOLCZY: *i. m.* 2001. 82–83.; további példákat hoz UNGVÁRI: *i. m.* 1999. 191.

⁷⁷ SIPOS. *i. m.* 2003. 168.

⁷⁸ Az új- (vagy reform-) konzervatívizmusnak nem egyszerűen követői, hanem műveik révén részben ideológiai megalapozói is voltak.

⁷⁹ Horváth János levele Szekfű Gyulának. Bp., 1922. júl. 9. EKK G 628/131.

⁸⁰ Horváth János levele Szekfű Gyulának. Bp., 1923. febr. 10. EKK G 628/136

A vidék már a Horthy-rendszer születésétől kezdve kitüntetett szerepet játszott reálpolitikai síkon, és a kurzus által újjáteremtett nemzeti mitológiában egyaránt. Elég ha csak a „szegedi gondolatra” vagy ellenpontként a Horthy által „tetemre hívott” „bűnbe sodort város”-ra (Budapestre) gondolunk.⁸¹ A későbbiekben a vidék komoly szerepet kapott a rendszer stabilizációs politikájában is.⁸²

A MANSZ a keresztény-nemzeti gondolat propagálásával az 1918 vége óta választójoggal rendelkező nők körében⁸³ már a huszas évek legelején nagy szolgálatot tett az ellenforradalmi erőknél. Hogy a keresztény nemzeti kurzus a magyar nőknek a rendszer konszolidációjában is szerepet szánt azt jelzi, hogy a Széchenyit oly sokszor idéző, rá annyiszor hivatkozó bethleni újkonzervatív (más néven reformkonzervatív) éra hajnalán a *Magyar Művelődés*⁸⁴ a MANSZ-ot és a *Napkeletet* megalapító magyar asszonyok tevékenységét a *Hitel*-ajánlás („Honunk szebbelékű asszonyainak”) hatására fellelkesedett nők egykori honépítő munkájához hasonlítja.⁸⁵

Saad József úgy véli, hogy a *Napkeletet* alapítói „a Nyugatot korszerűségével is ellensúlyozni képes keresztény-nemzeti-kritikai revünek szánták, [amelynek] a kritikai és az esszé rovatában megjelent írások [...] alkalmasak arra, hogy értelmiségi eliteket vonzzanak, szervezzenek.”⁸⁶ Hogy új értelmiségi vezetőréteg kialakításának milyen nagy jelentőséget tulajdonított Klebelsberg, arról már volt szó.

⁸¹ Horthy bevonulási beszédét idézi ROMSICS: i. m. 2001. 35.

⁸² Egy 1928-as *Magyar Szemle*-ankéton, amelynek témája a decentralizáció és az önkormányzatok voltak, Szekfű annak a véleményének adott hangot, hogy az októberi forradalom kitörését „elsősorban a helyi, vidéki tömegerők tökéletes szervezetlensége tette lehetővé”, s ebből azt a következtetést vonta le, hogy az erőknél, hatalomnak, kormányzatnak, műveltségnek minél gyorsabb és minél erőlyesebb decentralizálására volna szükségünk. Ez nem csupán Szekfű magánvéleménye volt, a Bethlen-konszolidáció mindvégig a helyi tömegerőknek a hatalom bázisaként való megszerzésére törekedett. ZIMONYI Zoltán: *A klebelsbergi kultúrfölény. Miskolci folyóiratok a huszas években.* = Napjaink (25.) 1986. 4. sz. 36.

⁸³ Hogy az új választók műveltségének emelése valóban szempont lehetett a *Napkelet* megindításakor, bizonyítja, hogy Klebelsberg meggyőződéssel vallotta: a politikai demokráciát a kulturális demokrácia megteremtésével lehet előkészíteni. *Klebelsberg Kuno.* Vál., sajtó alá rend., bevez., jegyz.: T. Kiss Tamás. Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 1999. /Magyar Panteon, 1./ 38.

⁸⁴ A *Magyar Művelődés* a Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetségének a hivatalos kultúrpolitikától bizonyára nem teljesen független sajtóorgánuma volt.

⁸⁵ VÁRY Rezső: *Napkelet. Szerkeszti Tormay Cecile. 1. kötet. 1923. január–május (1–5. szám).* = Magyar Művelődés (2.) 1923. 1–6. sz. 23.

⁸⁶ *Magyar Szemle. Repertórium és tartalomlemez.* 1. köt. Összeáll., bev.: SAAD József. Bp., FSZEK-ELTE Szociológiai Intézet, 1989. /Magyar szociológiai füzetek, 3./ SAAD József bevezetője 15. A későbbi folyóirat valóban „revue” (szemle) néven tűnik fel már a tervezés első fázisában. Gróf Zichy Rafaelné levele Klebelsberg Kunonak. Sárszentmihály, 1921. jún. 26. OSzKK-Levelestár

Nehézséget jelenthetett a folyóirat megindulásakor, hogy Tormay azt megelőzően nem állt állandó, igazi kapcsolatban a magyar íróársaság szélesebb rétegével, folyóiratokban nem publikált, irodalmi szalont nem tartott fenn.⁸⁷

Horváth János (, aki gyakran publikált különböző folyóiratokban és a *Minerva* szerkesztésében is részt vett)⁸⁸ és Pauler Ákos látta el Tormay Cecilet tanácsokkal az első szám szerkesztésének gyakorlati kérdéseiben – derül ki Tormay 1922. június 26-án kelt, Klebelsbergnek szóló leveléből.⁸⁹

Szekfű Gyula bevonását a szerkesztésbe Klebelsberg mellett valószínűleg gróf Zichyné is szorgalmazta.⁹⁰ Szekfűvel Horváth János is felvette a kapcsolatot,⁹¹ s barátja pozitívan fogadta a felhívást.⁹² Szekfű azonban ekkor még Bécsben élt,⁹³ s bár Klebelsberghez írt 1922. decemberi levelének egy részlete arra utalt, hogy figyelemmel kísérte a *Napkelet* életrehívását,⁹⁴ a szerkesztés gyakorlati munkájában csak közvetve vett részt.

Hogy mit jelentett ez a gyakorlatban, megvilágítja a következő levélrészlet.

⁸⁷ „Belső kulturája, ízlése biztos a világban, folytonos szereplései ellenére is tájékozatlan; jó író – s egész rossz literátor.” NÉMETH László: *i. m.* 1977. 344–345.

⁸⁸ Horváth Jánosnak a két világháború közötti és az azt megelőző időszakban *Minerván* kívül főként a *Budapesti Szemlében*, az *Irodalomtörténetben*, az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, a *Magyar Nyelvben*, majd az *Új Magyar Szemlében* és az *Új Nemzedékben* jelentek meg írásai. KOZOCSA Sándor: *Horváth János élete és munkái*. In: *Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez*. Bp., Egyetemi Nyomda, 1948. 316.

⁸⁹ Tormay Cecile levele gróf Klebelsberg Kunonak. Bp., 1922. jún. 26. OSzKK Levelestár

⁹⁰ „Most olvasom Szekfű könyvét a Három nemzedék-et[!]. Egészen elsőrendű munka. Már rég nem olvastam valamit a mi[!] annyira érdekelt volna. A szerzővel okvetlenül meg szeretnék ismerkedni. Első rendű fej[!] lehet.” – írta még a *Napkeletre* vonatkozó konkrét tervezés előtt gróf Zichy Rafaelné Klebelsberg Kunonak. Sárszentmihály, 1921. júl. 21. OSzKK Levelestár

⁹¹ Horváth János levele Szekfű Gyulának. Bp., 1922. júl. 9. EKK G 628/131.

⁹² Annál is inkább, mert a *Napkelet* által ígért hangnem és tematika megfelelni látszott azoknak az „érdekességi” és „visszafogottsági” kritériumoknak, amelyeket Szekfű pár hónappal korábban a keresztény sajtóban – igaz napilapban, nem pedig folyóirat szerkesztésében – való részvétel fel-tételéről megfogalmazott. „[H]a már ker.[!] újságot segítenénk, ezt úgy kell csinálni, hogy az emberek érdeklődjenek, sőt odacsődüljenek. Amit nemcsak piszkos, á la Az Est eszközökkel lehet elérni, hanem egyébként is. Elsősorban aktualitás által. Aztán támadás, korholás, az az általában a mai viszonyokkal való bizonyos relatio által[...].” Szekfű Gyula levele Horváth Jánosnak. [Bécs], 1921. febr. 5. – idézi LACKÓ: *i. m.* 1988. 67.

⁹³ Szekfű Gyula 1907 és 1925 között élt Bécsben. *Az egyetemi tanár kötelessége. Horváth János levele Szekfű Gyulához*. Közli és bevez.: VÉRTESY Miklós. = Világosság (17.) 1976. 2. sz. 2–3.

⁹⁴ „Többek között Tormay Cecile folyóirata számára egy Petőfi-cikket [küldtem], mely mint hallok a Petőfi-számban fog megjelenni. A folyóirat első számát a legnagyobb érdeklődéssel várom és benne különösen a sárszentmihályi beköszöntőt, melynek eddigi vázlatát ismerem.” – idézi GLATZ Ferenc: *Szekfű Gyula. Nemzeti történetíró a forradalmak után. (Szekfű Gyula életpályájáról)*. In: GLATZ Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987. [Tanulmányok]*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1988. 303.

„A szerk.[!] munkába való részvétele, ha hivatalosan nem valósítható is meg a postai nehézségek miatt: barátilag, patriarchaliter érvényesülhetne annyiban, hogy ahol alkalmad kínálkozik, vagy jó ötleted támad, a magad körében hozzánk igazítod a megfelelőnek vélt cikkeket, vagy ösztönzést ilyenek írására, vagy az én figyelme-met hívd fel effélékre. Legjobb pedig, ha majd magad írsz és küldesz mennél többször.” – választa a teendőket barátja számára Horváth János.⁹⁵

Tormay Cecile 1922. június 26-i levélből az is tudomásunkra jut, hogy ekkor már a folyóirat nyomdai kivitelezéséről tárgyalnak: „Finom, előkelő és legkevésebbé se megszokott lesz a terv. Régi classicus könyvnyomtatások emlékezéseit javasoltam – azt hiszem, szeretni fogja.”⁹⁶ Az év őszén Tormay Harsányi Kálmánhoz és Kosztolányi Dezsőhöz intézett levelében is tudatta, hogy a szerkesztési munkálatok befejezéshez közelednek.⁹⁷

Közben már folyt az előfizetők gyűjtése is, amelyre a *Napkelet* életre hívói sajátos eszközöket is igénybe vettek.

„Hálásan köszönöm – írta 1922. november 6-án Tormay Ady Lajos tankerületi királyi főigazgatónak – október hó 5-én 1129 szám alatt kelt nagybecsű iratát, melyben szíves volt a tankerületébe tartozó városokban a »Napkelet« propagálására megbízottakat ajánlani és kilátásba helyezni azt is, hogy egyes intézetek meglátogatása alkalmával személyesen is felhívja a tanártestületek figyelmét irodalmi vállalkozásunkra [...] ha mindenütt ilyen megértő fogadtatásban lesz részünk, erősen hiszem, hogy jól megtudjuk[!] alapozni tisztán irodalmi és hazafias célok szolgálatában indított vállalkozásunkat. A javaslatba hozott igazgatókkal és tanárokkal levélileg összeköttetésbe léptünk és részletesen közöltük velük, hogy milyen irányban kérjük közreműködésüket.”⁹⁸

A *Napkelet* „nemzet- és kultúramentő” programjába jól illeszkedett a folyóiratnak az ifjúság és nevelői körében való népszerűsítése. A tanügyi szervezet ezen célra való igénybe vételéhez a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulása

⁹⁵ Horváth János levele Szekfü Gyulának. Bp., 1923. febr. 18. EKK G 628/135.

⁹⁶ Tormay Cecile levele gróf Klebelsberg Kunonak. Bp., 1922. jún. 26. OSzKK Levelestár

⁹⁷ „Most gyűjtjük össze az első regény anyagot.” Tormay Cecile levele Harsányi Kálmánnak. Nádudvar, 1922. szept. 18. OSzKK Levelestár „[...] a kéziratok jórésze együtt van már” Tormay Cecile levele Kosztolányi Dezsőnek. Bp., 1922. okt. 14. MTAKK MS. 4625/129. A levél gépelt része, amiből az idézet származik, valamennyi felkérő levélnél azonos volt. Tormay Cecile levele Kosztolányi Dezsőnek. Sárszentmihály, 1922. okt. 28. MTAKK MS. 4625/131.

⁹⁸ Tormay Cecile levele Ady Lajosnak. Bp., 1922. nov. 6. PIMK V. 3206. Tormay Cecile 1923 január elején levélben köszönte meg Pintér Jenő tankerületi főigazgatónak „a »Napkelet« propagálása érdekében való szíves fáradozását.” Tormay Cecile levele Pintér Jenőnek. Bp., 1923. jan. 10. OSzKK Levelestár Egyébként a Tormayék ezen eljárása a későbbiek folyamán követőre talált Móricz Zsigmond személyében, legalábbis annyiban, hogy amikor 1932-ben a *Nyugat* társszerkesztője Debrecenbe készült *Nyugat*-estre, levelet írt Ady Lajos tankerületi főigazgatónak, Ravasz László és Baltházár Dezső püspököknek, kérve őket, hogy beosztottjaik figyelmét hívják föl a *Nyugatra*. PÉTER László hozzászólása. In: *Vita a Nyugatról*. Az 1972. április 27-i Nyugat-konferencia alapján szerk. és sajtó alá rend.: KABDEBŐ Lóránt. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda, 1973. /Irodalmi Múzeum./ 120.

kellett. Hogy Klebelsberg ezt megadta,⁹⁹ jelzi milyen nagy jelentőséget tulajdonított az új folyóiratnak.

A *Napkelet* első száma 1923 januárjának elején került a nagyközönség elé. Az első megmérettetésben jól szerepelt: a sárkányölő Szent György emblémás,¹⁰⁰ narancsszínű borítójú folyóirat összes példánya elkelt január 10-e előtt, s még 2500 példányt kellett pótlólag kinyomtatni.¹⁰¹

VERONIKA TÓTH-BARBALICS

Die Gründung der Zeitschrift „*Napkelet*”

Die literarische und kritische Zeitschrift *Napkelet* („Morgenland“) erschien vom Januar 1923 bis August 1940, zuerst unter der Schriftleitung von Cecile Tormay, dann nach dem Tod der Schriftstellerin im Mai 1937 übernahm Miklós Kállay die Redigierung. Den Gedanken der Gründung einer neuen Zeitschrift warf Graf Kuno Klebelsberg im Jahre 1921 auf. Die Gründung von *Napkelet* passte in Klebelsbergs kulturpolitische Konzeption organisch, deren wichtiges Element gewesen war, die ungarische Mittelklasse für die ihr zugedachten „nationalen Aufgaben“ geeignet zu machen. Später schon als Kultusminister gab „der Graf“ der Zeitschrift auch eine materielle Unterstützung. Sein Ministerium hatte mit einundeinhalb Millionen Kronen zu dem Stock beigetragen, danach nahm auf sich bis zum Anfang der dreissiger Jahre ein bedeutendes Subskriptionskontingent. Die Zeitschrift wurde von „Magyar Irodalmi Társaság“ („Ungarische Literarische Gesellschaft“) herausgegeben. Sie kam im Jahre 1922 zustande, um die ungarischen Schriftsteller im „christlich-nationalen“ Geist zu vereinigen. Die Vorsteherin der Gesellschaft war Gräfin Zichy, geb. Edina von Pallavicini.

Die Gräfin nahm durch die Propagierung der Gründung von *Napkelet* in dem Kreis der Aristokratie auch an dem Sammeln des nötigen Stocks teil. Graf von Klebelsberg forderte Cecile Tormay zur Redakteurin vor allem wegen ihrer literarischen Erfolge, ihrer sozialen und politischen Organisationsarbeit im Rahmen von „Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége“ („Nationalverband der Ungarischen Frauen“), ihrer publizistischen Tätigkeit (*Bujdosó könyv* – „Das Buch eines Exulanten“), sowie wegen ihrer gesellschaftlichen Beziehungen auf. János Horváth, Literaturhistoriker, Autor des Buches *Aranytól Adyig* („Von Arany bis Ady“) und Mitredakteur der Zeitschrift *Minerva* wurde darum ersucht, Hilffsschriftleiter zu sein. Auch der Historiker Gyula Szekfü, auf den die Gründer von *Napkelet* nach seinem Buch *Három nemzedék* („Drei Generationen“) aufmerksam hatten, wurde Hauptmitarbeiter der Zeitschrift. Die gemeinsamen Eigenheiten der Hauptmitarbeiter von *Napkelet* können im folgenden zusammengefasst werden: diese Personen wiesen die Links-Orientierung, den Liberalismus, aber auch den rechten Radikalismus ab, sie gehörten zu der führenden Schicht der ungarischen Intelligenz, und sie waren dank ihrer schöpferischen, bzw. organisatorischen Gabe bekannte und anerkannte Mitglieder der Mittelklasse. Als ihren wichtigsten Lesekreis betrachtete die Zeitschrift zwei Gruppen der Mittelklasse: die Elite der Intelligenz und mittelständische Provinzlerinnen. Die Ausführung der ersten Nummer von *Napkelet* können wir mit der Hilfe der Korrespondenz zwischen Cecile Tormay und János Horváth rekonstruieren.

⁹⁹ Schöpflin említi „a hatóságok részéről kifejtett“ szelíd nyomást, a kultuszminiszter egy köriratát, amelyben felhívta a címzeteket a folyóirat pártolására. SCHÖPFLIN: i. h. 1940. 378–379.

¹⁰⁰ A sárkányölő Szent György-embléma talán a nemzeti-keresztény gondolat védelmében a „vörös szörnnyeteggel“ (baloldali eszmékkal) szembeni harcos fellépésre utalt.

¹⁰¹ Tormay Cecile levele Pintér Jenőnek. Bp., 1923. jan. 10. OSZKK Levelestár

VIRÁG RITA

A Magyar Könyvbarátok folyóirata, a Diárium

Az alábbiakban egy olyan 1926 és 1948 között fennállt, pártoló tagságon alapuló, könyvkiadással és -terjesztéssel foglalkozó társaságnak – a Könyvbarátok Szövetségének, későbbi nevén Magyar Könyvbarátoknak –, és folyóiratának – a *Diáriumnak* – a történetét szeretném bemutatni, amelyekre a magyar kiadás- és sajtótörténet eddig nem sok figyelmet fordított.

A Magyar Könyvbarátok létrehozását az Egyetemi Nyomda két világháború közötti kiadáspolitikájának köszönhetjük. A dualizmus kori visszafogottabb teljesítményt követően a húszas évek végétől az Egyetemi Nyomda könyvkiadói tevékenysége fellendült: miután 1926-ban egyesítették a tudományos könyvkiadás céljára létrehozott, Tudományos Társulatok Sajtóvállalata nevet viselő nyomdával, meglegelte igazi helyét a magyar könyvpiacra – a tudományos könyvkiadásban. Olyan tudományos munkák kiadása fűződik ezekben az években az Egyetemi Nyomda nevéhez, mint a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt *Magyar Történet* vagy a harmincas években megjelentetett „Hungarológia” sorozat, amely többek között a nagysikerű *Magyar Néprajz*ot is tartalmazta. Tovább folytatódott a sok évszázados hagyományra visszatekintő tankönyvkiadás, valamint saját könyvesboltot is nyitottak a Kossuth Lajos utcában. Emellett jelentős vállalkozásuk lett a Könyvbarátok Szövetsége, majd Magyar Könyvbarátok nevű igényes, szép könyveket kínáló társaság, amely 1926 tavaszán alakult.

I. A Magyar Könyvbarátok

A Könyvbarátok Szövetsége alapító igazgatótanácsának tagja volt például Gévay-Wolf Nándor az Egyetemi Nyomda igazgatótanácsának elnöke, a két alelnök Kornis Gyula és Horánszky Dezső, valamint Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és Hóman Bálint történész.¹ A társaság igazgatói Jellen Gusztáv, Máté Károly és Thiering Richárd lettek, a kiadványokat Császár Elemér, Voinovich Géza, vala-

¹ IVÁNYI Béla – GÁRDONYI Albert: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927*. Bp., Egyetemi Nyomda, 1927. 173. A Magyar Könyvbarátokról az Egyetemi Nyomda másik monográfiája csak említést tesz: KÁFER István: *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve [1577–1977]*. Bp., Magyar Helikon, 1977. 200.

mint Máté Károly irodalomtörténészek szerkesztették. A Szövetség irodája az Egyetemi Nyomda Könyvesboltjában, a Kossuth u. 18. szám alatt volt.

A Könyvbarátok Szövetsége azt tekintette alapvető feladatának, hogy olcsón szép és értékes könyveket állítson elő és bocsásson a művelt és magát folyamatosan művelni kívánó olvasóközönség rendelkezésére.

„Az országvesztés utáni általános gazdasági leromlásban el kellett volna pusztulnia az igazán értékes magyar könyvnek, ha a kiadó nem talál módot a nehéz viszonyok közé jutott magyar értelmiség szellemi szükségleteinek kielégítésére. A semmiből kellett teremteni, a lehetetlent lehetővé tenni, hogy a ránk szakadt éjszakában ki ne aludjon az egyetlen, az utolsó mécses: a magyar szellemi élet világossága. Ezt a feladatot vállalták s oldották meg a MAGYAR KÖNYVBARÁTOK.”²

A Magyar Könyvbarátok „hármasságát”³ a „Könyvbarátok Nagy Könyvei”, a „Könyvbarátok Kis Könyvei” és folyóirata, a *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*⁴ alkotta.

A Magyar Könyvbarátok a belépett tagoknak tagsági díj fejében évente négy kötetet postázott, a kereskedelmi árnál jóval olcsóbban. Ezek a művek tartalmilag változatosak, kiállításukban igényesek voltak. A könyvek az Egyetemi Nyomdában készültek, „Könyvbarátok Könyvei” elnevezés alatt. A vállalkozás keretében összesen 83 könyvet jelentettek meg, a legkülönbözőbb témakörökben: szépirodalmi, művészettörténeti, történettudományi, természettudományi, néprajzi, filozófiai és földrajzi munkákat egyaránt találunk közöttük. A „Könyvbarátok Könyvei” titulust 1933-ban változtatták „Könyvbarátok Nagy Könyvei” elnevezésre, mivel ekkor indult meg a társaság következő nagy vállalkozása „Könyvbarátok Kis Könyvei” néven, amellyel az ifjúságot célozták meg. Eme sorozat keretében 1933-tól 1942-ig évente négy – öt kötetet jelentettek meg. A kor gyakorlatától eltérően a szerkesztők nem különböztettek meg „fiús” és „lányos” regényeket: „... igen hasznos, ha vice versa, fiúk és lányok, kölcsönösen megismerik az egységes világ, természet és történelemszemléletet. Sok tanulság kerekedik belőle a jövőbeli harmónia számára.”⁵ Nemhiába tűzték ki az alapítók célul, hogy tartalmilag is igényes könyveket jelentetnek meg – mind a „Könyvbarátok Nagy Könyvei”, mind a „Könyvbarátok Kis Könyvei” a kor legkiválóbb íróinak, tudósainak, művészeinek munkái.

Az olvasótábor szerteágazó érdeklődésének kielégítésére már 1930-tól kezdve bevezették azt a lehetőséget, hogy az illetménykötetek helyett meghatározott körből más munkákat is lehetett választani. Hogy az esetleges cserebere ne okozzon késedelmet a könyv szállításánál, a *Diárium* mindig három héttel a szállítás

² Diárium 1935. 1. sz. 25.

³ Ua. 1939. karácsonyi árjegyzék. 19.

⁴ *Diárium*. Könyvbarátok közlönye. Szerk. CZÁKÓ Elemér, MÁTÉ Károly, KENYERES Imre. Kiadja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Megjelent 1931–1948. Közben az 1933. 3–4. számtól 1939. 3. számig *Magyar Könyvbarátok Diáriuma* címmel jelent meg.

⁵ Ua. 1933. 3–4. sz. 61.

előtt ismertette a következő tagilletményt, így az olvasónak volt lehetősége időben jelezni, ha más műre tartott igényt. A besorozott műveket főleg négy társaság kiadványai közül válogatták: az Egyetemi Nyomda nem-Könyvbarát kiadványaiból, valamint a Magyar Bibliofil Társaság, a Magyar Szemle Társaság és a Királyi Magyar Természettudományi Társulat kiadványaiból.

Mivel az eddigi kötelező 4 kötet kicserélhetővé vált, szükséges lett, hogy minden könyv mellett – úgy az ún. „illetménykötetek”, mint az ún. „besorozott könyvek” esetében – meghatározott pontszámok szerepeljenek.

Az éves előfizetési árért (ez 1942-ig 20 pengő, 1943-ban 24 pengő, 1944-ben 36 pengő) cserébe négy, összesen 50 pont értékű könyvet választhattak az olvasók. Ezek a kötetek a bolti árnál lényegesen olcsóbban kerültek az előfizetők tulajdonába, sok esetben akár a kereskedelmi ár feléért is. Emellett a tag tetszés szerint túl is léphette az 50 pontos keretet, és ez esetben más, meghatározott könyvekhez is kedvezményes áron jutott hozzá. A vásárlásnál ugyanis egy pont 50 fillért, majd 1937-től 40 fillért ért.

A háború után már csak 1947-ben és 1948-ban jelentek meg illetménykötetek. 1947-ben az előfizetési díj 48 forint lett, ami 120 pontot ért, és egy pontot ekkor is 40 fillérnek számoltak. Az összeget 1948-ban kénytelenek voltak 60 forintra emelni, de ennek ellensúlyozására a pontértéket is növelték 120-ról 150 pontra.

A tagság az előfizetőknek más szempontból is előnyös volt, mivel a Magyar Könyvbarátok a saját, illetve az Egyetemi Nyomda kiadványai mellett egyéb könyvek beszerzését is megkönnyítette azzal, hogy minden tagjának folyószámlát nyitott. Ennek terhére bármely kiadó bármely műve – akár hazai, akár külföldi – megvásárolható lett az Egyetemi Nyomda Könyvesboltján keresztül.

Új olvasók szerzésére rendszeresen hirdettek tagtoborzó akciókat is, amikor mind az új tagok, mind az újakat beszerző régiak valamilyen kedvezményben részesültek. A leggyakoribb jutalmazási mód az ún. jóváírás volt, amikor bizonyos pontértékkel növelték az előfizető meglevő pontjainak számát.

A kezdeményezés kedvező visszhangra talált az ország lakosságának körében. Az alapítás évében, 1926-ban a legelső „könyvbarát” dr. Bárány Gerő kultuszminiszteri államtitkár volt, és a hatvanfős indulólétszámból⁶ 1926 decemberére 780 taggal, 1937 végére 8145, 1938 decemberére 9374, 1939 októberére 10 087 előfizetővel dicsekedhettek. Az évi párszáz fős növekedés után a nagy ugrás 1936 végére következett be, amikor mindössze egy év alatt 4778-ról 7922-re nőtt az előfizetők száma.⁷ 1941 augusztusában regisztrálták a 20 000. előfizetőt, aki jutalomként a Magyar Történet ötkötetes új kiadását kapta.⁸ Nyilván a terület-visszacsatolásoknak is köszönhetően, 1943-ban „soha nem látott hatalmas számban” indult meg a jelentkezés Könyvbarát-tagnak, és közülük is különös szeretettel köszöntötték azokat, akik a „Könyvbarátok Kis Könyvei” előfizetői táborából nőttek fel a Nagy Könyvekhez.

⁶ Ua. 1934. 3–4. sz. 67.

⁷ Ua. 1939. karácsonyi árjegyzék. 18–19.

⁸ Ua. 1941. 6. sz. hátsó borító

A tagok lakóhely szerinti megoszlásáról, társadalmi hovatartozásáról 1931 és 1934 között a Magyar Könyvbarátok lapjában közölt olvasói levelekből is tájékozódhatunk, ugyanis ezeket névvel, lakhellyel és legtöbbször foglalkozással közölték. A vizsgálódás során figyelembe kellett venni, hogy csak egy kis időintervallumot tudunk vizsgálni, ráadásul nem az összes levél került be a folyóiratba – ugyanakkor nem egyszer az is előfordult, hogy ugyanaz a levél több számban is megjelent. Ennek ellenére is megállapítható, hogy a legtöbb előfizető a középosztály tagja volt, ezen belül főleg városi, fővárosi tisztviselők, illetve értelmiségiek és szabadfoglalkozásúak képviseltették magukat.

A harmincas évek első felében jegyzőt, MÁV alkalmazottat, királyi táblabíró, főmérnököt, erdőmérnököt, bolttulajdonost, okleveles gazdát, malomtulajdonost, gépészmérnököt, könyvkereskedőt, rendőrfőkapitányt, gyógyszerészt, állatorvost, orvost, szíjgyártó-mestert, banktisztviselőt, magas rangú csendőrt és katonát, államtitkárt, volt minisztert, illetve tanítót, tanárt, óvónőt, ügyvédet, építészt, színművészt, festőművészt, lelkészt, magas rangú papot, újságíró és írók találunk a tagok között.

Csak 1939-ben két főherceg, öt miniszter, 14 főpap, 46 egyetemi tanár, 14 kúriai és 49 ítélőtáblai bírósági, 39 tábornok, az ország összes helyőrségi könyvtára, csaknem az összes egyetemi, főiskolai és középiskolai könyvtár, országgyűlési tagok, papok, tanárok, katonatisztek, orvosok, ügyvédek, mérnökök, tanítók, tisztviselők, diákok ezrei, valamint kereskedők és iparosok fizettek elő a Magyar Könyvbarátok könyveire.⁹

A *Diáriumban* közölt olvasói hozzászólások közül 276 levél mellett közölték a feladó lakóhelyét, ezek közül 88-at az akkori Budapesten adtak fel, 7-et a ma a fővároshoz tartozó településekről, és 153-at vidékről. Hét levél a Trianon előtti Magyarország területéről érkezett. 21-en külföldről írtak a Magyar Könyvbarátoknak: Ausztriából, Nagy – Britanniából, Németországból, Törökországból, Olaszországból, az USA-ból és Mexikóból. A Magyar Könyvbarátok kiadásában megjelent könyvek tehát messze földre eljutottak, 1939-ben csak az Európán kívüli világ 15 városába érkeztek meg:

„A Könyvbarátok illetménykötete tartja ébren a magyar műveltséget, a magyar egymáshoztartozást Sanghai drótsövénnyel körülzárt nemzetközi negyedében és a new-yorki felhőkarcolók között, az ausztráliai sivatag szélén és a Belga – Kongó öserdejében...”¹⁰ – olvashatjuk a *Diáriumban*.

A Magyar Könyvbarátok tagjaiban felmerült a személyes találkozás igénye is. Ezért 1940-től járta az országot a Magyar Könyvbarátok és a *Diárium* szerkesztő- és szerzőgárdája irodalmi esteket, könyvművészeti kiállításokat tartva. Állomáshelyeik Kassa, Pécs, Sopron, Budapest, Kolozsvár és Érsekújvár voltak. Az irodalmi est célját az egyik találkozó bevezető gondolataiban Máté Károly fogalmazta meg: „az irodalmi életnek egy régi formáját újítjuk föl, amikor nem az írás né-

⁹ Ua. 1939. karácsonyi árjegyzék. 19.

¹⁰ Ua. 1939. karácsonyi árjegyzék. 20.

maságával, hanem az élőszó közvetlen erejével keresünk kapcsolatot olvasóközönségünkkel.”¹¹

A töretlen fejlődést a háború, az ország pusztulása szakította meg. 1946 végére konszolidálódtak annyira a viszonyok, hogy az illetménykötetek kiadásával foglalkozhattak, és a tagok száma újra növekedésnek indulhatott. A háború utáni demokratikus berendezkedésű Magyarországon a Magyar Könyvbarátok célkitűzése változatlan maradt: a gondosan kiállított, de olcsó könyvek megjelentetése. Az évi négy kötet kiadását 1947-től folytatták.

A tagok foglalkozási megoszlása a háború után módosult. 1948-ban két új, a háború előtti években még jelentéktelennek mondható csoport már 21%-át alkotta az előfizetőknek. Az egyik csoportba a munkások, iparosok, földművesek és altisztek tartoztak 8,8%-kal, míg az egyetemisták és középiskolások 12,2%-ban voltak jelen a Magyar Könyvbarátok soraiban. A fennmaradó 79%-on továbbra is a „hagyományos” előfizetők – a tisztviselők (35,5%), a pedagógusok (18,5%), a szabadfoglalkozású értelmiség (16%), a katonák és rendőrök (1,8%) és különböző intézmények (7,2%) osztoztak.¹²

1946-tól a könyvkiadás mellett megint valami újba fogtak a munkatársak. A Magyar Könyvbarátok tanácsadó órákat hirdetett, mert az olvasók körében felmerült az igény, hogy a megváltozott társadalmi berendezkedés közepette szakemberek segítsenek a különböző tudományterületek legfontosabb kiadványainak megismerésében. A tanácsadó órákon a legújabb könyveket is bemutatták.¹³ Alkalmanként pedig írói és művészi délutánokat is tartottak csütörtöki napokon.¹⁴

A vitadélutánok, irodalmi estek megrendezése mellett 1946 elején a Magyar Könyvbarátok műpártoló akciót is hirdetett. A társaságon belül olyan szervezet felállítására tett javaslatot, ami vállalta volna kiállítások szervezését, a kiemelkedő műalkotások megvételét a Magyar Könyvbarátok számára, és ezeket meghatározott időközönként kisorsolta volna a tagok között. Ezzel támogatni akarták a magyar művészeket, és egyúttal nevelő hatást kívántak gyakorolni a magyar társadalomra.¹⁵

Ezek a kezdeményezések azonban 1947-re elhaltak. A társaság kiadói tevékenysége is egyre nehezebb helyzetbe került, és az Egyetemi Nyomda államosításával, 1948 végén meg is szűnt a Magyar Könyvbarátok intézménye.

II. A *Diárium* története

Az 1931 és 1948 között megjelent *Diárium* hírt adott a magyar könyvpiac újdonságairól, propagálta a Könyvbarátok Szövetsége és az Egyetemi Nyomda kiadványait, formálta a harmincas évek középosztályának olvasói ízlésvilágát. Fennál-

¹¹ Ua. 1941. 4. sz. 73.

¹² Ua. 1948. 3. sz. 65.

¹³ Ua. 1945. hátsó borító

¹⁴ Ua. 1946. január – március. hátsó borító

¹⁵ Ua. 1946. január – március. 61–62.

lásának 18 éve alatt sokat változott mind szerkezetileg, mind tartalmilag. Jelentősége abban rejlik, hogy mondhatni hiánytalanul megtaláljuk lapjain a két világháború közötti Magyarország fontosabb szépirodalmi és tudományos műveinek ismertetését – válogatott világirodalmi kitekintéssel –, emellett bepillantást nyerhetünk egy mai kifejezéssel „könyvklub”-nak nevezhető társaság életébe és a könyvreklámozás akkori technikáiba.

A kezdet mindenestre szerény volt: a Könyvbarátok Szövetsége alapításától kezdve évente egy naptárt is küldött ingyen az előfizetőknek, *Diarium avagy előjegyzési naptár* néven, egészen 1931-ig. Ebben részletesen tájékoztatta előfizetőit az egyes illetménykötetekről és az irodalmi élet jeles eseményeiről is. A naptárt 1931-ben váltotta fel a folyóirat, amihez a Könyvbarát-tagok továbbra is ingyen jutottak, de amit nem csak az előfizetőknek szántak:

„Célja az, hogy minden magyar könyvgyűjtőt, tehát azokat is, akik a Könyvbarátok Szövetsége körén kívül, egyéniségüknek megfelelően maguk óhajtják könyvtárakat összeválogatni, megbízhatóan s tárgyilagosan tájékoztassa a hazai könyvkultúra s az irodalom eseményeiről és számot adjon emellett a külföld könyveiről is.”¹⁶

A folyóirat ízléses köntösben jelent meg. Az Egyetemi Nyomda gondoskodott előállításáról, és jól olvasható betűkkel, szinte kizárólag fekete – fehér illusztrációkkal jelentette meg az egyes számokat. A címlapot a Magyar Könyvbarátok jelvényét is készítő Horváth Jenő festőművész tervezte. Az ő és Janovits István rajzait közölte rendszeresen a folyóirat, majd a háború után Köpeczi Bócz István néhány rajza, és 1948-ban Borsos Miklós egy rajza is megjelent a *Diáriumban*.

Megjelenési gyakorisága és címe többször változott. Az első nyolc évben évente nyolc számot jelentettek meg, sokszor dupla szám formájában, majd 1939-ben a papírkorlátozás miatt csak három szám és karácsonyi árjegyzék jelent meg. 1940-ben tízszer jelent meg, 1941 és 1944 között már havonta, minden hónap 10-én, mint „irodalmi és könyvészeti folyóirat” érkezett meg az előfizetők otthonába illetve az árusítóhelyekre. A háború után a havi rendszerességhez visszatérni már nem tudtak. 1945-ben egy szám, 1946-ban három szám jelent meg. 1947-ben négyszer, majd 1948-ban hatszor jelent meg a *Diarium*. A folyóirat kezdetben a *Diarium Könyvbarátok Közlönye*, 1933-tól a *Magyar Könyvbarátok Diáriuma* címet viselte. 1940-től egyszerűen *Diarium* lett a folyóirat címe, és újra kezdték az évfolyamok számozását.

Elsőként Czakó Elemér (1876–1945) szerkesztette a *Diariumot*. Czakót könyvkiadóként és iparművészeti szakíróként tartják számon az irodalmi lexikonok. 1925 és 1934 között az Egyetemi Nyomda főigazgatójaként tevékenykedett. Egyebek mellett az Egyetemi Nyomda történetéről 1927-ben megjelent kötetet is ő szerkesztette. A *Diarium* alapcéljainak megfogalmazása, szerkezetének kialakítása az ő irányításával ment végbe.

A *Diarium* minden szám elején tanulmányokat, nagyobb lélegzetű könyvismertetéseket és szépirodalmat közölt. Ezek egyenként maximum 3–4 oldalt foglal-

¹⁶ Ua. 1931. 1–2. sz. hátsó borító

tak el egy – egy számban. A tanulmányok szerzői között a harmincas évek elején ott találjuk a *Diárium* vezető tisztviselőit – Czakó Elemért, az ifjúsági irodalomért felelős L. Újváry Lajost – és az Egyetemi Nyomdában dolgozó Lányi Ottót. Az ismert irodalmi személyiségek közül Móra Ferenc, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond és Herczeg Ferenc írásai gazdagították a lapot. A *Diárium* bibliográfusok, irodalomtörténészek és történészek – Sándor István, Kozocsa Sándor, Fitz József, Voinovich Géza, Szilágyi Sándor, Telliesniczky Mária, Gyallay Domokos, Bisztray Gyula, Kardos Tibor, Nagy Ferenc és Czakó Tibor – írásait is közölte.

Az első-második szám a következő – a folyóiratot többnyire végigkísérő és a későbbiekben ismertetett – rovatokat tartalmazta: Könyvek Szemléje, Ismertetések Ismertetője (később Kis Tükör), Hazai és Külföldi Tudósítások (később Találózás) és Könyvújdonságok (később Mit üzen a könyvesbolt?).

A folyóirat – igazodva a Magyar Könyvbarátok célkitűzéseéhez – kezdettől fogva nagy hangsúlyt helyezett az ifjúsági irodalomra. Nemcsak a „Könyvbarátok Kis Könyvei”-t népszerűsítette, de 1935-től külön rovatban, az Ifjúsági Irodalomban ifjúsági könyvek kritikai ismertetésére is vállalkozott, és igényes tanulmányokat közölt az ifjúsági irodalom jelentőségéről, problémáiról.

A *Diárium* szerkesztését 1935-től Máté Károly (1896–1987) irodalom- és sajtótörténész vette át, aki felelős szerkesztői tisztségét a folyóirat megszűnéséig, 1948 végéig megtartotta. Közben 1934 és 1949 között az Egyetemi Nyomda irodalmi igazgatója is volt, ezt követően különböző kiadókban volt tisztviselő. 1962–1978-ig részt vett az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztőségének munkájában.

Máté munkáját Kenyeres Imre (1911–1962) segédszerkesztő, majd szerkesztő segítette egészen 1948-ig, a lap megszűnéséig. 1935-ben mint a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetének tanársegédje került a *Diárium*hoz. Kenyeres író és irodalomtörténész volt, aki a Magyar Könyvbarátok folyóirata mellett 1937 és 1944 között az „Officina Képeskönyvek” és 1942–1943-ban a „Diárium Könyvtára” sorozatot is szerkesztette. Az ő munkájának köszönhetően vált az addig inkább csak könyvbemutatóra vállalkozó lap értékes szépirodalmi, és főleg kritikai folyóirattá.

Az addigi egy – két tanulmány helyett minden szám több nagy, szemleszerű cikket is tartalmazott. Ezekben az években irodalomról, nyelvészeti kérdésekről, történelemtől, képzőművészetről, néprajzról, filozófiáról, művészettörténetről, kiállításról, könyvnapról, könyvtörténetről olvashatunk a lapban.

Az irodalmi témájú tanulmányok írói 1940-ig Kozocsa Sándor irodalomtörténész, a Széchényi Könyvtár könyvtárosa, Nagy Zoltán költő, író, a *Nyugat* első nemzedékének tagja, Bóka László költő és irodalomtörténész, a *Nyugat* harmadik nemzedékének tagja, Hubay Miklós, Sztrókay Kálmán és Móricz Virág író, Wéger Imre, Mezey István, Haraszthy Gyula, Császár Elemér és Sándor István irodalomtörténész volt.

A néprajzi témájú cikkek Ortutay Gyula etnográfushoz, a Rádió néprajzi vezetőjéhez kapcsolhatók. A filozófiával kapcsolatos cikkek Faragó László filozófus, egyetemi tanársegéd, valamint Puskás Lajos és Kornis Gyula filozófiaprofesszor nevéhez fűződnek. Történelmi tárgyú írások Kardos Tibor egyetemi tanár, törté-

nész, Szende Zoltán történész és Rédey Tivadar irodalom- és színháztörténész tollából születtek. Művészetről Dercsényi Dezső művészettörténész, Angyal Endre, Ferenczy Valér író és festőművész és Pogány Ö. Gábor művészettörténész írt. Természetesen Máté Károly és Kenyeres Imre írásai is megjelentek.

Új rovatokkal is találkozhatunk: ekkor indult a – későbbiekben ismertetett – Könyv és könyvtár, a Külföldi Könyvespolc és az Írók és írások.

1939-ban papírhány miatt mindössze három szám és karácsonyi árjegyzék jelent meg, de a korábbi éveknek megfelelő formátumban és terjedelemben. A karácsonyi árjegyzék az Egyetemi Nyomda történetéről, nyomdaüzeméről nyújtott igen érzékletes leírást illusztrációkkal, fotókkal kíserve. A szám röviden összefoglalta a Magyar Könyvbarátok tizenöt éves történetét is.

Itt jegyezném meg, hogy az Egyetemi Nyomdával való kapcsolat nem korlátozódott csupán a folyóirat kiadására, ennél sokkal jobban összefonódott a sorsuk. A folyóiratban ugyanis nemcsak a Magyar Könyvbarátok kiadványait, de az Egyetemi Nyomda számos kiadványát is erősen reklámozták – például a Nyomda könyvsorozatait, különösen a *Magyar Néprajz* köteteit –, de beszámoltak a kiadványait ért dicséretekről vagy bírálatokról, a nyomda kiállításairól, sőt még nyomdalátogatásokat is szerveztek a *Diárium* olvasóinak. Nem szabad azonban megfeledkezni a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda három tisztviselőjéről sem – Ackermann Imréről, Lándor Tivadarnéről és Lányi Ottóról –, akik írásaikkal gazdagították a folyóirat tartalmát.

A negyvenes évek elejére oly nagyszámú stabil olvasókör alakult ki a Magyar Könyvbarátok és ezzel együtt a *Diárium* körül, hogy 1940-től a lap havonkénti megjelentetésre is mertek vállalkozni. A havi megjelenés mellett ugyanakkor szűkült a nagyobb tanulmányok száma – számonként csak egy-kettőt találunk – és tartalmi megoszlása is, mert jobbra irodalmi, történelmi és könyvtörténeti témájú cikkek jelentek meg. A tanulmányok szerzői között új neveket találunk. Göbel József, Makay Gusztáv, Romhányi Gyula, Semetkay József, Sárkány József, Paku Imre, Kovalovszky Miklós, Király György, Martinkó András, Lukács Gáspár, Seres József, Meskó Barna, Forray Zelma, Thurzó Gábor, Devecseri Gábor és Takács Gyula írásait közölte a *Diárium*.

Új rovatként megjelent a Színház, amelyben nemcsak színdarabokról, de alkalmanként filmekről is tájékoztattak. A *Diárium* a kulturális életben is hallatta hangját. Munkatársai nyílt levelet intéztek a Magyar Rádió Zenei Tanácsához, hogy legyen a műsorban napi fél óra népi zene a „főleg rossz, idegen muzsika” helyett.¹⁷

A háborús esztendőekben Kenyeres Imre újra megfogalmazta a folyóirat küldetését a *Diárium* munkatársaihoz intézett nyílt levelében: „... véglegesen meg kell fogalmaznom kis folyóiratunk eddig ki nem mondott célját. ... A cél világos: művelt Magyarország.”¹⁸ Ehhez a konkrét feladatokat is megfogalmazta a munkatársak számára: az ő feladatuk a bizonyítékokra épített, objektív kritika, a mozi

¹⁷ Ua. 1940. 2. sz. 25.

¹⁸ Ua. 1943. 9. sz. 196–197.

és rádió kérdéseinek megfogalmazása lesz, a szépirodalmi részben pedig tehetséges fiatalok novelláit, verseit kell közölni.

A fiatal tehetségek támogatása a gyakorlatban már a harmincas évek végétől megkezdődött: ekkortól dolgozott a *Diárium*nak Devecseri Gábor, Zelk Zoltán, 1940-től Mándy Iván és Weöres Sándor, 1942-től Örkény István és Vidor Miklós, 1943-tól Pilinszky János, akik főleg verseikkel, novelláikkal, műfordításaikkal színesítették a lapot.

A háború befejezése után a *Diárium* szerkesztője továbbra is Kenyeres Imre maradt. A folyóirat a lehetőségekhez mérten a korábbi számok felépítését követte, a rovatok nagyjából a régiak maradtak: tanulmányokat, könyvismertetéseket, szépirodalmat és színházi kritikát olvashatunk ezekben az években is.

1945 után versekkel vagy novellákkal gazdagította a *Diárium* tartalmát Bercezeli A. Károly, Takáts Gyula, Komjáthy Aladár, Gyárfás Miklós, Mándy Iván, Somlyó György, Tersánszky J. Jenő, Gellért Sándor, Újházy György, Darázs Endre, Weöres Sándor, Végh György, Bóka László, Berda József, Boross Sándor, Szabó Lőrinc, Vidor Miklós, Kormos István és Pilinszky János.

A tanulmányokat a háború utáni számokba Kenyeres Imre, Hamvas Béla, Kolozsvári Grandpierre Emil, Vajthó László, Karinthy Ferenc, K. Bolgár Ágnes, Meskó Barna, Kulcsár Adorján, Rónay György, Pálmai Kálmán, Lányi Ottó, Baránszky-Jób László, Kemény Katalin, Faragó László, Bardócz Árpád, Vajda Endre, Hubay Miklós, Báti László, Boda László, Bölöni György, Szabó Ede, Kovács Endre, Remenyik Zsigmond, Devecseri Gábor és Soós László írta. A tanulmányokban irodalomtudományi, történelmi, filozófiai és zenei kérdésekkel foglalkoztak.

A folyóirat szellemiségében a demokratikus fejlődés mellett állt ki, de a politikai körülményekhez igazodva már 1945-től megjelentek az orosz irodalmat ismertető cikkek, könyvkritikák, és egyes szerzőknél többször megjelent a szocialista realizmus fogalma is. Az 1947–1948-as év politikai eseményei a folyóirat egész hangvételén éreztették hatásukat. A folyóirat szerkesztője az 1948. 2. számban a *Diárium* megújulását hirdette meg olvasóinak. Először is örömmel üdvözölte, hogy a Magyar Könyvbarátok előfizetői között – mint már szó volt róla – egyre nőtt a fizikai dolgozók száma.

„A Magyar Könyvbarátok a magyar szellemi élet jelentős testülete volt, azon leszünk, hogy ezt a szerepét a jövőben is betöltse, de nem becsukott kapuk mögött, hanem hivatástudatának nyílt megvallásával, mint népi demokráciánk egyik, alapvető jelentőségű könyv-szövetkezte.”¹⁹

A *Diárium* „önálló munkaversenye”²⁰ azt jelentette, hogy a kritikai rovat színvonalát akarták növelni, és hogy a nagyobb közleményeket még tágabb körből választva a legjobb szakemberek írják meg.

¹⁹ Ua. 1948. 2. sz. 33.

²⁰ Uo.

A *Diárium* megint kiállt az olcsó könyv mellett, de Kenyeres Imre a „közönségszolgálat” mélyebb jelentőségére is felhívta a figyelmet, amivel hű maradt a *Diárium* régi elveihez is. Jelenének könyvkiadásáról írva kritizálta azt a tendenciát, hogy az olvasóközönség igényeinek kielégítése pusztán kiszolgálás. A könyvkiadás nyújtson többet, mint amennyit az általános színvonal mutat, mert a műveltségi szint felemelésének előbbre valónak kell lennie, mint az üzleti érdekeknek – vallotta.²¹

Ezekben az években a *Diárium* korábbi széles körű tevékenységétől – mozgalmak indítása, író-olvasó találkozók szervezésében való részvétel – fokozatosan visszavonult. Egyik utolsó megmozdulásaként értékelhető az a legnagyobb könyvkiadók között 1948 nyarán végzett felmérés, amelyben a magyar könyvkiadás új feladatairól kérdeztek – mégpedig a kiadási programokról, az olcsó könyvek megteremtésének lehetőségéről, a munkások számára készülő könyvek szükségességéről, az olvasóközönség ízléséről és a „demokratikus magyar könyvkiadás” feladatairól.²²

A *Diárium* 1948. karácsonyi számában semmi nem utalt arra, hogy többé nem jelenik meg – pedig így történt: 1949 elején a több mint másfél évtizedet megélt, demokratikus szellemiségű lap engedélyét az Egyetemi Nyomda államosításával egyidejűleg vonták be.

III. A *Diárium* rovatai

Könyvek Szemléje. Az első-második számtól kezdődően a folyóirat megszüntéig megtalálhatjuk ezt a rovatot, amely a magyar könyvpiacra újonnan megjelent könyvek ismertetésével foglalkozott. Ezt tekinthetjük – a tanulmányok mellett – a *Diárium* leghangsúlyosabb részének, hiszen ezeken az oldalakon teljesültek igazán a lap indulásakor megfogalmazott célok. A rovatban a legújabb könyvek tárgyilagos bemutatására törekedtek, és nem értékelést, hanem ismertetést szándékoztak közzélni – de jórészt mégiscsak kritikákat olvashatunk itt. A lehetőségekhez képest teljes körű tájékoztatást igyekeztek adni a magyar könyvpiacról, de néhány szempontból mégis szelektáltak. Nem ismertettek az „ízlés és morál alvilágából” érkező könyvet, sem egy már ismert mű új vagy olcsóbb kiadását. Kimaradtak olyan új munkák is, amelyekből a kiadók nem küldtek ismertetési példányt a szerkesztőségnek. Az Egyetemi Nyomda kiadványai természetesen nem maradtak ki. A külföldön, idegen nyelven megjelent könyvek bemutatását szintén hasonló elvek alapján végezték, de erősebben válogattak. A folyóirat megjelenésének 18 éve alatt összesen mintegy 2000 könyvkritikát olvashattak az érdeklődők a *Könyvek Szemléje* rovatban. Még a háború alatt sem szűkölt le teljesen az ismertetett külföldi könyvek köre a tengelyhatalmak irodalmára: a bemutatott német és

²¹ Ua. 1948. 3. sz. 82–85.

²² Ua. 1948. 3. sz. 77–79.

olasz művek száma nagyjából megegyezett az angol és az amerikai szerzőségű könyvekével, sőt a francia könyvek száma meg is haladta azt. A rovat ismertetéseit a *Diárium* munkatársai és a Magyar Könyvbarátok szerzőgárdája írta.

Ha az ismertetett műveket műfajuk szerint csoportosítjuk, igen széles skála tárul szemünk elé: szépirodalom, irodalomtudomány, nyelvészet, történelem, művészet-történet, filozófia, vallási és egyháztörténeti munkák, pszichológia, pedagógia, mezőgazdaság, földrajz, szociológia, néprajz, politika, közgazdaság, természettudományok és alkalmazott tudományok, film, színház, zene, sport, ismeretterjesztő irodalom...

Nézzünk néhány példát! Az ismertetett szépirodalmi művek – regények, novellás- és verseskötetek, antológiák, drámák – száma 1931-től 1940 végéig 563 volt, ebből 106 külföldi szerző műve. Az ismertetett művek közül 22 az Egyetemi Nyomda kiadásában jelent meg. Magyarország háborús részvétele idején, az 1941 és 1944 közötti időszakban 425 szépirodalmi művet ismertettek, ebből 90 származott külföldi szerző tollából, és 15-öt adott ki az Egyetemi Nyomda. A háború után, a lap megszűnéséig 109 szépirodalmi könyv kritikája jelent meg. A művek között 36 külföldi, és 5 Egyetemi Nyomda kiadásában megjelent mű található. Irodalomtudományi és irodalomtörténeti könyvből a *Diárium* első évtizedében 102-t ismertettek, ezek közül 5 volt külföldi szerző munkája, és 11-et adott ki az Egyetemi Nyomda. A negyvenes években lényegesen csökkent az irodalomtudományi kritikák száma: összesen 30 művet ismertettek, amelyek közül négy az Egyetemi Nyomda kiadásában jelent meg, és három volt a fordításban megjelent munkák száma. A háború után tíz kritika jelent meg, ebből négy külföldi szerző művéről. Az Egyetemi Nyomda két irodalomtudományi művet jelentetett meg ebben az időben. Természettudományos könyveket – köztük a matematika, fizika, kémia, biológia, őslénytan, csillagászat és meteorológia tárgykörébe tartozókat – 40 esetben ismertettek a folyóirat megalakulásától 1940-ig. A könyvek közül 8 külföldi szerző munkája volt. Az ismertetett művek közül hármat az Egyetemi Nyomda jelentetett meg. A negyvenes években összesen 33 könyv, köztük 7 külföldi szerzőségű munka kritikája jelent meg. A harmincháromból két kötet az Egyetemi Nyomda kiadásában került a könyvesboltokba. A sort még hosszan lehetne folytatni...

Tallózás. Ezt a rovatot 1931-től 1944 végéig találhatjuk meg a *Diáriumban*. A legelső számban Hazai és külföldi tudósítások néven jelent meg, azután 1934-ig a Körülnézés nevet viselte.

Sokféle témában jelentek meg itt viszonylag hosszú, egy – két hasábos ismeretések. Általában valamilyen aktuális tudományos, kulturális eseményről tudósítottak, vagy ennek kapcsán rövid, de tudományos igényű áttekintést nyújtottak az adott témáról. Ennek megfelelően kiállításokról, tudományos egyesületi hírekről, új folyóiratok megjelenéséről, egy-egy író munkásságának összegzéséről olvashatunk a Tallózásban, de az is gyakran megtörtént, hogy egy adott témában megjelent könyveket gyűjtötték össze és ismertettek.

Kis Tükör. A rovat 1934-ben indult, és a lap megszűnéséig szinte minden számban szerepelt. Előzményének tekinthető az 1931-től megjelenő Ismertetések Ismertetője valamint a Glossarium, majd az 1933. 3–4. számtól Széljegyzetek nevet viselő rovat.

A Kis Tükör megjelenésének első éveiben egyrészt – az Ismertetések Ismertetője funkcióját átveve – könyvekből, folyóiratokból idézett, de ez a feladatköre később elhalványult a könyvekről adott rövid ismertetések mellett. Az idézett folyóiratok között találjuk *A Reggel*, a *Magyar Szemle* és a *Magyar Statisztikai Szemle* című kiadványokat.

Az ismertetett könyvek esetében a hangsúly tényleg a bemutatáson, és nem a kritikán volt. Az ismertetések hossza is lényegesen rövidebb volt, mint a Könyvek Szemléje esetében. Ezeket a kis közleményeket néhány ritka kivételtől eltekintve nem is szignálták.

Külföldi Könyvespolc. A rovat célja válogatott külföldi könyvújdontságok bemutatása volt. 1936-tól 1940 végéig találhatjuk meg a lap hasábjain. A különböző témájú könyvek bibliográfiai adatai után rövid tartalmi ismertető következett. Eltérően a Könyvek Szemléjében közölt külföldi könyvek bemutatásától, ez nem kritikai céllal íródott. Ugyanakkor – mivel ez is válogatás volt –, eleve az igényesebb vagy valamiért érdeklődésre számítható könyveket tartalmazta. Az ismertetett művek többsége német nyelvű volt, a többi angol, francia és olasz. A rovat szerkesztője az Egyetemi Nyomda tisztviselője, Lányi Ottó volt.

Ifjúsági irodalom. Az 1934. évi 8. – Pro Juventute alcímmel megjelenő – szám után, amelyben kizárólag az ifjúsági irodalom helyzetével foglalkoztak, 1935-ben önálló rovatot hoztak létre e témában: „A komoly kritika eddig nem méltatta kellő figyelemre a gyermek olvasnivalóját. Új rovatunkkal helyrehozzuk ezt a mulasztást.”²³ – ígérte a *Diárium*. A rovat szerkesztője L. Újváry Lajos pedagógiai író lett.

Az Ifjúsági Irodalom szerkezetében a Könyvek Szemléjét követte: egy-egy könyv bibliográfiai leírása után az ismertetés következett – amit szintén inkább értékelésnek nevezhetünk. A szerkesztőség elsősorban a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom figyelését tűzte ki célul. A „Könyvbarátok Kis Könyvei” sorozat minden darabját ismertették. Az értékelések mindig megfogalmazták, hogy melyik korosztálynak ajánlják az adott művet.

1937-től a könyvismertetések mellett néhány nagyobb lélegzetű tanulmány is megjelent a rovatban. Ezek főleg L. Újváry Lajos tollából származtak. Írásai a harmincas évek ifjúsági irodalmának tendenciáira világítanak rá, mégpedig az első világháború, a szociális kérdések és a nemzedéki ellentétek megjelenési módjára.²⁴

²³ Ua. 1935. 1. sz. 26.

²⁴ Ua. 1937. 1–2. sz. 16–18., 3. sz. 53–54., 7–8. sz. 199–202., 1938. 1. sz. 42–44., 2. sz. 80–81.

1938-tól egyre ritkábban találjuk meg ezt a rovatot, sőt, 1940-ben, a *Diárium* havilappá alakulásával egyidejűleg teljesen meg is szűnt. Ezután ifjúsági könyvek ismertetésére csak alkalmanként került sor.

Könyv és Könyvtár. Ez a rovat 1936-ban jelent meg. Rendeltetése szerint „kis híreket” tartalmazott „a könyv nagy birodalmából”.²⁵ Összesen 22 rövid közlemény jelent itt meg. Tájékoztatót a nagyobb magyar könyvtárak legújabb beszerzéseiről, közölte a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének (MKLE) közérdekű közleményeit, és beszámolt könyvművészeti kiállításokról, a külföldi könyvtárosképzés helyzetéről.

Írók és írások. A rovat írók és műveik bemutatására vállalkozott egy-egy tanulmány keretében. 1936 és 1939 között olvashatjuk a folyóiratban, de talán folytatásának tekinthetjük az 1943 és 1944 folyamán megjelenő Magyar írók rovatot, amelynek keretében fiatal költők és írók bemutatására került sor.

Mit üzen a könyvesbolt? „Volt már nálunk könyvnézőben?” – kérdezik többször is a *Diárium* hasábjain. „Minden hazai és külföldi könyvújdonság rendelkezésére áll a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda könyvesboltjában.”²⁶

A rovat Könyvújdonságok néven már a *Diárium* első számától kezdve jelen volt. Olyan könyvek listáját tartalmazta, amelyek az Egyetemi Nyomda könyvesboltjában mind beszerezhetők voltak. Rendszeresen közzétettek könyvnapi, karácsonyi és nyári jegyzéket is a *Diárium*ban, és a nagy árleszállításokat is előre jelezték.

Színház. A könyvkritikák mellett 1940 és 1944 között színházi kritikák is megjelentek a *Diárium* hasábjain. A rovat vezetője Kenyeres Imre volt.

A rovatból képet kaphatunk a negyvenes évek budapesti színházainak műsoráról, a szereplő színészekről és a rendezőkről. A színházak közül a Nemzeti Színház, a Nemzeti Kamara Színház, a Vígszínház, a Magyar majd Új Magyar Színház, a Belvárosi Színház, a Pódium, a Madách Színház, az Andrássy Színház, a Pesti Színház és a Vidám Színház darabjairól olvashatunk kritikákat. Sőt, 1944-ben még egy nyári, szabadtéri színház (a Márkusparki Színház) műsoráról is hírt adtak. A háború után már csak alkalmanként került sor szindarabok elemzésére.

* * *

„A semmiből kellett teremteni, a lehetetlent lehetővé tenni, hogy a ránk szakadt éjszakában ki ne aludjon az egyetlen, az utolsó mécses: a magyar szellemi élet

²⁵ Ua. 1936. 1. sz. 21.

²⁶ Ua. 1936. 1–4. számhoz csatolt könyvjelzők

világossága.”²⁷ – idézhetjük még egyszer, hogyan látták a műveltség terjesztésében játszott szerepüket a Magyar Könyvbarátok irányító tagjai. Lassan nyolcvan éve lesz, hogy a lelkes tudós emberek és közéleti szereplők igényes könyveket szerető olvasóközönséget kezdtek toborozni. A könyvek mellett életre hívták a *Diáriumot* is, amely nagy segítséget nyújthat cikkeivel, könyvismertetéseivel és -kritikáival annak, aki a harmincas és negyvenes évek szellemi életéről, a magyar könyvpiacra megjelent művekről akar tájékozódni.

RITA VIRÁG

**La revue de 'Magyar Könyvbarátok' (Bibliophiles Hongrois),
le 'Diárium' (Diaire)**

La société nommée Association des Bibliophiles, plus tard Bibliophiles Hongrois, s'est formée en 1926. Elle offrait à ses membres des livres de valeur, à prix réduit, publiés par 'Egyetemi Nyomda' (Imprimerie de Université). Pour une somme fixe, l'association a publié quatre volumes par an, à prix beaucoup moins cher qu'en commerce ordinaire. Dans différents sujets, les livres ont été écrits par des célèbres savants de l'époque. La collection est parue sous la dénomination 'Könyvbarátok Nagy Könyvei' (Grands Livres de Bibliophiles). Une autre entreprise du mouvement a été destinée à la jeunesse: les volumes de la collection 'Könyvbarátok Kis Könyvei' (Petits Livres de Bibliophiles) sont parus à partir de 1933, quatre fois, plus tard cinq fois par an. La plupart des abonnés appartenait aux couches moyennes. L'association Bibliophiles Hongrois a fait paraître un magazine également, sous le titre *Diárium*. Sa tâche la plus importante était de faire connaître de manière critique les nouveaux volumes de valeur, parus sur le marché de livre hongrois, de faire la propagande aux livres de la société Bibliophiles Hongrois et de l'Imprimerie de l'Université, mais la revue s'est développée pendant les années en un organe de littérature et de critique considérable. Ses collaborateurs avaient également organisé des rencontres du public avec les auteurs, des expositions. Autant le mouvement que la revue ont survécu les épreuves de la deuxième guerre mondiale, mais en 1948, par la nationalisation de l'Imprimerie de l'Université, tous les deux ont été supprimés.

²⁷ Ua. 1935. 1. sz. 25.

KÖZLEMÉNYEK

A Bodleian Library katalógusainak története és egy adalék. (*Szerepel-e a szerző neve Medgyesi Pál: Rövid tanítás az presbyteriumrol... című művében?*) A *Rövid tanítás az presbyteriumrol...* című, kérdés-felelet formájában írt könyvecske 1653-ban jelent meg Patakon a Medgyesi Pál által három évvel korábban Bártfán publikált *Dialogvs politico-ecclesiasticus...*² „erősen rövidített, 'népszerűsítő' kiadása”-ként³. Ugyan „a szerző nevét fel nem tűntető nyomtatványról”⁴ van szó, de a szakirodalom számára sohasem volt kérdés, hogy a „tartalmi kivonat”-ot⁵ is Medgyesi Pál készítette.⁶ Az RMNy vonatkozó cikke is Medgyesi szerzőségének egyértelmű bizonyítékként idézi Lórántffy Zsuzsanna Klobusiczky Andrásnak 1652. december 25-én írt sorait: „Medgyesi uram is mondja, hogy a typográfusnál hadta az Presbyteriumnak rövid magyarázatjáról írást, hogy kinyomassák bővebben valamennyire azelőtt volt, de ugyanazon értelemmel... kegyelmed azért papírozt vétesse arra valót elegendőt bár nyomtassanak ezerig valót”.⁷

¹ [MEDGYESI PÁL]: *Rövid tanítás az presbyteriumrol, avag' eg'hazi tanatsrol, mel' az presbyterialis dialogusnak summaja. Az meltóságos öregbik fejedelem aszszon'nak parantsolatjára*. Sárospatak, 1653. (RMK I 874 = RMNy 2487) Köszönöm Csorba Dávidnak a tanulmány megírásához nyújtott segítségét.

² MEDGYESI PÁL: *Dialogvs politico-ecclesiasticus. Az az két keresztyén embereknek egymással való beszélgetések, kiknek egyike, ugymint az kerdezkedő némelly dolgokban meg nem szintén elég tanult és erős, de nem általkodott, hanem örömet tanuló; a másik és a felelő tanultabb és vastagabb. Beszélgetések vagyon az egyházi igazgató presbtereokről, avagy vénekről, oeregekről és az presbyteriumról, egygházi tanátsrol...* Bártfa, 1650. (RMK I 831 = RMNy 2309)

³ RMNy 2309

⁴ RMNy 2487 (Bár a kortársak számára egyértelmű lehetett, hogy Medgyesi a szöveg szerzője, talán azért jelent meg névtelenül a mű, mert a széles körben olvasott *Dialogvs*-t korábban erősen támadták, mint például II. Rákóczi György. L. ZOVÁNYI Jenő: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*, Bp. 1911. 257.)

⁵ RMNy 2487

⁶ CSÁSZÁR Károly: *Medgyesi Pál élete és működése*, Bp. 1911. 79: „Nevét nem tétette ki a könyvre, mégis mindenki tudta, hogy ő a szerzője; különben is több helyen (14., 15., 35. l.) hivatkozik a *Dialogusra*; tárgya ezzel azonos.”; ZOVÁNYI: *i. m.* 1911. 281: „kivonata volna előbbi terjedelmes könyvének, de van néhány részlete, mely pótlás az újabb fejleményekre való tekintettel”. A szöveget kiadó Incze Gábor nagyon rövid előszavában nem foglalkozik a kérdéssel, hiszen a Magyar Református Külmisziói Szövetség gondozásában megjelent köteteknek nem célja a filológiai problémák tisztázása. MEDGYESI PÁL: *Rövid Tanítás a Presbyteriumról avagy Egyházi Tanácsról*. S.a.r. INCZE Gábor. Bp. 1934. /Missziói füzetek 32–33./

⁷ Történeti Lapok, III, 1876, 528, idézi: RMNy 2487; hivatkozza szintén: CSÁSZÁR: *i. m.* 1911, 79.

Míg az RMNy a *Dialogvs*ből 32 példányt tart számon 26 könyvtárban⁸, addig a *Rövid tanítás*ből igen kevés maradt fenn. Az RMNy szerint három darab létezik a műből⁹, ám ezek közül is az egyik, a Szabó Károly által¹⁰ még a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményében jelzett kötet ma Nižnij Novgorodban van. Eredeti példány nem is létezik belőle a mai Magyarországon, ugyanis a másik kötet a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban¹¹, a harmadik pedig az oxfordi Bodleian Libraryben található.¹² (Az OSzK-nak is csak a kolozsvári, a pecsét szerint eredetileg az Erdélyi Múzeum Könyvtárának állományába tartozó példányról készült másolat van a birtokában.¹³)

A Bodleian Libraryben folytatott egyéb kutatásaim során¹⁴ egy igen meglepő filológiai tévedésre bukkantam a *Rövid tanítással* kapcsolatban.

A Bodleian Library katalógusainak története. Az oxfordi Bodleiana könyvtári állománya jelenleg több mint 7 millió kötetes. A lenyűgöző mennyiség mellett fontos, hogy az 1610 óta az angol nyelvű könyvekre vonatkozóan – legalább is elvileg – köteles könyvtárként működő Bodleian Librarynek híresen precíz rendszere és akkurátus katalógizálási hagyománya van. A pontos lajstromozást a Thomas Bodley által 1602-ben újjáalapított¹⁵ gyűjtemény első könyvtárosa, a tudós filológus Thomas James (1573–1629), a New College Fellow-ja kezdte el.¹⁶ Ő állította össze és jelentette meg a könyvtár első nyomtatott katalógusát 1605-ben, mely az európai közkönyvtárak viszonylatában is jelentős munka, mert ez volt az első generális katalógus.¹⁷ A kötet 655 lapon kb. 8700 tételt tartalmaz (ez több mint 6000 kötetet jelent), és a fakultásoknak, illetve a négy könyvtári egységnek megfelelően négy fő fejezetben: teológia, jog, orvostudomány és művészetek tárgyalta a könyveket, igen pontos bibliográfiai leírást alkalmazva. A négy címszón belül viszont már alfabetikus szerzői sorrendet

⁸ RMNy 2309

⁹ RMNy 2487

¹⁰ RMK I 874

¹¹ Különös, hogy Incze kiadása mind az előszó 4. lapján, mind a könyv hátsó borítójának belső oldalán olvasható füljegyzetben azt jelzi, hogy az 1653-as kötetből „reánk egyetlen példány maradt csupán a sárospataki kollégium ritkaságai között”, illetve a „szakemberek [...] számára ebből az érdekes és értékes műből eddig csak egyetlen egy példány állott rendelkezésre”. Incze ugyan 1934-ben esetleg szándékosan kizárhatta érdeklődéséből a trianoni Magyarország határain túli könyvtári állományokat, a fentebb idézett megállapítások mégis, különös módon úgy vannak megfogalmazva, mintha Inczének nem is lenne tudomása arról, hogy Szabó Károly egyértelműen két példányt sorol fel 1879-es bibliográfiájában. (RMK I 874)

¹² A Bodleian Library példányáról Szabó Károlynak nincs tudomása, de – nyilván informátor hiányában – egyetlen magyar nyelvű vagy Magyarországon kiadott idegen nyelvű könyvet sem jegyez fel az oxfordi könyvtár állományából. (Az RMK III bizonyos tételekből már ír le oxfordi példányokat.)

¹³ RMK FM₂ 0111

¹⁴ 2003-ban és 2004-ben a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a British Council által támogatott „Brit-magyar kutatócsere” program keretében tölthettem néhány hónapot Angliában. Így kutathattam – más angol könyvtárak mellett – az oxfordi Bodleian Libraryben.

¹⁵ A jelenlegi állomány előtörténetét a 14. század első feléig vezethetjük vissza, bár az 1489-ben jelenlegi helyére költözött könyvtár anyaga a 16. század közepén szétszóródott.

¹⁶ A könyvtár 17. századi történetét l. pl. PHILIP, Ian: *The Bodleian Library in the seventeenth and eighteenth centuries*. Oxford, 1983. 1–69.; ill. magyarul röviden pl. GÖMÖRI György: *Az oxfordi Bodley-könyvtár és hajdani magyar látogatói*. In: Uő: *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig*. Bp. 1999. 200–201.

¹⁷ GIBSON, Strickland: *Bodleian catalogues of the seventeenth century*. = Bodleian Quarterly Record, vol. I, no. 8 (1916), 231.

használt.¹⁸ A rendszer működését mutatja, hogy az akkori jelzetek nagy része megfelel a ma használtaknak.

Az 1620-ban kiadott második katalógus már tematikus elrendezést sem alkalmaz, úttörő módon kizárólag abc-sorrendbe szedi a szerzőket.¹⁹ A könyvtár ekkorra már nem kevesebb, mint 16 000 kéziratos és nyomtatott kötete jól mutatja, hogy szűk két évtized alatt milyen jelentős munkát végzett Thomas James. Az utóbbi katalógushoz 1635-ben egy Appendixet illesztettek²⁰, amelyet a korábbi fő szempontokat megtartva dolgoztak ki.²¹

„A későbbi nyomtatott katalógusok közül a kortársak különösen nagyra tartották az 1674-ben, Thomas Hyde [a Bodley akkori főkönyvtárosa] által készített *Catalogus impressorum librorum*...-ot.”²² E katalógus²³ két igen vastag főlíóban, összesen több mint 750 oldalon keresztül, alfabetikus rendben sorolja fel a Bodley akkora már óriásira duzzadt állományát. A Hyde-féle leírások még a Thomas James katalógusaiban találhatóknál is precízebbek²⁴, és ez öröklődik a későbbiekben is, sőt a 18. és 19. századi nyomtatott katalógusok további pontosságra törekcsenek, tökéletesíteni próbálják a korábbi gyakorlatot.²⁵

Ezt a hagyományt folytatja az 1988-tól életbe lépett, és azóta folyamatosan fejlesztett számítógépes katalógusrendszer is. Az OLIS (Oxford Libraries Information System) 8 millió tétele nagyrészt könyvekből és periodikából áll. Ebből 5 milliót is meghaladja azoknak a címeknek a száma, amelyek a Bodleian Library állományába tartoznak. (Vagyis a Bodleiana 7 milliós állományának, főleg a régi anyagnak egy része még nem található meg az OLIS-ban.) Az OLIS közel 3 millió tétele azoknak a könyvtáraknak (College-ok, Faculty-k, különböző intézetek stb.) az anyaga, amelyek vagy a University of Oxfordon belül vagy ahhoz társulva működnek. Az OLIS 2004 elején 103 könyvtár katalógusát tartalmazza. A cél tehát, hogy a különböző könyvtárak eltérő katalógusait egyetlen egységes rendszerbe foglalják.

A Bodleian Libraryben – egészen a számítógépes katalógus bevezetéséig – a régi anyagban való tájékozódáshoz a már említett 1843/1851-es nyomtatott katalógust használták, illetve erre építve állították össze a kiegészített Pre-1920 Catalogue-ot. A könyvtári katalógusok automatizálása is ez utóbbi feldolgozásával kezdődött az 1960-as években. E munka eredménye az Oxford Uni-

¹⁸ JAMES, Thomas: *Catalogvs Librorvm Bibliothecae Pvblicae Qvam Vir Ornatissimus Thomas Bodleivs Eques Auratus in Academia Oxoniensi nuper instituit; continet autem Libros Alphabeticé dispositos secundum quatuor Facultates* (...). Oxford, 1605. (Reprint kiad. *The first printed Catalogue of the Bodleian Library, 1605*. Oxford, 1986. A könyvtár és a katalógusok bemutatáshoz fölhasználtam az *Introduction*-t: vii–xvi.) L. még WHEELER, George William: *The earliest catalogues of the Bodleian Library*. Oxford, 1928. 34–52.

¹⁹ JAMES, Thomas: *Catalogvs Vniuersalis Librorvm in Bibliotheca Bodleiana omnium Librorum, Linguarum, & Scientiarum genere resertissima, sic compositus* (...). Oxford, 1620.

²⁰ *Appendix ad Catalogvm Librorvm in Bibliotheca Bodleiana, Qvi Prodiit Anno Domini 1620*. Oxford, 1635. (Ekkoriban – 1620–1652-ig – John Rous volt a könyvtáros, bizonyára ő állította össze az Appendixet.)

²¹ GIBSON: i. h. 1916. 230.

²² GÖMÖRI: i. m. 1999. 201.

²³ HYDE, Thomas: *Catalogus Impressorum Librorum Bibliothecae Bodleianae*. Oxford, 1674.

²⁴ GIBSON: i. h. 1916. 231.

²⁵ *Catalogus Impressorum Librorum in Bibliotheca Bodleiana*. [Ed. Robert FYSHER], Oxford, 1738. (2 v. in 4 parts); *Catalogus Librorum Impressorum Bibliothecae Bodleianae in Academia Oxoniensi*. Oxford, 1843; az Appendixet l. *Catalogus Impressorum Librorum Quibus Aucta Est Bibliotheca Bodleiana, Annis MDCCCXXXV–MDCCCXLVII*. Oxford, 1851. (4 v. fol.) (Introduction: B. BANDINEL.)

versity Press által 1993-ban publikált CD-ROM: The Bodleian Library Pre-1920 Catalogue of Printed Books.

Az OLIS 1988-as bevezetésével elsősorban a modern anyaghoz lehető digitális formában hozzáférni, de különböző projekteknek köszönhetően folyamatosan fejlesztik a régi állományt leíró tételekkel is. Mivel azonban a Pre-1920 Catalogue nem ellenőrzött tételeit is rátöltötték 2000-ben az OLIS-ra, illetve, ahogy említettük, többféle könyvtár katalógusából származnak a tételei, időnként inkonzisztenciát és kérdéses elemeket találhatunk a rendszerben, bár a könyvtár tudatában van ennek, és célul tűzték ki a folyamatos fejlesztést és javítást.²⁶

Ilyen hiba például, tapasztalatom szerint, hogy a számítógépes katalógus nem ismeri fel pontosan a kolligátumokat. Vagyis ha az olvasó – természetesen a számítógépes hálózaton keresztül, a kérlapok csaknem teljes kizárásával – kikéri az olvasni kívánt kolligátumot az egyik darabjának adataira kattintva, akkor a rendszer a kolligátum többi darabját még raktáron lévőként tartja számon. Az OLIS-nak a nyomtatott katalógusok óta öröklődő (bár folyamatosan javított) másik hibája, hogy időnként – persze csak a kisebb nyelvek esetében – túl mechanikusak a régi könyvek címlapleírásai, így néha nem a tényleges szerző neve alatt szerepelnek bizonyos művek, máskor pedig az egy szerző által írt különböző műveket nem azonos név alatt találjuk meg. Például Szenci Molnár Albert név alatt tüntetik fel a modern kiadásokat, míg a régi edíciók példányaait a Molnár-nál kell keresnünk. Ugyanez a helyzet Apácai Csere János esetében is.

Azért e téren is tapasztalható időnként némi pontosítás. Az 1843-as katalógusban ugyanis Joannes Wollebius *Christianae theologiae compendium...*²⁷ című művének magyar nyelvű kiadását még a GY betűnél találhatjuk meg²⁸, mert a fordító nem más, mint Komáromi Csipkés György²⁹. Ezek szerint a több nyelvre lefordított, s különösen Angliában népszerűvé vált mű³⁰ magyarítottjának a keresztnevét vélték vezetéknevének a Bodleian Library könyvtárosai, pedig a 19. század közepére azért már több „fordított nevű” magyar szerző volt helyesen regisztrálva a katalógusokban. (A Pre-1920 Catalogue-ban és az OLIS-ban ma már helyesen szerepel a szerző neve.)

Egy rejtélyes Medgyesi-mű Oxfordban. A Bodleiana hungarica-állományát³¹ vizsgálva a fentiek-nél sokkal különösebb hibára bukkantam Medgyesi Pál egyik műve kapcsán. Ha az OLIS-ban a szerzők között keresve beírjuk a „Medgyesi” nevet, három eredményt kapunk. Egyrészt Medgyesi, Pál neve alatt a *Dialogus Politico-Ecclesiasticus...*, *Bartfan*³² 1650 adatot.³³ A címléírást, mivel

²⁶ Az OLIS-ra vonatkozó adatokhoz és a rendszer történetéhez l. pl. a könyvtár tájékoztatóját: *OLIS – Searching for Older Printed Material (Pre-1850)*, Oxford University Systems and Electronic Resources Service, 2002 és www.lib.ox.ac.uk

²⁷ Első kiadása: Basel, 1626.

²⁸ Jelzete: BOD 8° Z 218 Th.

²⁹ KOMÁROMI CSIPKÉS György [transl.]: *Az keresztény isteni-tudománynak jeles moddal úgy el készítetett rövid summaia, hogy légyen az Sz(ent) írásoknak olvasására, az isteni-tudomány közönséges ágazatának el rendelésére, az vallásbéli villongásoknak meg értésére kezen fogva valo vitel, mélyet irt volt Wollebius Janos (...).* Utrecht, 1653. (RMK I 877 = RMNy 2498)

³⁰ RMNy 2498

³¹ A témához l. elsősorban EVANS, Robert J. W.: *Hungarica in the Bodleian: A Historical Sketch*. = *The Bodleian Library Record*, 1978. január (vol. IX. nr. 6.), 338. Gömöri György angol–magyar kapcsolattörténeti tanulmányai is foglalkoznak időnként a Bodleyhoz kötődő hungarica-állománnyal. Pl. GÖMÖRI: i. m. 1999. 200–204; Uő: *Bánfihunyadi János – alkimista és vegyész*. In: Uő: *Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*, Bp. 1989. 66–73.

³² A címlapon így szerepel: „Bartfan, Nyomtatott 1650 Esztend.”. Vagyis a katalógus készítői nem rekonstruálták a kiadási hely nominatívusi alakját, ráadásul a kiadási helyet („Uniform place” rubrika) sem pontosan azonosították: *Czechh [!] Republic Bardejov*. (Ugyanezt írja a *Pre-1920 Catalogue* CD-ROM is.)

a szerző neve nem szerepel a címlapon, csak a Rákóczi Zsigmondhoz szóló Praefatio végén³⁴, a számítógépes katalógusban szögletes zárójelben követi az alábbi magyarázat: [by P. Medgyesi. In Hung.].

Másrészt Medgyesi, Pál neve alatt található a *Rövid tanítás az presbyteriumrol* cím is. A szerző nélküli címlapot hasonlóan egészítik ki, mint a másik műnél [by P. Medgyesi], csak itt nem kell jelezniük: „In Hung”, hogy nem latin műről van szó, mert itt a cím is magyar nyelvű.³⁵ Kiadási helyként [Sárospatak]-ot jelölik meg, ugyancsak zárójelben, pedig a város neve ez esetben szerepel a címlapon az impresszumban: „Patakon az ő Nag'sagok Kön'v-n'omtató Bötűjökkel, es Költsegekkel.” Mivel azonban a kiadási hely nincsen eltérő betűtípussal kiemelve, minden bizonnyal a magyarul nem tudó könyvtárosok nem vették észre, és valószínűleg újabban, valamilyen bibliográfiai leírás alapján rekonstruálták. Az „Uniform place” rubrikában „Hungary Sárospatak” szerepel. A kiadási dátum 1653.

A Medgyesi keresőkérdés alapján egy harmadik eredményt is kapunk. Ez esetben a *Rövid tanítás az presbyteriumrol avag' eg'hazi tanatsrol, mel' az presbyterialis dialogusnak summaja* címet írja ki a gép, mint látható, az előző eredménynél részletesebben. Itt a kiadási hely n. pl.-ként van feltüntetve, a dátum ugyancsak 1653. Ezen adatok alapján azt lehetne gondolni, hogy azonos kiadás két különböző példányáról van szó, amelyek közül az elsőnél sikerült a könyvtárosoknak azonosítani a kiadási helyet, míg a másodiknál nem. Ám amikor azt látjuk, hogy a két mű jelzetére ugyanazt írja ki a gép,³⁶ akkor elbizonytalanodunk. A legfurcsább viszont az, hogy ez utóbbi *Rövid tanítás* szerzője az OLIS szerint nem Medgyesi Pál, hanem Medgyesi László Jere's.

Hány *Rövid tanítás* található hát a Bodleyban, és ki ez a rejtélyes névrok? Ha pedig valami félreértésről van szó, akkor mikor és hogyan keletkezett? A következőkben ezekre a kérdésekre keressük a választ.

A „két” *Rövid tanítást* kikérve azt tapasztalhatjuk, amit a két megegyező jelzet alapján is sejtettünk: valójában egyetlen példányról van szó, csupán egy *Rövid tanítás* található a Bodleyban. E mű egy két részből álló kolligátum első darabja. A második rész nem más, mint Tolnai Dáli János *Dáneus Ráca-I*³⁷ című vitairata.

A kolligátum első előzékleveleének rectoján az alábbi bejegyzés szerepel: „Illustrissimae Oxoniensi Bibliothecae mittit Ladislaus Gyöngyösi De Ung. Nob Ungar”.³⁸ A bejegyzésben szereplő Gyöngyösi László további két kötetet ajándékozott az oxfordi könyvtárnak. Az előbbin kívül a már tárgyalt Medgyesi-féle *Dialogus*ban, illetve Mattheus Virel *A' Keresztyeni Vallasnak Fundamen-*

³³ Jelzete: 4° I 4 Th. BS.

³⁴ „Nagysagodnak alázasatos hü szolgája élete fogytáig, Medgyesi Pál.” [§§§2r]

³⁵ Jelzete: 8° T 4 (1) Th. BS.

³⁶ Ennek a jelzete is: 8° T 4 (1) Th. BS.

³⁷ TOLNAI DÁLI János: *Dáneus Ráca-I, az az a Mi-atyánk felől igaz értelmű tanítóknak magok mentsége Vaci-Andrásnak usorás vádja és szidalma ellen (...)*. Sárospatak, 1654. (RMNy 2550 = RMK I 892).

³⁸ A két mű minden bizonnyal kolligátumként érkezett Oxfordba, vagyis valószínűleg a Tolnai-mű is Gyöngyösi ajándékaként került a Bodleian Librarybe. Mint a többi kolligátum esetében, a Tolnai-mű címlapján nincsen önálló jelzet feltüntetve. Azonban a közös jelzet ellenére is nehezen érthető, hogy miért nem található sem a 17., sem a 18., sem a 19. századi katalógusokban a Tolnai-mű címléírása. Csak a *Pre-1920 Catalogue* CD-ROM és az OLIS jelzi a Tolnai-mű meglétét. (Az említett könyvek provenienciájának részletesebb tárgyalását és a possessorori bejegyzéseket a Bodley hungarica-gyűjteményével kapcsolatos tanulmányomban közlöm.)

tumi éppen Gyöngyösi által készített fordításában³⁹ szerepel az, hogy ő „mittit/misit” az említett köteteket, a *Dialogus*-ban olvasható bejegyzés szerint: „ex Hollandia”.

Pontosan nem lehet tudni, hogy ki hozta a könyveket és mikor érkeztek meg a Bodley-ba, de az utóbbi bejegyzésből úgy tűnik, hogy az ajándékozás idején Gyöngyösi Hollandiában tartózkodott. Vagyis mivel könyve 1657-ben jelent meg, és 1654 augusztusi utrechti beiratkozását követően négy évig volt a holland egyetemen, majd hazatért,⁴⁰ valószínűleg 1657–58 körül kerültek Angliába ezek a kötetek.⁴¹ Az első oxfordi katalógus, amelyben megtalálható mindhárom Gyöngyösi-féle kötet címleírása – a máig használt jelzeteikkel – a már említett, Thomas Hyde-féle 1674-es kiadvány.

A 17. századi prédikátor műveit keresve e katalógusban a Medgyesi címszónál a Megyesi változathoz való utalást találunk, ahol ezt a két (vagyis nem három, mint az OLIS-ban!) tételt találjuk:

„Paulus MEGYESI, Hungarus. Dialogus Politico-Ecclesiasticus, Hungaricé. *Bartfan* 1650. 4° I. 4. Th. BS.” A *Rövid tanítás* itt is hasonlóan szerepel, ahogy a mai, számítógépes katalógus hibás változatában, vagyis ugyan a fentivel megegyező vezetéknevvel, de attól eltérő „keresztnevekkel”: „Ladislaus Jeres MEGYESI, Hungarus. De Presbyterio, per modum Dialogi Hungaricé. – 1653. 8° T.4. Th. BS.” (Az OLIS-ban, mint láttuk, „Medgyesi László Jere’s” olvasható, vagyis az egyik „keresztnevet” ma már magyaros formában szerepeltetik, a másik „keresztnevet” aposztrofával írják, a „vezetéket” pedig -dgy- formában használják, éppen úgy, mint ahogy Medgyesi Pálét.)

Fontos tehát kiemelni, hogy 1674-ben csupán egyetlen *Rövid tanítást* írnak le, persze helytelenül, vagyis az OLIS-ban szintén szereplő helyes leírás ekkor még nem szerepel.

Az 1738-as katalógus címleírásai szinte teljesen megegyeznek az előzőével.⁴² Az 1843-as nyomtatott katalógusban is az eddigiekhez hasonlóan szerepelnek a szerző „keresztnevei”.⁴³ Annyi – pozitív irányú – változás viszont történt, hogy itt már a Megyesi változat irányít az autentikusabb -dgy-s írásmódhoz, illetve részletesebben szerepelnek a címleírások, mint a korábbi katalógusokban.

„MEDGYESI, (Ladislaus Jeres) Hungarus. Rövid tanítás az presbyteriumról avag’ eg’hazi tatarsról; mel’ az presbyterialis dialogusnak summaja. 8°. s.l. 1653.”

„MEDGYESI, (Pal) Hungarus. Dialogus politico-ecclesiasticus; az az, két keretzyén [sic!] embereknek egyg-mással-való beszélgetesek; &c. 4°. *Bartfan*, 1650.”

A katalógusokat követően, amelyekben ez a különös elírás olvasható, lássuk magát a Bodleian Library – egyetlen! – *Rövid tanítás* példányát. A címlapot megelőzően három előzőeklevél található. Az 1. levél rectóján szerepel a már idézett, Gyöngyösi-féle beírás, a 2. levél üres. A 3. levél versóján, szemben a következő levélén kezdődő címlappal [A1r] szerepel az ugyanitt található – minden bizonnyal a beérkezés után beírt – jelzet alatt az alábbi szöveg: „Author hujus libri est Ladislaus Jeres Megyesi Hungarus. agit de Presbyteris.” (Az idézett mondatot valószínűleg egy könyvtáros írta, de talán nem az a kéz, amelyik a jelzetet.)⁴⁴

³⁹ A’ Keresztyeni Vallasnak Fundamentumi. az az, Az Igaz hitnek Kiválképpen való Agázatinak, egymásközzött valo beszélgetesnek formájában, rövid, de igen világos megmagyarázása. Mellyet először Francziai nyelven irt Virel Mathe; az után mások, Deák, Angiai és Belgiumi nyelvekre fordítottak. Mostan pedig Angliai nyelvboel Magyar nyelvre. Nemzete hasnádért fordított, GYÖNGYÖSI László. Utrecht, 1657. (RMK I 925)

⁴⁰ GULYÁS Pál–VICZIÁN János: *Magyar írók élete és munkái*. XI. 1992. 794.

⁴¹ A Gyöngyösivel kapcsolatos további kérdéseket is a hungarica-gyűjteménnyel kapcsolatos tanulmányomban fogom tárgyalni.

⁴² Catalogus 1738.

⁴³ Catalogus 1843.

⁴⁴ Jellemző, hogy a kolozsvári példány címlapjának aljára ugyancsak bejegyezte valaki – talán még az Erdélyi Múzeum Könyvtárának könyvtárosa –, hogy „szerzője (Medgyesi Pál).”

Honnan ered hát ez az elírás, amely megjelenik magában a kötetben, majd katalógusról-katalógusra, egészen mostanáig öröklődik? Hiszen a címlapon nem szerepel a szerző neve, így azt nem írhatták el. Viszont „a címlap hátán [A1v] bibliai idézet olvasható” – jegyzi meg az RMNy vonatkozó cikke is.⁴⁵ Az viszont már természetesen indifferens volt az RMNy szerkesztősége számára, hogy mit is tartalmaz ez az idézet. Számunkra viszont ebben a citátumban rejlik a Bodley névelírásának megoldása. A címlap hátára tehát – Fülöp Nátánáelhez szóló szavait idézve – az alábbi nyomtatták:

„Janos Evang. I. Resz. az 47. versben.

JERE S-LASD MEG.”

A valóban – több korabeli könyv gyakorlatától eltérően, de azért nem szokatlanul – végig nagy betűkkel közölt, ráadásul feltűnően az oldal közepére nyomtatott idézet okozta a Bodley könyvtárosának fatális félreértését. Úgy gondolta, hogy igenis föl van tüntetve a szerző neve – ha nem a címlapon, akkor legalább is annak hátulján. Így vélte a MEG. szót a „Megyesi” rövidítésének. Talán éppen az e kötettel együtt Oxfordba hozott Medgyesi Pál-féle *Dialogvs* hatott rá.⁴⁶ Vagy rémlett neki, például a könyveket szállító magyar peregrinus (?) elbeszéléséből, hogy ezt a művet is Medgyesi írta. Csak mire a címleírásra került a sor, e mű szerzője a 17. századi könyvtáros számára már egy „másik Megyesivé” vált. Hiszen a LASD szót a Ladislaus rövidítésének gondolta, míg a JERE S- szavakról úgy vélhette, hogy valami általa ismeretlen magyar nevet rejtjenek.

Annyi viszont mind a Pre-1920 Catalogue, mind az OLIS becsületére legyen mondva, hogy amikor Medgyesi László Jere's-ként közlik a mű szerzőjét, a cím leírása után odateszik szögletes zárójelben a könyvben „eredetileg” szereplő „névrövidítést”: [signed. Jeres-Lasd. Meg.].⁴⁷ Ennek szerepeltetésével tulajdonképpen azt jelzi a katalógus, hogy mit „oldott fel” a 17. század végi könyvtáros, és mit „fordított magyarra” a 20. századi, aki ezek szerint nemcsak ismerte a magyar neveket, hanem a „latinositott” névalakot – Ladislaus – láthatóan kerülni igyekezett.

Ráadásul szemben a korábbi katalógusokkal, mind a Pre-1920 Catalogue CD-ROM-ján, mind az OLIS-ban önálló tételként helyesen szintén szerepel a címleírás. Vagyis minden bizonnyal e tétel esetében már megtörtént a revízió, melynek során nemcsak a kiadási helyet azonosították, hanem pontosan leírták a szerző nevét is. Ám véletlenül benne felejtették a katalógusban a kötetbe bejegyző könyvtárostól származó és az 1674-es katalógus óta öröklődő hibás leírást is. A Bodleian Library menségére szól, hogy fölhívja a figyelmet az ilyen típusú hibák előfordulására.⁴⁸

Az egyes tételek revízióját követő OLIS-bővítés, és ezzel párhuzamosan a még revideálatlan címleírások ideiglenes használata digitális formátumban tehát azt eredményezte, hogy jelenleg két, egy helyes és egy helytelen adat referál ugyanarra a Medgyesi-műre. Ráadásul – minden javítási és tökéletesítési kísérlet ellenére – abban is hűek maradtak a hagyományhoz, hogy az OLIS-ban és a CD-ROM-on megmaradt a Megyesi (Jere's László) névalak is. Igaz, ennél csak egy megjegyzés szerepel, mely Medgyesihez – kizárólag a *Rövid tanítás*...-hoz! – utalja a böngészőt. (Vagyis e tekintetben az 1843-as katalógus gyakorlatát örökölték tovább.)

⁴⁵ RMNy 2487

⁴⁶ De – mint láttuk – a *Dialogvs* címlapján sem szerepel a szerző neve. Ennek címe alá azt írták, hogy „per Paulum Medgyesi, Hungarum”. Ám megjegyzendő, hogy míg a *Dialogvs*-ban -dgy-vel szerepel a könyvtárosi bejegyzés (hiszen a praefatio végén így található meg), addig a *Rövid tanítás*-ban -gy-vel. Viszont az 1674-es, majd 1738-as katalógusokban már „mindkét” vezetőknév azonos lesz: Megyesi (a Medgyesi-nél csak az utalás jele: „v” található.) Vagyis – 1843-ig – azt a névleírasi variációt fogadták el, amelyre a „rövidített” MEG. utalt, nem a *Dialogvs* praefatioja végén olvasható, teljesen kiírt másik változatot.

⁴⁷ Ugyanezen rövidített „név” is megtalálható a katalógusban, mely a „Medgyesi László Jere's” címleírásához utal.

⁴⁸ L. OLIS – *Searching for Older Printed Material (Pre-1850)*. 2002.

Olyan jellegzetes példája ez a bár lassan újító, de azért elsősorban hagyományörző oxfordi mentalitásnak, illetve mindenképp felett olyan csemege ez a magyar filológiának, hogy nem volt szívem jelezni a hibát a Bodleian Library könyvtárosainak. Így, legfeljebb, eggyel több 17. századi „szerzővel” reprezentálhatjuk magunkat Angliában.

Mindezek után már csak azt sajnálhatjuk, hogy az elmúlt három és fél évszázad oxfordi bibliotékáriusai nem ismerték jobban a „másikat” Medgyesi, vagyis Pál – Oxfordban egyébként nem is létező – prédikációit. Mert akkor talán úgy vélekedhettek volna a JERE S- „rövidítésről”, hogy – a prédikátort parafrázálva – annak bizonyára „Jeremiásnak kell lennie”.

FAZAKAS GERGELY TAMÁS

Egy 18. századi magyar Londonban. Mező János neve akkor bukkan fel először, amikor Teleki Sándor grófnak ír 1750-ben és levelét úgy írja alá, mint a „Felsiges Angliai király fi Cumberlandiai Hertseg közleb udvarlo szolgaja”¹. Ez a levél beszámol a londoni földrengésről és egy másik, Angliában élő magyar sorsáról, de nem derül ki belőle, Mező hogyan került Londonba az angol királyfi szolgálatába; egy másik levél, amit Teleki Sándorhoz küld azzal, hogy azt továbbítsa báró Kemény Jánosné Teleki Annának, Mező egyik hazai patrónusának, valamilyen Debrecen-béli „szereintsét” emleget, vagyis házasság-lehetőséget, amit korábban elszalasztott.² Szó van ebben a levélben arról is, hogy Mezőre volt bízva az „Urfi” tanulása, akit „Sándor Obester Uramnál” hagyott – Bécsben, vagy Hollandiában. Ez talán Teleki Anna fiára, de az is lehet, hogy az unokaöccsére vonatkozik, az utalás tárgya nem világos a szövegből. Mindenesetre Mező János tudatja, hogy szerencsésen megérkezett Londonba, ahol „tisztességes szolgálata” van, de nem akar sokáig maradni, mivel erre „sem kedve, sem szándéka” sincs.³ Ugyanezt megírta, mint ez egy másik levélből kitűnik, Teleki Sámuel grófnak, aki alighanem fő pártfogója, hiszen a Teleki Sándornak írt levélben is az ő nevét említi, mint olyan valakiét, aki jó ismerőse, s aki róla referenciát tud adni.⁴

Mindebből még nem világos, hogyan is lett Mező a cumberlandi herceg szolgája. Ha értett a lovakhoz, akkor alighanem azért: William August nagy gondot fordított istállójára és mint egyik életrajzírójától tudjuk, 1749-ben „három híres lovat vásárolt a magyar Battyányi marsalltól”;⁵ s valószínű, hogy Mező ezzel a lóvásárlással kapcsolatban került Angliába, annál is inkább, mert már fentebb idézett levelében azt írja Teleki Annának: „elkellet az Lovakat adnom mind”⁶. A Lambeth Palace Libraryban fennmaradt Mezőtől egy 1750-es fordítás, illetve hivatkozás arra, hogy egy beadványt, amelyben a magyar protestánsok kérik Thomas Herring canterburyi érsek segítségét, ő fordított magyarra latinra. Ebben magát „Nobilis Hungarus Natus Debreczini”-nek nevezi, aki a cumberlandi herceg szolgája.⁷ Az viszont, hogy milyen minőségben szolgálta William Augustot, csak egy későbbi levélhez biggyesztett megjegyzésből derül ki teljes bizonyossággal: ennek az 1763-ban már angol nyelven, Thomas Secker canterburyi érsekhez írott Mező-levélnek az aláírása után ugyanis, egy másik kéz írásával ez áll: „Late Hussar to HMH Duke C.” vagyis a cumberlandi herceg „egykori huszára”.⁸

¹ *Peregrinuslevelek 1711–1750*. Szerk. HOFFMAN Gizella. Szeged, 1980. 327. /Adattár...6./

² i. m. 329.

³ Uo.

⁴ A másik levél címzettje Teleki Sámuelné Ötvös Mária. Az utalást illetően Teleki Sámuel „öbesterre”, lásd i. m. 328.

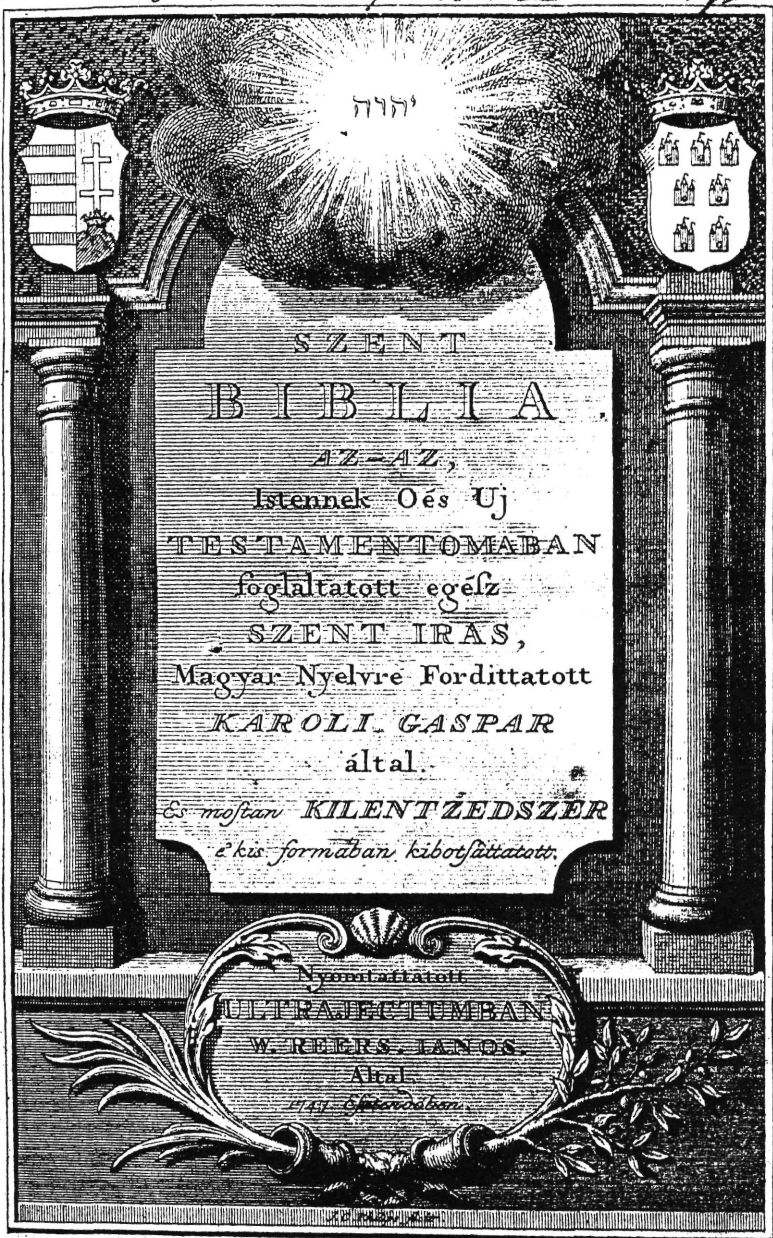
⁵ CHARTERIS, Evan: *William Augustus Duke of Cumberland and The Seven Years War*. London, é. n. 23. Itt alighanem gróf Batthyány Lajos, későbbi nádorról van szó.

⁶ *Peregrinuslevelek*... 329.

⁷ Lambeth Palace Library, MS 1122/1, fol.129

⁸ Lambeth Place Library, MS 1122/3, fol.137

*John Mező Mariet His wife, Diana Mező 5.N. 1754
Granville Mass*

K 20

Korábbi szándéka ellenére, Mező János, aki 1726. december 27-én született, nem egy, vagy két, hanem sokkal több évet töltött Angliában, és mint ez most talált bejegyzéseinek egyikéből kitűnik, még 1754-ben is Londonban van, sőt: éppen nősül, feleségül vesz egy Diana nevű angol lányt. Ekkor már huszonnyolc éves, vagyis meglelt férfi, s úgy tetszik, jól érzi magát a cumberlandi herceg, illetve talán a királyi istálló szolgálatában. (William August, II. György fia és Cumberland hercege, 1765-ben bekövetkezett haláláig vagy a St James Palace-ban, vagy a windsori Great Lodge-ban lakott, Mező viszont Kensingtonban telepedett le – a királyi pár lakott gyakran a kensingtoni palotában). Mező János esküvője 1754. november 5/15-én kötött a westminsteri St Margaret templomban. Mindezt abból a magyar bibliából tudjuk, amelybe Mező János beírta élete fontosabb eseményeit. A biblia eredetileg a Foreign and British Bible Society tulajdonában volt, onnan került a cambridgei egyetemi könyvtárba, jelzete 237.D.47.RR4. Ez a Károli-biblia már Tótfalusi Kis Miklós által javított kiadásának újabb, 1747-es kiadása, „nyomattatott Ultrajectumban W. Reers Ianos által”, a címlap szerint összesen a kilencedik és 1730-at követően a második utrechti kiadás. Mező alighanem még Hollandiában szerezhette be ezt a Szentírást, de csak később kezdte ellátni kézírásos bejegyzésekkel.

Ezek nemcsak magának az Angliában letelepedett Mező Jánosnak a születési, illetve házassági adatait adják meg, hanem a Mező, alias Field-család további sorsáról is tudósítanak. Mezőék Kensingtonban laktak és terveztek családot, de a magyar biblia legutolsó üres lapján található bejegyzésekből úgy tűnik, nem volt szerencsájük. A házassági bejegyzés alatt ugyanis ezt olvashatjuk: „Eli-sabeth Francis Mező – alias Field, was born 25th of August 1755 and died one Saturday – the 15th of May. Buried the 18th of May 1756: in Kensington Churchyard, to South part of the Church: 14 foot and have [half?] to the wall: which Joy(n)ings with the Goadde of Appotecarry's House”. Miután még csecsemő korában elvesztették kislányukat, Mezőéket két újabb csapás érte: két év leforgása alatt két újszülött kisfiút vesztek el egymás után. A következő, ugyancsak angol nyelvű bejegyzés arról értesít, hogy „Peter John Mező or Field” 1756. augusztus 12-én született és (feltehetőleg ugyanaz év) szeptember 18-án elhunyt – őt is a patikus háza melletti falhoz, nővérének sírjába temették. Végül, újabb vonal alatt olvashatunk még egy lakonikus szöveget arról, hogy „Franciscus Mező or Field” 1757. október 18-án született és tíz napra rá, 28-án meg is halt. Lehetséges, hogy a „Field” szó után látható nagy tintafolt egy elmorzsolts könnyecseppet jelez.

A Mezőből lett Fieldnek tehát, ami a családalapítást illeti, nem volt sikere Londonban. A cumberlandi herceg angol serege egyébként éppen 1757-ben szenvedett vereséget a hét éves háborúban és kötött William August az év szeptemberében fegyverszünetet Kloster-Zevennél,⁹ ami után végleg visszavonult a hadviseléstől. Meddig állt szolgálatában a messziről jött magyar, nem tudjuk biztosan, mint ahogy azt sem tudjuk, miként alakult Mező János további sorsa. Biztosan kapcsolatban állt más Angliában tanuló debreceni magyarokkal, például Sinai Miklóssal. 1763 áprilisából még van Mezőről adat, mint már említettük, ekkor Secker érseknek írt jó angolsággal Kensingtonból keltezett levelet a debreceni egyetem, illetve református eklézsia korábbi gyűjtése ügyében.¹⁰ Mivel magyar bibliája Angliában maradt, az látszik valószínűnek, hogy valamikor 1763 után angol földön fejezte be életét.

Ebben az utrechti magyar bibliában van még egy bejegyzés, magán a címlapon, közvetlenül az első Mező-féle kézírásos információ alatt. Ez egy angol név: „Granville Sharp”. Az enciklopédiák szerint ez az 1735-ben, Durhamben született, de később Londonba költözött angol hivatalnok és könyvgyűjtő fontos szerepet játszott a 18. század hetvenes éveinek rabszolgaság-ellenes mozgal-mában, számos ilyen tárgyú pamfletet írt, és 1804-ben ő lett a British and Foreign Bible Society,

⁹ CHARTERIS: *i. m.* 300.

¹⁰ Lambeth Palace Library, MS 1122/3, fol.137

vagyis az angliai bibliatársaság első elnöke.¹¹ Sharpról feljegyezték, hogy a többi között idegen nyelvű bibliák gyűjtésével is foglalkozott és számos bibliát ajándékozott a Társaság könyvtárának.¹² Ő vette meg tehát korábban (Mező János, vagy leszármazottai hagyatékából) ezt a magyar bibliát. A bibliatársaságnak írt és fennmaradt ajándék-könyvjegyzékében Sharp még azt is megemlíti, (talán hivatalnok-társától, Bogdány Jakab William nevű fiától szerezte értesüléseit) hogy „ezt a 3000 példányban kiadott bibliát a pápisták elégették”.¹³ Az angol gyűjtő érdekes és értékes dokumentumot mentett meg ezzel, amely örvendetes és szomorú, de kivételesen részletes személyes adalékokat szolgáltat egy, a 18. században Angliában letelepedett magyar protestáns nemes életéhez.

GÖMÖRI GYÖRGY

A debreceni rézmetsző diákok nyomdája. A debreceni református kollégiumban a 18. század utolsó éveiben ügyes kezű diákokból kialakult az a kis csoport, akik rézmetszéssel foglalkoztak. Ennek a hazánkban szinte egyedülálló társaságnak létrejöttében döntő szerep tulajdonítható Karacs Ferencnek. Ő azonban 1797-től Pesten tevékenykedett, és főleg térképek metszésével tűnt ki.¹ A diákok csoportja azonban tovább folytatta – alig vitathatóan főleg kedvelésből – a rézmetszést. Ezeket a diákokat a tanárok szóban és jutalmakkal buzdították, hiszen ők munkájukkal a szemléltető taneszközök előállításához igen hasznos segítséget jelentettek.² Munkásságuk középpontjában ugyanis kis méretű, magyar nyelvű atlaszok tábláinak metszése állt. Ennek során 1800-ban az „Oskolai Új Átlás”, a következő esztendőben az „Oskolai Ó Átlás”, majd 1804-ben Budai Ésaías „Oskolai Magyar Új Átlás”-át készítették el.³

A rézmetszés feladatát a diákok egymás között megosztották, és az elkészült lemezeket nevükkel látták el. Így nyomon követhető, hogy hamarosan kialakult az a háromfőnyi csoport, akik – jól érzékelhetően – szinte „beleszerelmesedtek” ebbe a számukra olyan vonzó foglalatosságba. Név szerint Erős Gábor, Pap József és Pethes Dávid,⁴ akik az 1804. évi, immár valamivel nagyobb méretű földrajzi atlaszt metszték. Kiköltözve a kollégiumból Debrecen városába,⁵ a kis csoport érdeklődése immár egyre inkább a nyomdászat felé fordult. Tagjai igyekeztek elsajátítani ezt a nem könnyű mesterséget. Figyelmüket nem kerülte el 1805-ben⁶ Weinmüller, komáromi nyomdász 1801-ben bekövetkezett halála utáni helyzet. Az özvegy maga nagy nehézségek közepette igyekezett vezetni a műhelyt, így a debreceni ifjak arra törekedtek, hogy oda bekerülhessenek. Azonban nem sikerült itt elhelyezkedniük, ill. a nyomdát megszerezniük.

Úgy tűnik, hogy saját erőből és ügyességgel kísérelték meg elkészíteni azt a nyomdai felszerelést, amellyel azután önálló munkát kívántak végezni. A nyomdai betűk előállításának messze legigényesebb része a patricák vésése volt. Ehhez elengedhetetlen volt a rendkívül ügyes kéz, jó ízlés és

¹¹ *Dictionary of National Biography*. XVII. é. n., 1341.

¹² HOARE, Pierce: *Memoirs of Granville Sharp*. Vol. II. 1824. 433.

¹³ Uo.

¹ BENDA Kálmán – IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961)*. Bp. 1961. 121–122.

² DÓCZI Imre cikke = A debreceni ev. Ref. Főgymnasium értesítője az 1894–95. iskolai évről. Debreczen, 1895. 164.

³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1891. 1384. has.

⁴ TÓTH Béla: *A debreceni rézmetsző diákok*. Bp. 1976. 18–22.

⁵ TÓTH: i. m. (4. jegyzet) 21.

⁶ TÓTH: i. m. (4. jegyzet) 40.

A'
KERESZTÉNY VALLÁS'
IGAZI ÉS BELSŐ
VALÓSÁGA

EGY
BESZÉDBEN FOGLALVA

Mellyet

Felső Parantsolatból irt 's elis mondott az
Unitáriusoknak Nemes Udvarhely - Szék-
ben, Vargyason tartatott közönséges 'Si-
nati Gyűlésében, 1806-bann, a' VI. dik
Hó' 30 kán, a' Papi Sz. Hivatalra Ma-
gokat Elszántaknak megvisgála-
sokra rendeltetett akkori

Elölülő

Homorod Karátsonfalvi

FÜZI JÁNOS

A' Kolo'svári Unitárium Kollégyomhan Fi-
lo'zófiát tanító Profefsor.

Kolo'sváronn.

Nyomat. Erös és Pap 1807-benn.

A' MAGA NEVÉT BÉ-TÖLTŐ
KERESZTÉNY NEMES
ASZSZONY

Avagy
Néhai Mélt. Hidvégi Gróf

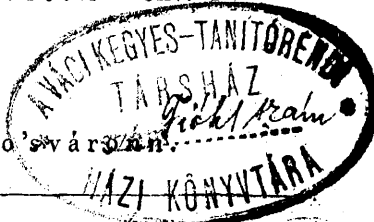
NEMES ANNA ASZSZONY

Ő Nagyságának, A' Keresztes Rendű
Dámák egygyikének, Mélt. Tzegei Gróf
VAS MIKLÓS Úr Ő Nagysága Élete
párjának Emlékezete
Egygy Halotti Beszédben.

Melyet készített, és Kolo'svárt az Ó-vári
Templomban Mind-szent Hava. 9-kén
1806. el mondott

P. Biró Márton Conv. Minor.

Kolo'sváron.

Nyomt. Erős és Pap 1807-benn.

kiváló szem. Az 1804. évi atlaszuk címlapja, amelynek szövegét rézbe vészték, azt igazolja, hogy ezeknek a feltételeknek a három „tógátus deák” minden szempontból megfelelt.⁷

Legkésőbb 1807-re már elkészültek saját nyomdájuk felállításával. Miután Pethes kivált közülük, Erős és Pap kettesben próbált szerencsét Kolozsvárott. Fennmaradt két nyolcadrés alakú nyomtatvány, amelynek címlapján alul a következő két sor olvasható: „Kolo'sváronn. // Nyomt. Erős és Pap 1807-benn.”

Az első kis kiadvány Füzi János, kolozsvári, unitárius professzor *A' keresztény vallás' igazi és belső valósága* című beszéde, amelyet 1806. június 30-án mondott az Udvarhely-megyei Vargyason tartott zsinati ülésen. A három füzetből álló nyomtatvány 47 paginája számozott.⁸ A másik nyomtatvány Bíró Márton minorita *A' maga nevét bé-töltő keresztény nemes aszszony* című gyászbeszéde, amelyet 1806. október 8-án mondott Kolozsvárt az óvári templomban gróf Nemes Anna, gróf Vas Miklós elhunyt felesége felett. A két füzetből álló nyomtatvány 32 paginája számozott. A címlap hátán olvasható „Imprimatur” kelte „Claudiopoli. 15. Febr. 1807.”, aláírása „J.Mártonfi”.⁹

A szakirodalom csupán általánosságban tudott eddig az egykori debreceni diákok törekvéséről, hogy saját nyomdát hozzanak létre. Annak működéséről azonban eddig semmi konkrét adat sem került elő. Ahogy arról sem, hogy a debreceni nyomdászpáros egyáltalában Kolozsvárott járt volna. Így ez a két kis kiadvány a hazai nyomdatörténet szempontjából igen jelentős dokumentumnak minősül. Valószínű, hogy Erős és Pap kolozsvári tevékenységük csupán néhány hónapos volt, mert pl. az elsőként említett kiadványuk szerzője, Füzi János munkáit mind 1806-ban, mind 1808-ban a református kollégium műhelyében állították elő.¹⁰

Erős 1808 tájt már Sárospatakon igyekezett Szentés József ottani műhelyében elhelyezkedni. Hírét vette, hogy onnan a bécsi Anton Haykul-féle nyomdából érkezett két nyomdász (a szászországi Johann Liebgott Schubert és Friedrich August Fischer) távozni készül. Erős Kazinczy Ferenc közbejárását is kérte, hogy a sárospataki nyomdába kerülhessen, de ez nem sikerült.¹¹ 1809-ben Erős mint „metsző typográfus” fordult meg a debreceni vásáron, amikor ott tartózkodott. Társát, Pap Józsefet ez év novemberétől Dessewffy József gróf alkalmazta számtartónak szentmihályi birtokán.¹²

Azonban a két ifjú továbbra is próbálkozott, hogy nyomdászok lehessenek. Ebben az időben Pécs városa elégedetlen volt az özvegy Engelné által, nyilván nem elég szakszerűen vezetett nyomda működésével. Így a város a Helytartótanácsához fordult, hogy náluk immár egy másik nyomdát lehessen alapítani. Onnan azonban 1810. március 10-én állásfoglalás helyett az ilyen esetekben teendő feladatokat szabályzó rendeletekre hívták fel a figyelmet. A város – feltehetően már jóval korábban – nyilvánosan meghirdette a nyomdaalapításra vonatkozó pályázatot, amelyre Erős és Pap jelentkezett. Miután sokáig nem kaptak választ, Erős 1810 májusában Bécsbe utazott Márton József ottani magyar nyelvtanárhoz, aki egykor debreceni diák volt,¹³ hogy Görög Demeternek,

⁷ Reprodukciója: TÓTH: *i. m.* (4. jegyzet) 36.

⁸ Bp. Országos Széchényi Könyvtár: 824.557, Debrecen, Református Kollégium Nagykönyvtára: B 1530, Kolozsvár (Cluj) Akadémiai Könyvtár R 121. 803, R 123.344, R 131.714, U 51.905, U 52.168, U 56.235, U 57.928, U 63.957, U 82.168. – PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. I.* Bp. 1888. 848. (A kolozsvári példányok György Béla szíves közlése.)

⁹ Bp. OSZK 285.413, Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár R 134.402, U 82.370, Kolozsvár (Cluj) Egyetemi Könyvtár 01.076. – Ezt a kiadványt Petrik nem ismerte. (A kolozsvári példányok György Béla szíves közlése.)

¹⁰ PETRIK: *i. m.* (8. jegyzet) I. 780. és I. 848.

¹¹ TAKÁCS Béla: *A sárospataki nyomda története.* Bp. 1978. 66–67.

¹² Kazinczy Ferenc levelezése. VII. Bp. 1896. 121–122.

¹³ SZINYEI: *i. m.* (3. jegyzet) VIII. (1902) 736. has.

aki ugyancsak Debrecenben tanult,¹⁴ atlasza mutatótábláján dolgozzék, és gyakorolja magát a nyomdászatban.¹⁵ A pécsi tanács időközben elfogadta Erős és Pap ajánlatát. Az erről szóló levelet Pap a Szabolcs-megyei Szentmihályon¹⁶ gróf Dessewffy József birtokán kapta kézhez május 24-én. Már 26-án válaszolt is Pécsnek, ahol levelét ma is őrzik.¹⁷ Ez a dokumentum igen részletesen tudósít a volt debreceni diákok nyomdájának sorsáról. Eszerint néhány hónappal azelőtt, hogy értesültek volna a pécsi pályázatról, kettesben elhatározták a maguk által készített nyomdai felszerelés értékesítését. Ajánlatuk, amelyhez betűikről mintalapot mellékeltek, felkeltette „Schindelmeyer nevű Bétsi Typographus”¹⁸ érdeklődését. Ő azonban nem értvén a betűmetszéshez, a *matrica* készítéséhez és a betűk öntéséhez, társul hívta meg őket. Miután Pap már állásban volt, Erős elutazott május 10-én Bécsbe, hogy féléves szerződötetése során kiismerje a bécsi nyomdászt, aki a társas viszonyt ajánlotta nekik a debreceniek felszerelése fejében. Pap a pécsiek levelének másolatával azonnal írt Erősnek Bécsbe. Ezek után egyikük a legrövidebb időn belül jelentkezni fog Pécs városánál. Eddig Pap levele.

Erős június 15-én írt Bécsből Pécsre.¹⁹ Ebben roppant sajnálkozott, hogy nem előbb kapta meg a város kedvező választát pályázatukra, mert akkor el sem jött volna az osztrák fővárosba. Közölte, hogy féléves szerződötetését bármikor felmondhatja. Így készséggel vállalja a pécsi megbízatást, hogy „a mi tulajdonunk és propriumunk legyen a Typographia privilegiumostul”. Miután őt egyszer már elutasították,²⁰ ezért azt ajánlotta a tanácsnak, hogy a város a privilégiumot saját nevére kérje. A pécsiek június 25-én válaszoltak Erősnek, amelyben arra biztatták őt, hogy járjon utána az ügynek Bécsben személyesen a Kancelláriában. Ez azonban aligha bizonyult eredményesnek, ha ugyan Erős egyáltalában vállalkozott a hivataljárásra, mert onnan az október 5-én kelt döntés e hó 24-én érkezett Pécsre. Ebben a privilégium iránti kérelmet elutasították.²¹

Erős 1811. májusában a dunántúli Lovasberényből kelt rendkívül hosszú és számos ügyre kitérő levelében megírta Kazinczynak, hogy miként lépett vissza a Schindelmayerral tervezett, bécsi társas viszonytól. Lépését azzal indokolta, hogy ő erre még nem elég felkészült, hiszen nincs sem

¹⁴ SZINNYEI: *i. m.* (3. jegyzet) III. (1894) 1391. has.

¹⁵ KAZINCZY: *i. m.* (12. jegyzet) 449.

¹⁶ Büdszentmihály, ma Tiszavasvári.

¹⁷ Teljes szövegét kiadta BORSY Károly: *A pécsi nyomdászat kezdetei*. Pécs, 1973. 135.

¹⁸ Karl Robert Schindelmayer az 1791-ben Bécsben nyomdát alapító író és könyvkereskedő Franz Anton Schrömbel (†1803) özvegyének bátyja volt. (DURSTMÜLLER, Anton: *500 Jahre Druck in Österreich*. I. Wien 1982. 286.) Ő ugyan értett a rézmetszéshez, mert ilyen technikával készített albumokat jelentett meg, de nyilván hiányoztak nála az öntött betűk előállításához szükséges ismeretek. A műhely különben is gyengén működött. Ezért Schindelmayer Erősék társsá válásával feltehetően azt remélte, hogy szakmailag fellendítik majd a nyomdát.

¹⁹ Erős 1811 májusában kelt levelében azt írta Kazinczynak, hogy Bécsbe indulásakor (vagyis 1810. május 10-én) a már mozgó kocsai után futva hozták neki a pécsiek levelét, így Debrecenből már nem tudott válaszolni. (Kazinczy Ferencz levelezése. VIII. Bp. 1898. 515.)

²⁰ Nem tudni, hogy mikor és melyik városra vonatkozó privilégiumkérésük futott zátonyra. Miután nyomdai tevékenységükről egyedül Kolozsvárról van biztos adat, feltételezhető, hogy ottani munkájukat – tapasztalatlanságból – még meg nem ítélt privilégium hiányában kezdték meg. E feltételezés esetén a két másik, ott működő nyomda (Ref. Kollégium és Hochmeister) nyilván azonnal tiltakozott ez ellen. Ez pedig, ha be is adtak erre irányuló kérést, csakis a nyomdai privilégiumra irányuló kérésük elutasításához, és működésük azonnali betiltásához vezethetett. Ez magyarázná is kolozsvári, legfeljebb néhány hónapra terjedő tartózkodásuk rövidségét.

²¹ BORSY: *i. m.* (17. jegyzet) 74–76. – A pécsi próbálkozásáról Erős Kazinczynak is beszámolt 1811 májusában írt levelében. (19. jegyzet 515–516.)

kurzív, sem fraktúr betűje. (Ez utóbbi a német nyelvű szövegekhez Bécsben valóban elengedhetetlen lett volna.)

Ugyanakkor arról számolt be, hogy újságban olvasta a hirdetést a komáromi nyomda és kiadó eladásáról.²² Arra igyekezett rávenni Kazinczyt, hogy a komáromi nyomdászözeveggy által kért 33 000 forintért vegye meg a műhelyt a kiadói könyvraktárával együtt. Erős ígérte, hogy három év alatt kifizeti ezt az igen magasnak tűnő árat, amely az infláció miatt azonban mégis csak megéri. Vállalta, hogy ez esetben külön legényt fogadna fel, aki kizárólag Kazinczy munkáival dolgoznék. Az ő teljesítményét önköltségi áron számolná el az íróval.²³

Ugyanebben az igen hosszú levelében Erős még arról is beszámolt Kazinczynak, hogy Pécsi Imre, a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka azt kérdezte tőle, hogy vajon tudna-e sztereotípiával dolgozni. A zsolnárokat, amelyek iránt állandó volt a kereslet, ennek az akkor új találmánynak segítségével, bármikor és olcsón lehetne kinyomtatni. 3000 forintot és egy ház használatát ígérte ehhez az egyház részéről. Erős vállalkozott erre, és hat hét után 12 táblányi sztereotípiával, mint mintával elkészült. Pécsi időközben meg is kapta ennek használatára a privilégiumot. Ekkor azonban az az új megoldás merült fel, hogy a kollégium megvásárolná a ráfizetéssel működő debreceni Városi Nyomdát.²⁴ Ezzel az Erős-féle sztereotípia használata a református egyház vállalkozása keretében immár feleslegesnek tűnt. Mindez 1810-ben történt. A város – korábbi álláspontját módosítva – a nyomda eladásába immár bele is egyezett, de a Helytartótanács 1813. szeptember 8-án kelt határozatával a városi nyomda eladását megtiltotta.²⁵ Ezzel Erős számára ez az újabb, ki tudja hányadik terv is dugába dőlt. Pedig ő készségesen dolgozott volna a kollégium műhelyében.

Erős az eddig felsorolt sok csalódás és sikertelenség után Kazinczyt – a fentiekben számos alkalommal idézett és 1811. májusában kelt levelében – meglepő röviden tudósította arról a hatalmas veszteségről, amely őt 1811. április 3-án és néhány nap utáni második nagy debreceni tűzvészben érte. Ennek során az általa Fazekas hadnagynál a „Fehér ló” táján elraktározott nyomdai felszerelése teljességgel a használhatatlanságig összeégett.²⁶

Mindez nem kedvetlenítette Erőst, aki Kazinczynak részletesen beszámolt a leveléhez mellékel²⁷ betűmintákkal alátámasztva, hogy az „elmúlt” vagyis az 1810/11-es télen milyen szempontok szerint készített új betűket. Különös részletességgel írt Erős az új fraktúr betűiről, amelyeket valamelyest szélesebbekre vésett a szokottnál. Ebben – nem túl szerényen – Didot-hoz hasonlította magát, aki ugyanígy járt el az antikvabetűkkel. Erős egyben felajánlotta, hogy amennyiben új típusai meggyerik Kazinczy tetszését, úgy azokat készséggel átengedi az író által tervezett Sallustius-kiadás nyomdai munkálataihoz bármely más műhelynek.²⁸

Ismeretes Kazinczy álláspontja Erős Gábornak a fentiekben részletesen tárgyalt levelében említett új betűiről. 1811. június 27-én Kis Imrének, a „sóház”, azaz a salétromházi inspektorának, vagyis Erős felettesének Debrecenbe írt levelében meglehetősen éles kritikával illette azokat: „kénytelen vagyok kimondani, hogy mesterségében nem ért annyira, mint óhajtani kellett volna.”²⁹ Így joggal feltételezhető, hogy Kazinczy Erős javaslatit nem fogadta el és ajánlataival nem élt.

²² Hazai 's Külföldi Tudósítások 1811. 100. (= február 15.)

²³ KAZINCZY: *i. m.* (19. jegyzet) 516–517.

²⁴ KAZINCZY: *i. m.* (19. jegyzet) 513–515.

²⁵ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*. Debrecen, 1911. 244–247, 403, 412.

²⁶ KAZINCZY: *i. m.* (19. jegyzet) 519. – Fazekas Mihály hadnagy, költő, a „Ludas Matyi” szerzője.

²⁷ Sajnos az Akadémiai Könyvtárban levő eredeti levél mellől ez már a 19. század végén hiányzott: KAZINCZY: *i. m.* (19. jegyzet) 517.

²⁸ KAZINCZY: *i. m.* (19. jegyzet) 517–519.

²⁹ KAZINCZY: *i. m.* (19. jegyzet) 610–611.

Bámulatos, szinte konoknak nevezhető az a következetes kitartás, amellyel Erős a fentiekben körvonalazott számtalan kudarca után is törekedett a Pappal közösen készített, működtetett és tulajdonolt nyomdafelszerelés megszerzésére. Fennmaradt a kettejük között 1812. szeptember 23-án Szentmihályon, vagyis Pap munkahelyén kelt megállapodás, amelyet Tóth Béla lényegében már ismertetett.³⁰ Az eredeti kéziratból még érdemes ezt a szövegben többszörösen hangsúlyozott, „barátságos egyezség”-et most egyetlen ponton kiegészíteni.³¹ A közös munka alapján mindkettőjük által fele-fele tulajdonnak elismert nyomdai berendezésnek Papra eső részét Erős azzal az ellenszolgálattal nyerte el, amely így szól: „Józsinnak³² Endrédiéknél lévő 200 forintból álló 1807beli kosztjáért való adósságát egészen magamra vállalom”.

Ebben a hangsúlyozott baráti megállapodásból lehet bizonyos következtetéseket levonni. Pap az általa fogalmazott pontban így körvonalazta a nyomdai felszerelésből való tulajdoni és munkabeli részesedését: „...minden edjütt szerzett és feliben engemet illető s általam metztett, készített és öntött betűket, műszereket, stempeleket, matrixokat öntő machinákat, atzél és rézrudakat, készített és készíttetlen materiakat, egyszoval mind azt a' mit én mint feles ezen mesterségbe szereztem vagy tulajdon kezeimmal készítettem...”³³ A felelősrak tehát a betűk előállításához szükséges feladatok elvégzésének minden részéből kivették részüket: a patrica metszéséből, a matrica készítéséből és az öntőműszer segítségével a betűk öntéséből egyaránt. Tehát Erős és Pap nyomdájuk betűkészletét maguk állították elő. Ők vették a patricákat, vették a matricákat és öntötték a betűket. Nyilván ezzel a felszereléssel dolgoztak 1807-ben Kolozsvárott.

Feltételezhető, hogy az említett megállapodásban szereplő adósság a valószínűleg összesen néhány hónapos kolozsvári tartózkodásuk során keletkezett 1807-ben. „Endrédiék” alatt talán annak az „Endrédi József prédikátor” rokonsága húzódhat, aki az 1804-ben a „Debreczeni Tógátus Deákok: Erős Gábor, Pap József és Pethes Gábor” által metszett, Budai Ésaías-féle „Oskolai magyar új átlás” nyomdabetűkre hasonlítónan rézbe vésett címlapján,³⁴ mint támogató szerepel. Lehetséges, hogy a Pethes kiválásával két főre fogyatkozott diáktársaság most megismert kolozsvári nyomdai tevékenységét közvetve Endrédi egyengette.

Erős szívósságát az 1812. évi írásuk Pap által fogalmazott bekezdése, amelyben lemondott feleséről, így jellemezte: „minekutána volt társam, Erős Gábor még minden eddig egymást ért szerencsétlenségek is el nem rettentették attól, hogy reá született s kitanult betű metszői, öntői s typographiai mesterségéről lemondana”.

Erre utal az a hat darabból³⁵ álló betűmintakönyv töredék, amelyet Tóth Béla teljes terjedelemben, de az eredetihez viszonyítva erősen kisebbitett reprodukcióban adott közre.³⁶ Ezen a „20a Dec. 1811 küldötte Gábor” kézírás olvasható. Miután a kézírás – különösen a nagy G-ben – eltér Erősétől, így az egykori debreceni rézmetsző diákok csoportjának egyedül maradt, utolsó tagja, valamelyik ismerősének, akinek ő „Gábor” volt, küldte meg betűmintáit. Ez az időben utolsó is-

³⁰ TÓTH: *i. m.* (4. jegyzet) 37.

³¹ A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában R.174/8 jelzet őrzi ezt az egyetlen lap terjedelmű kéziratot. E dokumentum másolatának elkészítéséért, több személy azonosításáért és részadatok segítőkész megküldéséért Fekete Csabát (Református Kollégium Nagykönyvtára) illeti az őszinte köszönet.

³² Ebből úgy tűnik, hogy a megegyezést Erős írta, bár kézírásuk igencsak hasonlít egymásra, amit a közös iskola is magyarázhat.

³³ TÓTH: *i. m.* (4. jegyzet) 37.

³⁴ Vö. 7. jegyzet.

³⁵ Két nyolcadrét és négy ennél kisebb, amelyek együtt alkotnak nem egészen két további lapot.

³⁶ TÓTH: *i. m.* (4. jegyzet) 50–51. – Az eredeti méretű másolatok megküldésével ismét Fekete Csaba segített ennek az írásnak létrejöttét.

mert dokumentum, amely Erős nyomdája működtetésének, vagy felszerelése eladásának szándékáról ma tudott.

Erős különben kancellista lett³⁷ gróf Vay Miklós generális jóvoltából az ő alkalmazásában, aki Debrecenben puskapor gyártására salétromházat építtetett.³⁸ Itt is lakott Erős, mert 1811 májusában Bécsbe indulásakor a katona a „Salétromtól” szaladt utána a pécsiek levelével, amint ezt ő maga írta Kazinczynak.³⁹ Az 1815. január 30-án bekövetkezett halálát követően megjelentetett megemlékezés⁴⁰ is arról tudósított, hogy a nyomdászattal kapcsolatos törekvéseit „abban hagyván, a’ Debreczeni salétrom főző háznál vonta meg magát”. Ugyanebből a forrásból tudható, hogy „a száraz betegségben, életének 36-dik esztendejében meg halván eltemetődött”. (Születése így 1778–1779-re tehető.)

Ugyancsak az Erősről szóló, 1815. évi nekrológ utolsó előtti társról, Petes Gáborról, már mint „néhai”-ról emlékezett meg. Az 1809. évi nemesi felkelés elől mindkét fiatal nemes, Erős is és Pap is, egy-egy főúr szolgálatába állt be. A fentiekben már szó esett, hogy az Erős irányította, debreceni rézmetsző társaság utolsó tagja, Pap József 1809 novemberétől számadó volt gróf Desswewffy József szentmihályi birtokán Szabolcsban. 1814-ben gróf Csáky Antalhoz került, majd mikor 1818-ban a birtokot gróf Török vette meg, Pap nála szolgált haláláig.⁴¹

* * *

A nyomdászok már a 15. század végétől túlnyomó többségükben nem vesződtek az öntött betűk rendkívül igényes előállításával, amely azután így idővel külön foglalkozási ággá is vált. A tipográfusok rendszerint készen vették az öntött betűt, esetleg matricákat vásároltak és szükség esetében ezekről öntve – nem ritkán vándor betűöntők segítségét igénybe véve – frissítették fel betűkészletüket. Magyarországon a 19. század elejéig az Egyetemi Nyomda és az erdélyi Misztótfalusi Kiss Miklós kivételével nem is ismeretes egyetlen olyan nyomda sem, amelyik saját metszésű patricákkal előállított matricákról öntötte volna betűit.

A hazai betűmetszés legjelentősebb alakja a 18/19. század fordulóján Bikfalvi Falka Sámuel (1766–1826) volt. Ő a festészet, majd az éremvésés után a rézmetszés során jutott el oda, hogy saját metszésű betűivel az első könyv 1796-ban elkészült. 1798-tól az Egyetemi Nyomda betűmetsző műhelyét vezette. A betűkkel kapcsolatos, rendkívül széles körű tevékenysége során 1800-ban már sztereotípiával többszörözött szedést.⁴² Akarva, vagy akaratlanul, de az ő árnyékában követék majdnem ugyanezt az utat a debreceni rézmetsző diákok, élükön Erős Gáborral, a nyomdászat irányában. A bibliofil és igényes Kazinczy össze is vetette Erőst Falkával. A költő ennek során – rendkívül kritikusan – nyilatkozott Erős betűiről: „Betűji nem jól állnak egymás mellett. A cursivok ’s a’ németek kimondhatatlanul rútak.” Ezért arra kérte debreceni barátait, hogy beszéljék le Erőst a betűmetszésről.⁴³

Esztétikailag nyilvánvaló, hogy Kazinczynak igaza volt: Falka jelentős mestere volt a betűmetszés szakmájának. Ez azonban oly annyira szűk volt hazánkban, hogy gyakorlatilag a szinte autodidakta debreceniek tiszteletre méltó próbálkozásával vethető csak össze. Így szemlélve a dolgokat, Erősék második helye a korabeli, hazai betűmetszők között igencsak tiszteletre méltó.

³⁷ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*. Bp. 1951. 117.

³⁸ BENDEFY László: *Vay Miklós (1756–1824)*. In: *Hidrológiai Tájékoztató*. Bp. 1967. 8.

³⁹ KAZINCZY: *i. m.* (19. jegyzet) 515.

⁴⁰ Magyar Kurír (Bécs) 1815. 27–28.

⁴¹ PATAKY: *i. m.* (34. jegyzet) 195.

⁴² PATAKI: *i. m.* (37. jegyzet) 119.

⁴³ KAZINCZY: *i. m.* (19. jegyzet) 610–611.

A fentiekben tisztázható volt, hogy Erősek betűmetszői tevékenysége és nyomdai próbálkozásai igen csak figyelmet érdemelnek. Miután ezzel a kérdéssel a szakirodalomban gyakorlatilag szinte senki sem foglalkozott, érdemesnek tűnik ezt némileg behatóbban megvizsgálni.

Mindkét kis kolozsvári kiadvány ugyanazon betűtípusok felhasználásával készült. A halotti beszéd címlapján az elmondás napja után álló három betű (*kén*) kurzív. Különben mindkét nyomtatványt azonos betűanyaggal szedték hat, különböző fokozatú antikvatípus felhasználásával. Közülük a szövegnek húszsor-mérete 92 mm. Ebből paginánként 27 sor áll, amelyhez járul minden lap alján külön sorban az őrszó.⁴⁴

A lapszámot felül középen kerek zárójelbe rakta a szedő ugyancsak egyformán, mindkét kiadványban. A kurrens betűkkel szedett füzetjel az ív első öt levele színének alján középen található. A szövegen belüli kiemelés ritkítással történt. A gyászbeszéd legelső és utolsó lapjain azonban az orációban megszólított személyek (az elhunyt, a férj, a fiú és a két testvér) nevét ehelyett csupa nagybetűvel szedték.

Könyvdíszről aligha lehet beszélni. Mindössze mindkét kiadványban a címlap alján álló impresszum két sora közé vékony lénia helyeztek. A szövegkezdő lapon pedig ugyancsak mindkét nyomtatványban ugyanaz a közepén jó egy mm-re megvastagodó, 64 mm hosszú lénia található. A halotti beszéd szövegében az idézetek csillaggal jelölt utalásának megfelelő és a lap alján álló bibliai hivatkozást, ill. a latin klasszikus eredeti szövegét ugyancsak lénia választja el a felette olvasható szövegtől.

A teljes betűanyag pontos elrendezése a kiadványon belül két, ill. három íven jó szakmai készséget árul el, mert minden levél mindkét felére szöveg került, egyedül az unitárius kiadvány utolsó lapja üres. Ezzel szemben a Kazinczynál kevésbé kritikus olvasó szemét is bánthatja a gondolatjelek túlzott hossza és vastagsága. Kétségtelenül nem bibliofil igényű kiadvány.

Immár ismeretes két nyomtatvány 1807-ből és rendelkezésre állnak a Debrecenben őrzött Erős-féle betűminták, amelyek 1811. december 20. előtt keletkeztek. A kettő összevetése negatív eredményhez vezetett. A kolozsvári szövegtípus „A” betűjének magassága 2.4 mm, amelyik nem egyezik a későbbi betűminta egyetlen típusának méretével sem.⁴⁵ De nem csupán a méret, hanem a forma is eltér egymástól a két alapul vehető forrásban. Legyen elég csupán egyetlen jellegzetességet kiemelni a számtalan eltérés közül. A „3” szám felső része 1807-ben vízszintes, 1811-ben mind az öt kisebb antikvasorozatban félkör alakú.

Igaz nem is volt várható más eredmény, hiszen a fentiekben már szó esett arról, hogy rézmet-sző diákok nyomdai berendezése 1811 áprilisának első napjaiban tombolt debreceni tűzvészben elpusztult. Feltehető hogy ennek lett áldozata a Kolozsvárott négy évvel korábban használt, öntött betűkészlet. Erős ezt tömör tárgyszerűséggel írta meg Kazinczynak. Ebben azonban némi ellentmondás, vagy inkább drámai túlzás érzékelhető. „Valami 7 mása betűm, 2 mása Rezem, mind zeuga, össze futott, 2 sajtóm el éget, tsak a vasa maradt meg, ugy hogy két szekér portékám három sákba bele ment.”⁴⁶

A hét mázsá fém – jóllehet összeolvadt – ennek ellenére egyedül a súlya miatt sem férhetett bele három zsákba, nem beszélve a két sajtó vasból készült, megolvadt részeiről. De lehet, hogy a három zsák csupán a térfogatot kívánta megjelölni. Az Erős által vázolt felszerelés elszállításához ugyancsak felesleges lett volna két szekér. Inkább arról lehet szó, hogy amikor a nyomdát pl. Kolozsvárra költöztették, akkor az Erős és Pap személyes holmijával együtt nem igen fért rá egyetlen szekérre.

⁴⁴ Ez csupán a gyászbeszéd 22. paginájáról maradt le, mert arra 27 helyett 28 sor szöveget szedtek.

⁴⁵ Ott a cicero 4.0, a garamond 2.8, a petit 2.6, colonell 2.0 mm.

⁴⁶ KAZINCZY: *i. m.* (19. jegyzet) 519.

A fenti mondatok azonban a nyomdai felszerelésről sokat elárulnak. Ezek szerint Erőseknek hét mázsa öntött betűje égett össze Debrecenben. Ez hétszer több, mint amennyivel pl. Hess 1473-ban egyetlen betűtípus öntvényeivel Budán dolgozott, ugyanakkor hatszor kevesebb, mint amennyivel a komáromi nyomda 1811-ben rendelkezett, amikor Erős annak megvételére unszolta Kazinczyt. Tehát a 19. század elején a betűk mennyisége kifejezetten szerény műhelyre utal. A réz mennyisége viszont meglepően magas. Hiszen egy-egy kis atlasz előállításához, amelyeneket 1800–1804 között a rézmetsző diákok készítettek, egy-másfél tucat, arasznyi rézlapocsára volt csupán szükség, amelynek súlya néhány kilóban, nem mázsában fejezhető ki. A két sajtó szükségét éppen az a két, eltérő technika, a magas (öntött betűkkel) és mélynyomás (rézlemezekkel), tette elengedhetetlenné,⁴⁷ amellyel Erősék dolgoztak.

Érdekes, hogy a sajtókról a megállapodásban nem esik szó. Ez talán azzal magyarázható, hogy ezek – az összeolvadt betűöntvényekkel együtt – az 1811. áprilisi, nagy debreceni tűzvészben összeolvadtak. A közös tulajdont ért jelentős károsodás terhét természetesen együtt viselték. De vajon mi történt a patricákkal, a matricákkal és az öntőműszerrel? Ezekről Pap mégis részletesen beszámol, mint olyanokról, amelyet Erőssel közösen készítettek. Joggal feltételezhető, hogy ezek megmaradtak, hiszen egy-két kis ládában mindez bőven elfért. A legvalószínűbb az, hogy mindezt Erős magánál tartotta, amikor a nyomdai felszerelés többi, terjedelmes és súlyos részét a tűzvész előtt Fazekas Mihálynál lerakta. Különbben minek fejében vállalta volna át Erős a feles társának 200 forintnyi adósságát, ha a nagy debreceni tűzvészben nyomdai felszerelésük teljes egészében elpusztult? Ebben mindketten vétlenné voltak (vis major), így a feles társaknak nem maradt egy-mással szemben mit kiegyenlíteni.

Joggal feltételezhető tehát, hogy a rézmetsző diákok által előállított patricák, matricák és öntőműszerek, amelyek felhasználásával öntött betűkkel Erős és Pap 1807-ben Kolozsvárott legalább két kiadványt állítottak elő, megmaradtak. Ezeket számolta el 1812-ben összesen 400 forint értékben egymás között Erős és Pap. Ekkor ez már nem volt valami nagy összeg a napóleoni háborúk által okozott infláció következtében. Pap „kosztjáért való adóssága” azonban 1807-ben keletkezett, így már reális a nyomda „lelkét” alkotó és megmaradhatott felszereléseknek a két tulajdonos barát közötti elszámolása. Ezzel a megegyezéssel véget is ért a debreceni rézmetsző diákok társulása: Erős egyedül maradt, de tovább is próbálkozott saját nyomdája létrehozásával.

BORSA GEDEON

A „Kovácsnai–Teleki-corvina”. 1797-ben a *Literarischer Anzeiger* elsőként adott hírt az európai tudományos világ számára Teleki Sámuel könyvtáráról.¹ Az ismertetés minden bizonnyal a gyűjtemény katalógusának frissiben megjelent első kötetére szorítkozott, a görög és latin szerzők meglévő munkáit vette számba, köztük két kódexet Mátyás király könyvtárából, Tibullus munkáit, illetve egy Catullus–Tibullus–Propertius-corvinát. A lipcsei lap közlését Wilhelm Weinberger

⁴⁷ Abban az időben a magasnyomás függőleges irányú, nem túl erős sajtolást, inkább szinte csak érintést, míg a mélynyomás vízszintes hengerek közötti igen erős préselést igényelt. Ehhez természetesen két különböző sajtóra volt szükség.

¹ *Literarischer Anzeiger. Annalen der gesamten Literatur ... 1796–1852(?)*. Leipzig: Brockhaus [rendszerintelenül jelent meg] Idézi WEINBERGER, Wilhelm: *Beträge zur Handschriftenkunde. I. (Die Bibliotheca Corvina) Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wissenschaften in Wien. Phil.-Hist. Klasse. 159. Bd., 6. Abh. Wien, 1908. 21.*

tényként fogadta el,² Csapodi Csaba angol nyelvű munkájában megkérdőjelezte az információ hitelességét.³ Néhány évvel később a *Magyar Kurír* olvasóközönsége is értesülhetett Teleki gyűjteményének kincseiről. Kazinczy Ferenc tett róluk említést, igaz, szintén csak a katalógus alapján. Ugyanő az *Erdélyi levelek* 1839-es kiadásában megintcsak fölhívta az olvasók figyelmét a Catullus–Tibullus–Propertius-kódexre, de a szöveg helyéből kiderül, hogy erdélyi útja során nem látta a kéziratot.⁴

Teleki Sámuel jeles katolikus kortársától, Batthyány Ignác püspöktől eltérően nem volt bibliofil gyűjtő. A Téka és Teleki kitűnő monográfiája, Deé Nagy Anikó hatalmas könyvében részletesen bemutatta, hogy elsődlegesen korszerű tudományos könyvtárat kívánt létrehozni Erdélyben.⁵ Kuriózumok, bibliofil kiadványok és kéziratok csak egyéb tervek és munkák hozadékaként kerültek hozzá. Az „egyéb tervek és munkák” persze nem kisebb vállalkozásokat takarnak, mint az Erdély történetére vonatkozó dokumentumok, eredeti kéziratok és másolatok összegyűjtését, vagy a ma is alapszöveggként használt 1784-es utrechti Janus-kiadás sajtó alá rendezését. És természetesen a megszállott gyűjtő időnként olyan köteteket is megszerezhetett, amelyeknek unikum-, vagy kuriózum-volta csábította el.

Könyvtárának ebben a tekintetben leginkább elhíresült darabja Miguel Servet *Christianismi Restitutio*ja volt. A spanyol orvos 1553-ban publikálta munkáját. A szerző még ez év őszén máglyán végezte, kevésbé közismert, hogy az összes föllelhető példánnyal együtt. Három kötet azonban biztosan elkerülte a sorsát, melyeknek egyike egy Angliában peregrináló erdélyi diák tulajdonába került. Ő a számukra nem csak bibliofil értékkel bíró könyvet az unitárius egyházra hagyta, ahol aztán a mindenkor püspök örökölte elődjétől. Teleki 1764-ben teszi az első kísérletet a Servet-mű megszerzésére, de mivel az egyház 60 aranyra tartotta az árat, a könyv csak 16 év elteltével jutott a Tékába. Furcsa módon, alig hogy megszerezte, hamarosan följajánlotta a császári könyvtárnak. Hogy nem a kor szokványos hivatalsszerzési manőveréről van szó, ami Teleki habitusától egyébként is teljesen idegen lett volna, egy kortárs följegyzéséből tudjuk. Az ajándékozás „a felséges II. József császárnak parancsoló kérésére” történt – mondja a krónikás. Van Swieten mindenesetre egy ékkes gyűrű kíséretében tolmácsolta a Felső köszönetét.⁶

Ezzel egyenértékű bibliofil-veszteségként kell elkönyvelnünk a Tacitus-corvina elszármazását Marosvásárhelyről. A kancellár 1801-ben bukkant a kódex nyomára Jeremias Jakob Oberlin Tacitus-kiadásának bevezetőjében. Fölvette a kapcsolatot a strassburgi professzorral, s 1805-ben arról értesíti Aranka Györgyöt, hogy „jó drágán” ugyan, de sikerült megvásárolnia a kéziratot. Egy kései utód aztán a 20. század első felében a Téka számos kincsével együtt az Egyesült Államokba vitte 'Tacitust', s ma a Yale Egyetem könyvtára őrzi.⁷

Teleki már európai útjáról hazatérőben igazi gyűjtő volt, emellett pedig hamarosan képzett gyűjtővé is vált. A Tékában az évek során figyelemre méltó könyvészeti szakirodalom halmozódott föl. Sárdi házából, majd különösen 1770-től sáromberki birtokáról folyamatos kapcsolatban állt az utazás során megismert neves filológusokkal, hosszabb tanulmányúton kinttartózkodó erdélyi peregrinusokkal, s itthon is volt néhány jó embere, közvetlen munkatársa. Közéjük tartozott Ko-

² WEINBERGER: i. m. 21.

³ CSAPODI, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp. 1973. 177. (159. tétel)

⁴ L. F. CSANAK Dóra: *Hogyan vásárolta meg Teleki Sámuel a Tacitus-corvinát?* In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor. Kolozsvár, 1996. 117–125.

⁵ DEÉ NAGY Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, 1997.

⁶ DEÉ NAGY: i. m. 222–223.

⁷ CSAPODI: i. m. 362–363. (620. tétel) – BUSTYA Endre: *A marosvásárhelyi Teleki-téka eltűnt Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-corvina*. = MKsz 1965. 329–332. – F. CSANAK: i. m.

vásznai Sándor. A megkésve iskolába adott falusi papfiú elképesztő szorgalommal és tehetséggel vált a marosvásárhelyi kollégium professzorává, a 18. századi Erdély talán legjobb latin filológusává.⁸ Önéletírása szerint már az '50-es évek közepén kapcsolatba kerülhetett Teleki Sámuellel, ő lett volna a praeceptor, ha az ifjú Marosvásárhelyen folytatja tanulmányait. Apjának végrendelete azonban keresztülhúzta a szándékot, Sámuel nem költözött be a kollégiumba, és Kovásznai csak évtizedekkel később szegődött munkatársául. 1771-től tizenkét éven át dolgoztak a Janus-kiadáson, de aztán éppen a várva-várt kötet megjelenése vetett véget kapcsolatuknak. Teleki ugyanis az előszóban nem nevezte meg munkatársait. Valóban méltánytalanul járt el, tudniillik már csak az előmunkálatok során főlhalmozódott Kovásznai-jegyzetek mennyisége is hatalmas munkáról tanúskodik, nem beszélve arról, hogy talán Kovásznai vállalta magára a sikamlósabb darabok szövegrekonstrukcióját és jegyzetelését, s ezzel a bevallottan szemérmes Teleki válláról óriási terhet vett le. (Telekit – levelei tanúsága szerint – éveken át nyomasztotta a probléma, olyannyira, hogy ezeket a verseket az 1760-as években még egyszerűen el akarta hagyni a korpuszból.)⁹

A nyolcvanas évek elején azonban még töretlen volt a bizalom mindkettőjük részéről. Kovásznai az 1782-ben, Utrechtben megjelent *Carmina exequialia* című kötetét, elogiumok és vegyes költemények tárát Telekinek ajánlotta, minden bizonnyal a kiadás költségeit is maga a gróf állta.¹⁰ Úgy tűnik, a könyv 200 éve porosodik olvasatlanul a nagyobb könyvtárak polcain. Ha a terjedelmes, nem ritkán terjengős elogiumok értékét lehet is vitatni, Kovásznai ugyanis inkább a csipős epigramma műfajában érzi otthon magát, tartalmilag nem érdektelenek. Többek között az alábbi elégikus darab sem.

DE
CODICE MS. CATULLI, TIBULLI ET PROPERTII;
QUEM ILL. S. R. I. COMITI
SAMUELI TELEKINO
DONO DEDI,
ANNO 1776.

Vade liber, jam te Samuel Telekinus habebit.
I, veteri domino rursus adepte parem.
Non audent nostri socium te ferre libelli,
Nec mea parva nimis bibliotheca capit.
Tu Reges sectare, aulasque habitato potentum,
Illustres semper quem tenuere viri.
Quem Rex Matthias, Princeps et Apaffius olim
Condiderint gazis, Betleniusque, suis.
Nec te poeniteat, Budae quod ab arce remotus,
Ad vada Marisi jam velut exul agas.
Scrinia te quamvis ibi nobiliora tenebant,
Et loculi plures turbaque major erant;
Nec tamen hanc ideo subiturus temne tabernam,
Cui similem nullam Dacia nostra tulit.
Matthia certe dominus tibi doctior hic est,
Librorumque illi cedit amore nihil.

⁸ KOVÁSZNAI Sándor: *Az ész igaz útján*. Válogatott írások. S. a. r., bev., jegyz. KOCZIÁNY László. Bukarest, 1970.

⁹ DEÉ NAGY: i. m. 153.

¹⁰ KOVÁSZNAI, Alexandri: *Carmina exequialia, et paucula quaedam alius argumenti*. Trajecti Batavorum MDCCCLXXXII.

Ne dubita justum sit quin habiturus honorem
 Ille tibi, ut celebri conspiciare loco.
 Ergo, liber, cum te Saronberkinus Apollo
 Accipiet, nostri sis memor usque, vale.¹¹

Tehát Kovásznai a kódexet Telekinek ajándékozza, mivel saját kis gyűjteménye nem méltó hely számára. Erdély két fejedelme, korábban pedig Mátyás volt a tulajdonosa, akit Teleki műveltségben és könyvszeretben is fölülmúl.

A Téka monográfusa négy olyan kódexet ismer, amelyek egykor megvoltak a könyvtárban: az említett Tacitus-corvinát; egy gazdagon díszített 14. századi Bibliát; egy magyar nyelvű Szentek életét az 1520-as évek második feléből; végül pedig Aeneas Sylvius Piccolomini, II. Pius pápa leveleinek 15. századi illuminált korpuszát.¹² Bustya Endre, amikor 1965-ben a *Magyar Könyvszemle* lapjain föltárta a 'Tacitus' Amerikába kerülését, egyéb kéziratokat is említett a veszteségek között, a mi kódexünkről azonban nem tett említést.¹³ Sőt, már Csontos János is csak négy kézitról emlékezik meg, amikor 1879-ben a Magyar Történelmi Társulat rendes évi kirándulását követően a *Századok* lapjain ismerteti a könyvtörténeti bizottság marosvásárhelyi látogatásának eredményét.¹⁴

¹¹ KOVÁSZNAI, Alexandri: *i. m.* 175–176.:

A
 CATULLUS-TIBULLUS-PROPERTIUS-KÓDEX,
 MELYET RÓMAI SZENT BIRODALMI GRÓF
 TELEKI SÁMUELNEK
 AJÁNDÉKOZTAM
 1776-BAN

Kódex, régi urad méltó párjára találtál,
 Örizzen Teleki Sámuel úr ezután!
 Könyveim úgysem mernének társként befogadni,
 S apró tékám is túl kicsi volna neked.
 Élj a király mellett, vagy főúr légyen a gazdád,
 Hisz' téged mindig nagyhirű férfiu bírt.
 Két fejedelmünk, Bethlen, Apaffi, s előbb a királyunk,
 Mátyás legdrágább kincsei közt voltál.
 Szégyellned sose kell, hogy elűzve Budáról most csak
 Lenn a Maros partján vár tereád menedék.
 Ámbár szebb, nemesebb, tágasb szekrénybe helyeztek,
 És könyvek serege vett körül ott téged,
 Mégse becsüld le az új lakodat, hova költözöl immár,
 Ennek párját még Dacia nem látta.
 Itt él új gazdád, ki tanultságban Mátyást megelőzi,
 S könyvszeretben sem győzi le őt a király.
 Nála, ne kételkedj, oly' tiszteletet várhatsz el,
 Mintha csodálnának téged a Föld közepén.
 Menj hát, könyv, s amikor majd Sároemberki Apolló
 birtokol, emlékezz rám és boldogul élj!

¹² DEÉ NAGY: *i. m.* 219.

¹³ BUSTYA: *i. m.*

¹⁴ CSONTOSI János: *A Magyar Történelmi Társulat 1879. évi ... kirándulása Maros-Torda vármegyébe s Marosvásárhely és Segesvár városaiba. A könyvtörténeti bizottság jelentése.* = *Századok* 1879. 146.

Hogy Kovásznai verse elkerülte a kutatók figyelmét, nem szorul magyarázatra. Annál különösebb, hogy a Téka nyomtatott katalógusa sem izgatta annyira a Corvina-kutatókat, hogy sorról sorra átolvasták volna. Az I. kötet 96. lapján a Catullus-kötetek között a mi kódexünket írja le a rövid címfelvétellel: „Catullus cum Tibullo et Propertio. Codex Ms. ex Bibl. Mathiae Corvini Reg. Hungariae”. Néhány lappal később, Tibullusnál, kicsit más címfelvétellel, de nyilvánvalóan ugyanez a kódex: „Codex MS. ex Bibl. Mathiae Corvini Regis Hungariae, in 4to”.

Tehát négy egykorú adat áll rendelkezésünkre: Kovásznai verse, Teleki katalógusa, a lipcei *Literarischer Anzeiger* közleménye 1797-ből, ez utóbbi azonban érdektelen, mivel a katalógusra támaszkodik, továbbá Kazinczy közlései, amelyek pedig csak abban a tekintetben fontosak számunkra, hogy ő sem látta a kódexet.¹⁵ Ezek alapján annyit állíthatunk, hogy Kovásznai 1776-ban a kódexet Telekinek ajándékozta, s mindketten úgy tudták, még 1782-ben és 1796-ban is, hogy Mátyás könyvtárából származik.

Tehetünk továbbá néhány kiegészítő megállapítást a modern publikációk eredményei alapján. Budáról került corvinák Erdélybe. Szamosközy István Justinus-kódexe 1603-ban a kolozsvári jezsuita rendház földúlásakor pusztult el. Egy Catullus–Tibullus–Propertius-corvinát Nádudvari Sámuel fillérekért vett meg 1725-ben II. Apaffi Mihály hátrahagyott javainak elárverezésén. Tőle Köleséri Sámuelhez, majd – valószínűleg a bárói cím elnyerésének reményében – Savoyai Jenőhöz, 1736-ban pedig, Savoyai özvegének halála után a Hofbibliothekbe került.¹⁶ Ma is Bécsben őrzik, Cod. Lat. 224. sz. jelzet alatt. Ennek corvina-volta nem zárja ki, hogy Mátyás könyvtárában még egy Catullus–Tibullus–Propertius-kódex lett volna, és akár mindkettő Erdélybe kerülhetett.

Nem biztos, hogy közelebb visz a megoldáshoz, de vessünk egy pillantást a két főszereplőre. 1776-ban javában dolgoznak a Janus-kiadáson. Mindketten képzett filológusnak tekinthetők, akik a 15. századi magyar humanizmus egészére is ráláttak valamelyest. Telekinek akár már hiteles corvina is megfordulhatott a kezében. 1759-ben, európai tanulmányútjának kezdetén a következőt jegyzi naplójába: „Bétsben voltam a’ Császári Bibliothecabanis, de erős hideg lévén egy óránál tovább nem mulathattam benne, az épületis igen drága és nagy, a’ Könyvekre nézve pedig igen gazdag, az Budai Bibliotheca[na]k némely reliquiái és az Eugenius Hertzeg Bibliothecája is itten vadnak”.¹⁷ Emellett egyéb források is arra vallanak, hogy Teleki, mint oly sok kortársa, művelődéstörténeti jelentőségének megfelelően értékelte a Corvinát.

Mindezek alapján arra hajlanánk, hogy a Kovásznai–Teleki-kézirat akár hiteles corvina is lehetett. Ugyanakkor zavarba ejtő a csend, ami körülveszi a kódexet. Amikor a katalógus bevezetője a budai könyvtárról beszél, megállapítja, hogy 1526-ban elpusztult, szétszóródott, de maradványait őrzik Bécsben és Wolfenbüttelben. Saját corvinájáról azonban hallgat Teleki. Miért nem említi legalább lapalji jegyzetben, miközben egyébként számos bibliográfiai utalással dolgozik? Már nem érdekelté volna a Corvina kérdése? Nem valószínű, gondoljunk arra, mennyire felvillanyozta a ’Tacitus’ felbukkanása 1801-ben, még a maga mércéje szerint is nagyon sok pénzt adott érte. Miért hallgatnak az utódok, könyvtárörök és Teleki utódai egyaránt, akik a mindenkori kurátori tisztelet ellátták? Amikor a Könyvtörténeti Bizottság 1879-ben látogatást tett a Tékában, nagyon rövid idő állott rendelkezésére. Csontosy ugyan nem szól a gyűjtemény átvizsgálásának módjáról, de minden bizonnyal a könyvtárör adta kezükbe a nevezetesebb kéziratokat. Leírja a már említett négy kötetet, „s ezzel a codexek ismertetését befejeztük” – mondja.¹⁸ Csontosy biztosan nem tanulmányozta át a katalógust korábban, mert különben jelezte volna legalább a kézirat hiányát, a könyv-

¹⁵ A *Literarischer Anzeiger* és ennek nyomán WEINBERGER két corvináról beszél, nyilvánvalóan félreértve a kettős címfelvételt, Kazinczy pedig háromról, valószínűleg ugyanezen okból.

¹⁶ JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina*. = MKSz 1966. 237–244.

¹⁷ DEÉ NAGY: i. m. 164.

¹⁸ CSONTOSY: i. m.

tárör pedig nemhogy corvináról, de az említetteken kívül más Mohács előtti kéziratról sem tudott. Alig öt évtizeddel az alapító halála után már a kódex emléke sem élt a Tékában?

Esetleg nem is corvinát őrzött a gróf? Valamikor 1776 után fölismerte, hogy egy közönséges kódexet kapott Kovásznaitól ajándékba, de a korábban készült címleírást elfelejtette javíttatni a katalógus előkészítése során?

Vagy a Janus-kiadás lázában égő két filológust elvakították a magyar hajdankor legragyogóbb lapjai, s nem tudtak és nem is akartak a filológus szigorú szemével tekinteni a kódexre? Vagy a 'translatio studiorum' analógiájával van dolgunk, a mouseion translációjával? Azaz ahogy a Múzsák a barbár hódítók elől menekülve elhagyták Hellászt, a par excellence magyar mouseionnak, a Corvinának a barbár pusztítás után Erdélyben kellett menedéket találnia? Teleki pedig – mint Kovásznai sugallja – maga Apollón Múszagetész? S mindennek manifeszt jeleként fel kellett tűnnie egy corvinának a gyűjteményben?

Válasz nincs, de talán a kérdőjelek száma csökkenthető a Téka revíziós jegyzékeinek figyelmes átlapozásával.

FÖLDESI FERENC

A Csáthy cég könyvkiadása a két világháború között. A Csáthy Ferenc egyetemi könyvkereskedés és irodalmi vállalat rt. nem tartozott a jelentős cégek közé a két világháború közötti időszakban. Figyelemre méltó azonban már csak azért is, mert egyike azon kevés cégnek, amelyeknek nem Budapesten, hanem vidéken volt a székhelyük.¹ Mint köztudott Magyarország mindig is fővárosközpontú volt, a statisztikák szerint a korszakban csak harmadannyi könyv jelent meg vidéken mint Budapesten. A nagyobb városok közül is csak az egyetemmel rendelkező Szeged, Debrecen, Pécs és Kolozsvár számított könyvkiadó központnak.²

Egy 1928-as évkönyvben megjelent egészoldalas hirdetésben a cég egy meg nem nevezett munkatársa a következőképpen foglalta össze a vállalat addigi történetét:

„A Csáthy-cég alapítója nemes marási Csáthy György, szül. 1772-ben Debrecenben. Miután otthon kitanulta a nyomtatómesterséget, 1797-től 1804-ig Pesten Trattner könyvnyomdájában és a Kilián-féle könyvkereskedésben, Pozsonyban pedig a híres Landerer nyomdában képezte ki magát, honnan a debreceni városi tanács 1804-ben meghívta őt a városi nyomda élére. A Csáthy-féle könyvesboltot az 1805. évben tulajdonképpen Pápai Kiss István (19 kiadvány) pesti könyvkötő és könyvárus nyitotta meg, de annak vezetését azonnal vejére, Csáthy Györgyre, illetve annak feleségére bízta (16 kiadvány), ki később Csáthy Györgynek 1817-ben bekövetkezett hirtelen halála után 1831-ig vezette az üzletet. Halála után fia, Csáthy Lajos (15 kiadvány) vette át az üzlet irányítását, ki 1848-ban Kossuth Lajossal és Jókai Mórral is összeköttetésben állott, amennyiben az utóbbi által szerkesztett Esti Lapok kiadását vállalta. 1859-ben társul vette Hügel Ottót, ki 1865-ig benmaradt a cégben. Csáthy Lajos 1866. jan. 1-én unokaöccsének, ifj. Csáthy Károlynak adta át a céget (172 kiadvány), ki kiválóan felkarolta a könyvkiadói üzletet, különösen a protestáns irodalmi kellékeket s megin-

¹ A cég 19. századi történetéről: ZOLTAI Lajos: *A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és kiadó cég százéves története, 1815–1905*. Debrecen, 1905.

² Lásd erről: GOMBÁS Géza: *A könyvtermelés nemzetközi és hazai adatai*. = Magyar Statisztikai Szemle 1942. 8. sz. 527., ill. Uő: *A könyvtermelés legújabb nemzetközi (1941) és hazai (1942) adatai*. = Magyar Statisztikai Szemle 1944. 4–5. sz. 153.

dítoja volt a ma már közkedveltégű tárcanaptáraknak. Tőle 1890-ben fia, Csáthy Ferenc (24 kiadvány) vette át az üzletet, míg az 1922. évben részvénytársasággá nem alakult át és 1925. évben (11 kiadvány) felállítja budapesti fióküzletét. A részvénytársaság alaptőkéje 50.000 pengő, 1926. évi áruforgalma pedig 260.480 pengő volt.”³

A két világháború között a cég meghatározó vezetője dr. Rozgonyi Ernő volt, aki 1908-ban született Szombathelyen. Elvégezte a Kir. Magyar tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kart – ez akkor önálló intézmény volt, csak 1934-ben alakítják ki a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet. 1931-ben ledoktorál, disszertációjának címe (amelyet a Csáthy cég adott ki): *A modern hírszolgálat és annak jelentősége*. Ekkoriban a Magyar Távirati Irodánál dolgozott, 1932. február elsején lépett be a Csáthyhoz, amelynek 1935 óta ügyvezető igazgatója. A 105 000 pengőre emelt alaptőkéjű vállalatnak ő lett a többségi tulajdonosa is. Mint igazgatósági tagnak évi 300 pengő jövedelme volt, az igazgatói fizetése (igaz, már a háború után) havi 1300 pengő körül járt. Tagja volt a könyvkereskedői egyesületen kívül a Papírkereskedők Szövetségében is, ahol igazgatósági tag, és 1941-ig alelnök is volt.

A háború után 1945-ben megkezdtek működésüket az ún. igazolóbizottságok, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy megvizsgálják a a szabad pályán működő értelmiségi foglalkozásuk és hatósági igazolvánnyal rendelkező személyek Horthy-rendszerbeli tevékenységét. Ez történt a könyves cégeknél is, ahol a bizottság a különböző pártok által delegált ismert szakemberekből állt, elnöke pl. Cserépfalvi Imre volt.⁴ Az igazolandó személyek részint egy kérdőívet töltöttek ki, részint – ha szükséges volt – különböző iratokat mutattak be a cég működéséről. A Csáthy rt. esetében Rozgonyi töltötte ki a kérdőívet – ennek adataiból lehetett rekonstruálni a fenti életrajzát –, valamint beadott a bizottságnak egy kézírásos lapot, amely a címe szerint „A Csáthy Ferenc egyetemi könyvkereskedés és irodalmi vállalat rt. Debrecen–Budapest kiadványjegyzéke 1919. évtől”.⁵ E lista 75 tételből áll, s csak a művek szerzőjét és címét tartalmazza, de könnyen átlátható, hogy a kiadványok időrendi sorrendje a rendező elv.

Bár a címe szerint 1919-től szerepelnek itt a művek, az első két tétel 1925-ből való. A fentebb idézett rövid cégtörténetből viszont kiderül, hogy 1925-ben (illetve 1922 és 1925 között – ez a szövegben nem egyértelmű) 11 kiadványa volt a vállalatnak. Látható tehát, hogy a kiadványjegyzék nem teljes – igaz nem is szerepel a címében hogy „összes”...

A *Magyar Könyvészet* vonatkozó kötetait lapozgatva több olyan kiadványra bukkanhatunk, amelyek nem szerepelnek ezen a listán. Vajon mi lehet az oka ezeknek a hiányosságoknak? A legegyszerűbb magyarázat az lehet, hogy Rozgonyi sietősen, talán pusztán az emlékeire hagyatkozva állította össze a jegyzéket. Ennek ellentmond azonban a lista tökéletes időrendisége. Lehetséges, hogy csak azokat vette fel, amelyeket minőségileg és terjedelmileg jelentősnek tartott? Valóban, az általam talált címek között a többség inkább csak fűzetnek számít – ilyen pl. Iványi Béla *A vidéki egyetemek* című röpirata, amely csupán 11 oldal – de kimaradt a kéziratból Boda István *Bevezető a lélektanba* című műve, amely 183 nagyméretű oldal, s a Szegedi Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetének Közleményei sorában jelent meg...

Lehetséges, hogy Rozgonyi a politikailag túlságosan elkötelezett könyveket szerette volna kihagyni, amelyekről úgy érezte, hogy nem fog tetszeni az új rendszerben? Ez aligha sikerülhetett volna, mert pl. Wünscher Frigyes műveit úgysem hagyhatta volna ki – nem is tette –, holott az illetőt a népbíróság elítélte a Horthy-rendszerben való szerepe miatt... Az sem magyarázat, hogy

³ Az *Est* hármaskönyve 1928. Bp. 1927. 808.

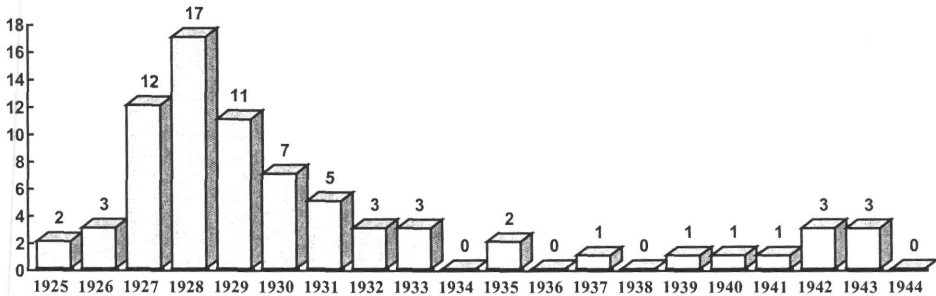
⁴ Erről lásd pl.: VARGA Sándor: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945–1957*. Bp. 1985. 57–62.

⁵ Fővárosi Levéltár. Igazolóbizottsági iratok. XVII–449. 156/B.

talán azokat a könyveket hagyta volna ki, amelyek valójában nem a cég kiadásában jelentek meg, csupán főbizománysként terjesztette őket. Azonban a listán eleve szerepel 34 mű, amelyek (főbiz.) megjelöléssel vannak ellátva.

Amennyiben a Rozgonyi által írt listát elfogadjuk hivatalosnak, akkor a következő grafikont állíthatjuk fel:

A Csáthy Rt kiadványainak száma

Láthatólag a világgazdasági válság előtti felfutás a kiadványok számában is éreztette hatását, ám a válság után egészen minimálisra csökkent a kiadott művek száma. Bár a grafikon íve nagy vonalakban megegyezik a többi magyar kiadóéval a húszas évek végén illetve a negyvenes évek elején jelentkező emelkedéssel, a harmincas évekbeli igen mély hullámvölgy elég meglepő. Azt megállapítani, hogy mi okozhatta ezt az alig-működést, az a majdani feldolgozó feladata lesz.

Nézzünk meg néhányat az érdekesebb kiadványok közül. Szépirodalmi művet viszonylag keveset adott ki – nyilván nem is ezt tekintették a cég profiljának – de itt jelent meg Gyula diák (Somogyváry Gyula) három, Bárd Miklósnak pedig két verseskötete. Az egyik tulajdonképpen egy verses regény, amelyet egy recenzens *A nagyidai cigányokhoz* hasonlít, mert ebben a műben Bárd, a „nyugalmazott vezérkari ezredes, a hivatalosan approbált magyar irodalomnak régi, érdemes munkása” a tanácsköztársaságról mondja el véleményét, „a kommunizmus lélektanát” boncolgatja. Egyébként „a kiadó mindent megtett, hogy a tartalomhoz méltó formában jelentethesse meg”⁶ a *Köd* című verses regényt.

1926-ban kiadta Turgenyev *Faust* és az *Első szerelem* című novelláit egy kötetben. A fordítója Munkácsy Mihály volt – természetesen nem a festő, hanem a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosa, egy orosz és egy szerb nyelvtan írója, más orosz klasszikusok fordítója.

A fentiekén kívül még két regényt adott ki a cég a tárgyalt korszak végén: Hermann F. Bönisch *És száguldanak a csunguzok* című művét Molnár Ákos fordításában, valamint Friedrich Gerstäcker *Kalózvilág a Mississippin* című kalandregényét. A könyvön Szalay Gyula neve állt mint fordító, de a Rozgonyi-féle listában dr. Magyar Bálint szerepel!

Mindez persze nem véletlen. A statisztikák szerint a szépirodalmi könyveknek kevesebb mint 14%-át adják ki vidéken, az ifjúsági művek aránya pedig még ennél is kevesebb.⁷ Ez nem is csoda, hiszen mint fentebb említettem, a jelentősebb vidéki kiadók főleg egyetemi központok mellett jöttek létre.

Az előbb elmondottakból következik, hogy a Csáthy cég fő profilját a szakkönyvek jelentették. Megjelent itt orvosi szakkönyv (pl. Sáhgy Ferenc: *Egészségtan*, Bucsányi Gyula: *Az érelmesze-*

⁶ Literatura 1929. május. 155.

⁷ GOMBÁS Géza: i. h.

dés természetes gyógyítása), vagy akár állattenyésztési (pl. Bakoss László: *Gazdasági baromfitegyesítés*, ill. *A tyúkok tojáshozamának fokozása*) is. Egyetemi könyvkereskedés lévén kiadtak több, a pedagógiával, a tanulással kapcsolatos művet is, pl.: Márton Béla: *A földrajztanítás módszertana*, Korpás Ferenc: *Hogyan lehet helyesen és jól tanulni* stb. A Márton-könyv egyébként első kötete volt a „Gaea. A Föld az élet és a tudomány könyvei” című sorozatnak, amelyet Milleker Rezső, a debreceni egyetem tanára, a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke szerkesztett. Több olyan könyvet is találunk a listán, amelyek a hadsereg gazdasági problémáival foglalkoznak, pl.: Gottl Jenő: *Hadseregünk ellátása a világháborúban*, Major László: *A m. kir. honvédség költségvetése 1869–1915-ig* stb.

Elég hangsúlyos a zenei irodalom megjelenése a listán, ugyanis a cég adta ki a „Magyar Királyi Operaház szövegkönyvei” című sorozatot, melynek 17 darabja jelent meg 1927 és 1931 között. Valójában persze ezek kis 16 centiméteres, 21 lapos füzetecskék voltak csupán.

A cég legpreferáltabb szerzője a Csáthy rt. egyik részvényese, már említett Wünscher Frigyes volt, akinek hét könyvét adta ki, illetve mint főbizományos, terjesztette. Wünscher 1933-ig a Magyar Távirati Iroda igazgatója volt, tehát főnöke az ebben az időben ott dolgozó Rozgonyinak. A *Csonkamagyarország sajtója* című sajtóalmanachja (később ezen a címen) négy kiadást ért meg „A sajtó könyvtára” című sorozatban, ahol pl. az *Újságíró arcképek* című kötet, vagy éppen Rozgonyi már említett disszertációja.

Wünscher 1934-től a Hangya Fogyasztási Szövetkezet egyik vezetője lett, ettől kezdve ezzel a témakörrel foglalkozott a könyveiben is, amelynek csak egy részét vállalta fel a Csáthy kiadásra, vagy terjesztésre, pl. a *Keresztény erkölcs és szervezeti gondolat a gazdasági életben*, a *Falusi tanulmányútjaim* címűt, vagy éppen az Egyetemi Nyomdában készült *Szervezett agrárértékesítést*, amelyen Wünscher egyszersmind felelős kiadóként is szerepel.

A cég másik „házszerzője” Mitrovics Gyula, aki esztétikát és pedagógiát tanított több évtizeden át a debreceni egyetemen. Neki öt műve szerepel a Rozgonyi-féle listán, pl. *A neveléstudomány alapvonalai*, vagy az *Esztétika és kritika* című könyvek, de minden bizonnyal köze van a Csáthynak *Az esztétikai tetszés alapproblémája* című könyvének is, amelynek a Magyar Könyvészet szerint Debrecen–Budapest a kiadási helye... Megtalálható viszont a listán a Mitrovics-émlékkönyv, de Rozgonyi rosszul emlékezett a címére: nem az „egyetemi tanárságának 25 éves jubileumára” jelent meg, hanem „tudományos működésének ötvenedik évfordulójára” 1939-ben, Baránszky-Jób László szerkesztésében. Egyébként Mitrovics Debrecenhez, illetve a Csáthyhoz való kötődése egybevág azzal a statisztikai adattal, hogy a pedagógiai, nevelésügyi művek több mint a fele vidéken jelent meg.⁸

Nem hagyható említés nélkül Balás Piri Elemér jogász, egyetemi tanár (ő nem Debrecenben) hat Csáthy-kiadású könyve sem, annál is inkább, mivel mindegyik a Wünscher szerkesztette sorozatban, „A sajtó könyvtára”-ban jelent meg. 1927-ben két művet írt a szerzői jogról, majd négy éven át, 1928-tól 1931-ig, feldolgozta a bíróságok sajtójogi gyakorlatát.

A cég adta ki *A Sajtó* című havonta megjelenő tudományos folyóiratot, melyben a „sajtó és a hírszolgálat jogi, gazdasági, szociális, műszaki és történelmi kérdéseiről” olvashattak az érdeklődő, aki 10 pengőért előfizetett a lapra. A leggyakoribb szerzője természetesen Balás P. Elemér volt, de az évek során Supka Géza, Schöpflin Aladár, Kárpáti Aurél neve is felbukkan a cikkírók közt.

Ez a folyóirat tudomásom szerint teljesen feldolgozatlan, pedig a „hivatalos” sajtótudósok organumaként egészen 1947-ig megjelent. Ugyanígy a Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat rt. két világháború közötti története is feldolgozóra vár, amelyhez a fentiek csupán kiindulópontul és kedvesnálóul szolgálnak.

BÁLINT GÁBOR

⁸ Uo.

Szenzációgyártás kisvárosi módra. (*Mezőtúri ponyvakiadók a 20. század első felében.*) „A mezőtúri éppen most történt véres gyilkosság, a melynek áldozatul esett Lévai Lajosné született Nagy Borbála, kit is Csáki Béla szabadkai, 25 éves, pinczér, egy nagy késsel meggyilkolt; Ifju Dobrai István és K. Horváth Mária karczagi lakosok házasságának szomorú története és egy bús özvegy anyja, ki Tiszahát-Nagylétfalván hét gyermekét és azután önmagát felakasztotta.” Ilyen hangzatos, borzongást ígérő címekkel csalogatták a 19–20. század fordulójának bűnügyi ponyvákat kedvelő olvasóit a nyomdászok és a nekik dolgozó írók szerte az országban. A műfaj rendkívüli népszerűségnek örvendett, hiszen egyszerre szolgálta a hírközlést és a szórakoztatást: a 3–6 lapos, többnyire verses füzetek röviden, de véres részletekben gazdagon meséltek el egy-egy bűntényt, leggyakrabban gyilkosságot. Irodalmi értékük ugyan csekély volt, szövegük hevenyészettségen meglátszik a sietség, hogy minél gyorsabban kiaknázhassák az eset keltette érdeklődést. A vevők figyelmének felkeltése érdekében a címlapon a díszes keret mellett gyakori volt a fametszetes kép és a tartalmat röviden összefoglaló, csalogatónak szánt versike, a bonyolult címeknek pedig szinte minden egyes sora más betűtípussal és -mérettel volt szedve. A rossz minőségű papírra nyomott ponyvák olcsóságuk miatt mindenki számára elérhetőek voltak, s a híres túri vásárra érkező környező települések lakói éppúgy előszeretettel vásárolták őket, mint a városban vagy környékén élők.

1 „*Ponyvagyárak*” és tulajdonosaik. Az Alföldön a ponyvakiadás egyik központja Mezőtúr volt. A városban a 19. század végétől kezdve két nyomda működött. Ma már egyik sincs meg, anyaguk pedig feltehetőleg 1945-ben semmisült meg, ezért a meglévő információk meglehetősen szegényesek: néhány adat a nyomdászok életéről, közéleti tevékenységükről, kiadványaikról, de szinte semmi a nyomdák működéséről.

Az első nyomdát Gyikó Károly alapította 1867-ben. A nyomdász apja, Gyikó János a város református lelkésze volt. Gyikó Károly 1840-ben született,¹ de hogy hol végezte iskoláit, és hol tanulta ki a nyomdász mesterséget, nem tudni. Családjáról összefoglalóan sehol sincs adat, ám a *Mezőtúr és Vidéke* különböző számai alapján annyit lehet tudni, hogy legalább három gyermeke született feleségétől, Székely Karolinától: Gyula, Karola és Kálmán. Gyula 10 évesen, 1894. április 7-én halt meg,² Karola pedig egy évvel később, január 25-én követte testvérét.³ Kálmán nyomdász lett, akárcsak az apja, s a családi vállalkozásban dolgozott. 1898-ban a városi híreket közlő rovat szerint feleségül vette Pályi János módos gazdálkodó lányát, Mariskát.⁴ Ő lehetett volna a vállalkozás örököse, de 1909-ben, még apja életében ő is meghalt. Ráadásul a nyomdát Gyikó Károly megromlott egészsége miatt már 1903. február 11-én, tehát hat évvel Kálmán halála előtt átvette Kanyó Antal.⁵ Hogy miért nem az ifjabb Gyikó folytatta ekkor még a vállalkozást, nem tudni.⁶

Kanyó Antalról még kevesebb adatunk van: mindössze annyit tudunk róla, hogy az Ipolyságból érkezett Mezőtúrra, 1906-ban létrehozta a Dohányárudát, s 1908-ig, haláláig maga vezette a nyomdát.⁷

Kanyó után Borbély Gyula lett az első mezőtúri nyomda tulajdonosa. Ő jelentős közéleti szerepet töltött be a városban, ezért jóval több információnk van az életéről, mint elődei esetében. 1881-ben született Ipolyszakállason egy evangélikus tanító gyermekeként. A könyvkötő- és nyomdász mesterséget Budapesten tanulta ki, s 1901-ben került a Gyikó nyomdába inasnént. Csillaga

¹ BODORIK Sándor: *Mezőtúri életrajzi lexikon*. Mezőtúr, 1999. 70. /Mezőtúri Helytörténeti Füzetek 16./

² Mezőtúr és Vidéke 1894. ápr. 8, 3.

³ Mezőtúr és Vidéke 1895. jan. 27, 3.

⁴ Mezőtúr és Vidéke 1898. júl. 24, 3.

⁵ SZABÓ András: *Mezőtúri képeskönyv*. Szolnok, 1998. 78.

⁶ Gyikó Károly 1916-ban halt meg.

⁷ SZABÓ: i. m. 78.

gyorsan emelkedett, hiszen hét év múlva megszerezte a vállalkozást, s a város egyik legmegbecsültebb polgárává vált. 1925-től haláláig, 1939-ig az Ipartestület elnöke volt, s fontos szerepet játszott a székház felépítésében. Társelnöke volt a Kereskedelmi Egyesületnek, elnöke az Iparos Dalkörnek, tagja a Debreceni Kereskedelmi Iparkamarának és pénztárosa az Önkéntes Tűzoltóegyletnek. Az evangélikus egyháznál előbb gondnok, majd presbiter volt, egy cikluson át pedig még városi és vármegyei képviselőként, sőt törvényhatósági bizottsági tagként is működött.⁸ 1939-ben, halála után a nyomda megszűnt.

Mezőtúr második nyomdáját Braun Juda és Dolesch Géza alapította 1892-ben. Róluk semmi egyebet sem sikerült kiderítenem, vállalkozásukról is csak attól kezdve van adat, amikor 1900. február 11-én Gettler Ignác átvette, hat segéddel és a berendezéssel együtt.⁹ A nyomda ekkor a Corvina Könyv Zenemű és Papírkereskedés nevet kapta. Gettler 1859-ben született. Az izraelita hitközség tanítója volt, de a rossz megélhetési viszonyok miatt Temesvároba beállt egy könyv- és papírkereskedésbe tanulónak, s 1900-ban hazatérve saját lábára állt. 1903-ban, többszöri kérvényezés után Törökre változtatta saját és családja nevét. Ő is részt vett a város közéletében: a Mezőtúri Kereskedelmi Egyesület tagja volt.¹⁰ 1910-ben hunyt el, de a nyomdát már 1908-tól Csendes Mihály vezette, ekkortól a neve: Corvina Rt.–Török Nyomda. 1930-tól megszakításokkal Szendrey István állt a vállalkozás élén, egészen 1951-ig, a nyomda megszűnéséig.

A két nyomda egymáshoz meglehetősen közel, a város központjában helyezkedett el: a Gyikó 1885-ben költözött a Petőfi útról a Kossuth tér és a Kossuth út sarkán akkor felépülő Bazár épületébe, a Braun pedig 1899-ben ugyanazon sarok másik oldalán, vagyis – ha mértanilag szemléljük – a szög másik szarán felépülő Református Központi Népiskola épületében kapott helyet.

Amint az adatokból is kitűnik, a nyomdatulajdonosok a város megbecsült polgárai voltak, élénk tevékenységet fejtettek ki a közéletben és egyházközségükben egyaránt. Hogyan lehetséges akkor, hogy egy olyan, sokak által kárhoztatott és lenézett dolgot gyártsanak és terjesszenek, mint a ponyva? Nyilvánvalóan azért, mert kevesebb tőkével rendelkeztek, mint a nagyvárosi nyomdák, így nem vállalkozhattak komolyabb tudományos és szépirodalmi művek kiadására, amelyeknek nemcsak a kiadási költségük volt nagyobb, hanem a vevőkörük is behatárolt volt. Alkalmazkodniuk kellett a helyi olvasóközönség igényeihez, s jó üzleti érzékkel felismerték az olcsón előállítható, de nagy példányszámban eladható füzetkéik kínálta lehetőséget. Takács Lajos szerint „a paraszti história létrejöttének további feltételét jelentette az olcsó ár és a gyors előállítás, ami csak a helyi nyomdák jelentős fejlődése és megszorodása révén volt elképzelhető.”¹¹ Ez sokkal inkább igaz fordítva: a nyomdák azért fejlődhettek és élhettek meg, mert nagy volt a kereslet, s nem azért olvastak sokan, mert gyors volt az előállítás, hanem éppen azért voltak gyorsak a nyomdászok, mert sokan szomjazták az újdonságokat. Egy hír egy-két nap alatt elévül, ezért a vállalkozónak igyekeznie kell a megjelentetésével, különösen, ha vetélytársa is van, aki megelőzheti.

Iratanyag hiányában nem ismerjük ugyan a nyomdák bevételét, de már maga a hosszú idő, amely alatt folyamatosan működtek, tanúsítja, hogy jó megélhetést biztosítottak tulajdonosaik számára. Erre utal Gyikó Kálmán feleségének származása is: módos gazda lányként nyilvánvalóan nem ment volna hozzá akárkihez. Az említett közéleti szerepekhez is vagyon és abból eredő presztízs kellett, különösen a képviselőséghez.

⁸ BODORIK: *i. m.* 34–35.

⁹ SZABÓ: *i. m.* 80.

¹⁰ BODORIK: *i. m.* 159.

¹¹ TAKÁCS Lajos: *Paraszti históriaköltészet*. In: *Magyar néprajz V. Magyar népköltészet*. Szerk.: ISTVÁNOVITS Márton. Bp. Akadémiai Kiadó, 1988. 381–397, 383.

A ponyvakiadás persze csak egy része a két nyomda tevékenységének. A város első lapjának, az 1878-tól megjelenő *Mező-Túr*nak kiadója és egyben tulajdonosa is Gyikó Károly volt. Szintén itt nyomták a *Mezőtúr és Vidékét* 1884 és 1904 között.¹² Ezután 1915-ig a lap a Török nyomdához került, 1915 és 1939 között pedig megint a Borbély (a volt Gyikó) nyomda lett a kiadója. E hetente megjelenő, az 1920-as évek közepéig igen magas színvonalú vezető újság mellett még számos sajtótermék készült a két nyomdában. Török Ignác adta ki 1903–1906 között a *Mezőtúri Hírlapot*, 1906–1910 között a *Türkevét*, 1907–1909 között a *Világosság* című társadalmi és vallásos folyóiratot,¹³ Borbély Gyula pedig 1908–1913 között folytatta (illetve újraindította) a *Mezőtúri Hírlapot*, s nála jelent meg a *Túri Élet* 1936-ban, a *Protestáns Tanügyi Szemle* 1927–1932 között, valamint az *Egyetértés* című hetilap 1939-ben.¹⁴ Az újságkiadás mellett készítettek képeslapokat (1899-től), meghívókat, nyomtatványokat és egyebeket, sőt, mindkét vállalkozáshoz tartozott könyv- és papírkereskedés is. A reklám lehetőségeit kihasználva Török Ignác így hirdette üzletét a *Mezőtúr és Vidékében*:

„Török Ignác könyvnyomdája, könyv-, zenemű-, papír és írószer kereskedése Mezőtúr, Kossuth-tér, ev. ref. népisk. épület

A modern technika legújabb vívmányaival felszerelve, készít mindenféle nyomtatványokat és könyvkötéseket a legegyszerűbbtől a legdiszesebbig, jutányos ár mellett. Meghívók, eljegyzési kártyák, üzleti nyomtatványok, körlevelek, gyászjelentések a legdiszesebben állítatnak ki. Mindennemű könyvek, zeneművek. Kizárólag hazai gyártmányu papírművek, rajz- és írószerek legolcsóbb beszerzési forrása.”¹⁵

Érdemes megfigyelni, mivel igyekszik a nyomdász felhívni a vevők figyelmét: a széleskörű kiadást, a kiváló minőség és az alacsony ár „nyerő hármásával”. E szöveg már önmagában is elég annak megállapítására, hogy megfogalmazója remek üzleti érzékkel volt megáldva.

Munkások a borzongatás szolgálatában. A nyomdák dolgozóira három utalást találtam. Az első, fentebb már említett adat szerint Gettler Ignác 6 segéddel vette át Braunék vállalkozását. Alig nyolc év elteltével, az 1908–1914 közötti időszakban már mindkét nyomda átlagosan 14 segéddel működött.¹⁶ Ez egy vidéki nyomdához képest jelentős létszám, különösen, ha konkurense is akad, mint ebben az esetben. Ez a tény a ponyvairodalom elterjedtségére is utal: a két nyomda nemcsak Mezőtúrt, hanem annak vonzáskörzetét is bőven ellátta olvasnivalóval, a vidék pedig könnyedén eltartotta mindkettőt. A harmadik adat szerint Gettler egyik segédje, Wiesenberger Henrik 1900. szeptember 20-án 200 koronát ellopva megszökött, de Szolnokon sikerült elfogni.¹⁷ A lopott összeg, valamint a csendőrök gyorsasága és aktivitása is arról tanúskodik, hogy a károsult a város felső rétegének tagja.¹⁸

A nyomda dolgozóinak fizetését és munkaidejét a vidéki könyvnyomdászok 1906-os munkaidő-és árszabályzatából tudhatjuk meg. A dokumentum négy osztályba sorolta a nyomdával rendelkező

¹² BODORIK: i. m. 70.

¹³ BODORIK: i. m. 159.

¹⁴ BODORIK: i. m. 34–35.

¹⁵ Mezőtúr és Vidéke 1906. ápr. 1.

¹⁶ BODOKI FODOR Zoltán–BODOKI FODOR Zsigmond: *Mezőtúr város története a honfoglalástól a felszabadulásig*. Mezőtúr, 1978. 129.

¹⁷ Mezőtúr és Vidéke 1900. szept. 23. 3.

¹⁸ Összehasonlításképp: 1900-ban egy bennkosztosnak szegődött béres Mezőtúron az élelmezésen és 6 köből búzán felül évi 100–140 koronát kapott (BODOKI FODOR Z.–BODOKI FODOR Zs.: i. m. 125).

vidéki településeket (II–V. osztály). A minimálisan kötelező fizetés osztályonként 2 koronával csökken. Mezőtúr a IV. osztályba tartozott, így a szedőknek legalább 22 koronát kellett kapniuk minden szombat este. A korrektorok bére ennél némileg magasabb, 24 korona volt. A képzettségre vonatkozó előírás szerint tanonc csak az lehetett, aki betöltötte 14. életévét, és a középiskolának legalább az első két osztályát elvégezte. A nyomdászok napi kilenc órát dolgoztak, és csak 14 napos felmondási idővel lehetett őket elbocsátani.¹⁹ Ha összehasonlítjuk ezt a fentebbi adattal, amely szerint egy mezőgazdasági munkás éves bére az ellátáson felül 100 korona körül mozgott, azonnal kitűnik a nyomdák dolgozóinak jóval előnyösebb anyagi helyzete. Emellett nekik a napszámosokkal ellentétben télen is volt munkájuk, s nem kellett tartaniuk attól, hogy egyik napról a másikra elbocsátják őket.

Borzadozók és megbotránkozók – a ponyvák olvasói. Ahhoz, hogy megközelítően pontos képet kaphassunk a ponyvák olvasóköréről, érdemes röviden áttekinteni a város társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetét a századfordulón. (A túri ponyvákat természetesen nemcsak a környékbeliek olvasták. A feldolgozott esetek között sok Békés megyei is előfordul – gyulai, mezőberényi, gyomai –, hiszen ezek a helységek is jól ismertek voltak az itteni vásárolók, napszámosok, parasztok számára, akárcsak a Szolnok megyeiek az ottaniaknak. Mivel azonban nem lehet tudni, hogy pontosan mekkora körre terjedt ki a nyomdák piaca, meg kell elégednünk a Mezőtúrra vonatkozó adatokkal, amelyek – lévén a Tiszántúl többi településéhez hasonlóan mezőgazdasági jellegű város – sokban tipikusnak tekinthetők. 20 000 főnél is nagyobb lakosságával Mezőtúr ugyan a megye legnagyobb városa volt – Szolnok: 15 847, Jászberény: 20 155, Karcag: 14 486, Kiszújszállás, Túrkeve és Kunszentmárton: 11 000-nél kevesebb lakos²⁰ –, s iskolái nagy száma miatt is némileg kedvezőbb helyzetben volt a többinél, de az eltérés jóval kisebb, mint a hasonlóság.)

Mezőtúr lakossága 1900-ban 25 383, 1910-ben pedig 25 835 fő volt, s ennek több mint 35%-a (1900-ban 36,2%, 1910-ben 37,3%) a környékbeli tanyákon élt.²¹ Többségük saját földjén gazdálkodott: 1900-ban még a lakosság 67,5%-a, 1910-ben viszont már csak 61,7%-a vallotta magát östermelőnek. Jóval kisebb, és szintén csökkenő tendenciát mutat a kisiparból élők aránya: 1890-ben még 13,9%,²² 1900-ban és 1910-ben pedig már csak 13,5%.²³ Ezzel párhuzamosan jelentősen megnőtt viszont 1900 és 1910 között a napszámosok aránya, 2,4%-ról 5,7%-ra.²⁴ A gazdasági cseledek és mezőgazdasági munkások aránya az összlakosságon belül 1900-ban igen magas, 37,5% volt.²⁵ Ez az adat magában foglalja a nagyszámú időszakos munkavállalót is, kivéve a távoli vidékekről szerződtetett summásokat.

A városban 1890-ben a református egyház 16 népiskolát tartott fenn, ezenkívül működött még egy katolikus és egy izraelita iskola. Ez a szám megdöbbentően soknak tűnik a lakosságszámhoz viszonyítva, de tudnunk kell, hogy a korban az elemi népiskolák osztatlanok vagy részben osztatlanok voltak, csak a gimnáziumokban létezett osztálytanítós rendszer. 1893/94-ben a 18 iskolában

¹⁹ Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete és Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Szakszervezete. Munkabér és árszabályok és a témával kapcsolatos egyéb nyomtatványok 1901, 1906, 1908, d. n. Politikai Intézet Levéltára (PIL) 668. f. 29. ő. e.

²⁰ *Jász–Nagykun–Szolnok vármegye múltja és jelene.* Szerk.: Vitéz SZOLNOKI SCHEFTSIK György Dr., Pécs, 1935. 157–158. (Az adatok 1876-ra vonatkoznak.)

²¹ BODOKI FODOR Z.–BODOKI FODOR Zs.: i. m. 123.

²² Uo. 108.

²³ Uo. 123.

²⁴ Uo. 123.

²⁵ Uo. 124.

mindössze 26 tanító dolgozott, ezekre belterületen 100, külterületen pedig 206 tanköteles gyerek jutott fejenként.²⁶ Ahhoz, hogy eredményes legyen a tanítás, ennél jóval kisebb létszámokra, legfeljebb 25–30 főre lett volna szükség. Igaz, a ténylegesen iskolába járók száma ennél jóval kevesebb volt, mivel a külterületeken lakóknak leküzdhetetlen távolságokat kellett volna megtenniük nap mint nap. (Az iskolák többsége ugyanis belterületen állt, a tanyasi iskolahálózat 1874–1894 között, kisbirtokosok által felajánlott területen kezdett kialakulni, de maradéktalan kiépítése csak az 1930-as évekre fejeződött be.) Ennek következtében 1910-ben a felnőtt lakosság 16,8%-a még mindig analfabéta volt.²⁷

A belterületen lakó vagy jobb anyagi helyzetben élő mezőtúriaknak és környékbelieknek ugyanakkor számos művelődési lehetőség állt rendelkezésére. Az 1530-tól működő, tehát az országban legkorábban alapított református gimnázium a 19. század harmadik negyedétől a környék legnagyobb jelentőségű középfokú iskolája lett.²⁸ 1897-ben, alig két évvel azután, hogy a nők felvételét is engedélyezték a bölcsészeti, orvosi karokra és a gyógyszerészeti tanfolyamokra, megalapították Mezőtúr második középiskoláját, az Állami Teleki Blanka Felsőbb Leányiskolát.

A város kulturális központjai a kaszinók voltak. A 20. század első évtizedében 19 működött Mezőtúron 1400 taggal, közülük kiemelkedett a Központi Kaszinó 1700 kötetes könyvtármányával. A legjelentősebb könyvtár a református gimnáziumé volt, 1908-ban 5429 kötettel, emellett a Felsőrézsi Polgári Olvasókör 1120, a Városi Népkönyvtár pedig 2334 kötettel állt az olvasni vágyók rendelkezésére.²⁹

Az eddigi adatok alapján érthetővé válik, hogyan tudott virágozni két nyomda is egy viszonylag kicsi alföldi városban. A lakosság igen magas százaléka legfeljebb elemi iskolai műveltséggel rendelkezett (az őstermelők nagy része, a cselédek, napszámosok és egyéb idénymunkások). A módosabb parasztok és városi kisiparosok valószínűleg polgári iskolát végeztek, de a gimnáziumot csak a vagyonosabbak engedhették meg maguknak: az évi 136 végzős között nemcsak túriak, hanem környékbeliek is voltak. Ugyanerre utal a kaszinók létszáma is: a 25 000-es lakosságból mindössze 1400 polgár mondhatta magát tagnak, s ők alkották az egyesületeket, társaságokat is. Az olvasókörnek már a neve is jelzi közönsége társadalmi helyzetét, de a népkönyvtárat sem valószínű, hogy sok mezőgazdasági munkás látogatta. Ugyanakkor ők is igényelték a szórakozást, az érdekességeket, a híreket. Ha az újsághoz nem is jutottak hozzá,³⁰ az olcsó ponyvához igen, s ez mindhárom igényüket kielégítette. Az írástudatlanság ebből a szempontból nem jelentett akadályt, a közös munkák alkalmával ugyanis egyvalaki felolvasta a történeteket a többieknek. Ebből egyúttal az is következik, hogy a ponyvának jóval több fogyasztója volt, mint ahány vásárlója. (Mindez nem jelenti azt, hogy a polgárok nem olvashattak ponyvákat, és időnként, a könnyed szórakozás érde-

²⁶ Uo. 108.

²⁷ Uo. 129.

²⁸ 1876/77 és 1885/86 között éves átlagban 136-an végeztek itt, míg Békésen 125-en, Kisújszálláson 82-en, Karcagon pedig 69-en (uo. 109).

²⁹ Uo. 129.

³⁰ Arra nincs adatom, hogy az újságokat kik és hányan vásárolták, de a cikkek hangvétele (előkelő polgárok esetében magasztaló, szegényebbekkel kapcsolatban gyakran gunyoros vagy lenéző), a hirdetések jellege (könyv- és papirkereskedés, piperecikkek stb.) és a hírek típusai (felolvasóestek, politikuskok látogatásai, köztiszteltetben álló személyek családi eseményei, esküvő, halálozás, születés stb.) arra utalnak, hogy törzsközönségük nem egyezett a ponyvákéval. Úgy tűnik, a nyomdászok igyekeztek minden réteg igényeit kielégítve a nyomtatott hírközlés összes csatornáját kihasználni.

kében ők is bizonyosan megvették az érdekesebbnek ígérkezőket, de náluk ez korántsem volt olyan általános, mint a paraszti és munkásrétegekben, egyrészt a ponyva alacsony presztízse, másrészt a rendelkezésükre álló szélesebb művelődési lehetőségek következtében.)

A ponyvák olvasói nem látogatták a könyvtárakat, és könyvesboltokba sem igen jártak. Meg kellett tehát találni azt a terjesztési módot, amellyel a legkönnyebben el lehetett érni őket. A legkézenfekvőbb a híres túri vásár volt, amelyre távolabbi vidékekről is tömegével érkeztek az árusok és a vevők, de ugyanilyen alkalmakat nyújtottak a hetivásárok is. Ilyenkor a külterület, a tanyavilág lakói is bementek a városba, és szívesen megálltak a kikiáltók pultjainál. A 19. században még külön erre „szakosodott” históriások árulták a ponyvákat, a századfordulóra azonban már csökkent a szerepük, majd fokozatosan eltűntek. A házalók is gyakran hordtak magukkal efféle füzeteket, sőt a dohányárudákban is lehetett őket kapni szerte az országban. (Nem véletlen, hogy Mezőtúr első dohányárudáját éppen Kanyó Antal nyomdatulajdonos hozta létre.)

Harc és hanyatlás – a sikertörténet vége. A fent bemutatott helyzet a harmincas évekre jelentősen megváltozott. Bár egy-két ponyva még ekkoriban is megjelent, a műfaj valójában már az első világháború után hanyatlásnak indult. A hosszabb, verses „elbeszéléseket” rövid katonadalok, később pedig irredenta énekek vagy divatos népdalok, esetleg népi jövődölések váltották föl. A háború után a katasztrofális gazdasági helyzet, a 30-as években pedig a gazdasági válság következtében érezhetően romlott a nyomdák és dolgozók helyzete. Egy szakszervezeti megbízott vidéki újtárol 1928-ban azt írta jelentésében, hogy a pénztáros Bihary János, a Borbély nyomda alkalmazottja nem vette át a Török nyomdabeli szaktársaitól a szakszervezeti tagdíjat, ezért azok kénytelenek voltak egyénileg felküldeni a pénzt. E viselkedés oka a jelentéstevő szerint a két nyomda konkurenciaharca volt. Az eset Bihary lemondásával és egy Takács nevű munkás pénztárossá való megválasztásával végződött.³¹

Szendrey István és a Magyarországi Könyvnyomdászok Szakegyesületének többszöri levélváltása szintén a helyi és környékbeli nyomdák egyre erősödő versengésére utal.³² Ezekből a levelekből arról értesülünk, hogy a két nyomda kilépett a szakszervezetből és megtagadta az árszabályt. Szendrey 1939-es levele szerint az egész ügy háttérében egy Klein Dezső nevű nyomdász állt, aki 1921-ben került a városba, de 1931-ben felmondtak neki, és őt (Szendreyt) állították a helyére. Klein erre Mezőtúrra segítette Csontos Lajost, aki mindkét nyomda tulajdonosait meggyőzte a kilépés által megszerezhető előnyökről. Ráadásul Szolnokról hozott szakembert, akiről később kiderült, hogy a saját embere, emellett a nyomda pénzén Szolnokra utaztatott különféle ürügyekkel, hogy szolnoki munkásokat szerezzen a vállalkozás számára.

Szendrey levelének ellenséges hangvételéből egyértelműen kitűnik, hogy a nyomdász Csontosot tekintette első számú ellenfelének és minden baja okozójának. A többi levelet is végigolvasva azonban kiderül, hogy sokkal többről volt szó, mint két ember személyes ellentétéről vagy a vezetésért folytatott harcukról. Az árszabályzat elfogadása, mint a szakszervezet 1939. április 12-i válaszában olvashatjuk, létbiztonságot jelent a nyomdák számára, hiszen egységes fizetési rendszerével kiküszöböli a versenyt, ráadásul biztosítja a megfelelően képzett munkásokat a vállalkozás számára. A két mezőtúri nyomda, amely e szabályozást elutasította, kénytelen volt máshonnan munkásokat hozatni magának, mert a helybeliek nem vállalták az összeütközést a szakszervezettel (Szendrey maga is a szervezettől kért engedélyt a munka felvételére, ezt azonban annak vezetősége az

³¹ A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Szakszervezete megbízottainak 1928. évi jelentései a vidéki útjaikon tapasztaltakról. PIL 668. f. 56. ö. e.

³² PIL 668. f. 212. ö. e.

árszabály elfogadásához kötötte). Hogy versenyképességüket növelni tudják, a nyomdatulajdonosok az árszabálynál alacsonyabb béreket fizettek, így azonban csak olyan szakképzetlen munkaerőt kaptak, mint Peti János, aki Szendrey szerint ruhakereskedő, „de csak azért is munkát vállal, mert fanatikus haragosa Egyesületünknek”.³³ Szendrey ezért elkezdett harcot folytatott azért, hogy a nyomdák fogadják el újra az árszabályt, és ő is újra munkába állhasson, végül azonban rákényszerült a munka felvételére, még mielőtt a tulajdonosok aláírták volna a szabályozást. Levelében ezt azzal indokolta, hogy ha nem teszi, Pestről hozattak volna helyette szedőt, s neki és családjának a hosszú munkanélküliség után szinte megváltás volt a munka. Ebből a dátum nélküli levélből tudjuk meg azt is, hogy a munkaidő már csak napi nyolc óra, és ezt pontosan be is tartották a nyomdánál. Csontos cégvezető 60 pengőt és a szerzett munkák után százalékot, Szendrey 40–50 pengőt, a harmadik évét töltő inas pedig 10 pengőt kapott.

Szendrey kitartása végül elnyerte méltó jutalmát. Már idézett november 27-i levelében a következő örömhírt jelentette be a szakegyesületnek: „és pont ezen a héten a híres Csontos Lajos, aki 7 évvel ezelőtt beszuszeroltatta a két túri nyomdát, kitörte a nyakát: évek óta apró-cseprő lopásokat vitt végbe és most rá jöttek – azonnali hatállyal elzavarták és engem vettek fel helyette a Corvina-nyomdába.”³⁴ A nyomda, amelyben a század eleji 14 munkáshoz képest ekkor már csak egy tanuló, egy állandó szakmunkás és egy kisegítő dolgozott, ezek után rögtön elfogadta az árszabályt, és hamarosan a Borbély nyomda is csatlakozott hozzájuk. (Borbély Gyula haláláról szintén ez a levél ad hírt. A tulajdonos övegye megpróbálta tovább működtetni a vállalatot, de hiába, a nyomda nem sokkal később megszűnt.)

Pár hónappal később, 1940-ben miniszteri rendelettel új bérek léptek életbe. Szendrey szerint azonban a szolnokiak és a törökszentmiklósiak kevesebbet adtak a munkásaiknak, így a túriak versenyképessége csökkent velük szemben. A szakszervezet válaszában kijelentette, hogy a rendelet mindenkire vonatkozik, Szolnokon és Törökszentmiklóson is rendet fognak teremteni. Hogy ez sikerült-e nekik, már nem derül ki az anyagból. Az utolsó levél három évvel későbbi. A szervezetnek Hodos Bálint másodéves tanonc kérdésére adott válaszából megtudjuk, hogy a tanoncfizetés az első évben 10, a másodikban 12, a harmadikban 15, a negyedikben pedig 20 pengő. Ez 5 pengővel magasabb a négy évvel azelőtti, 1939-es fizetésnél.

A fenti levelezésből is jól látható, hogy a mezőtúri nyomdák első világháború utáni működése már a hanyatlás jegyeit viseli magán. A békeidőkben a ponyvákban származó jelentős bevétel, az újságkiadás és a papírkereskedés együttesen elegendő volt a cégenkénti 14 munkás eltartására és tulajdonosaik előkelő pozíciójának biztosítására. Ebben az időszakban még egyik nyomdának sem jelentett gondot a verseny, a későbbi, megromlott gazdasági helyzetben azonban a békés versengés valóságos harccá változott. A papírkereskedés, a meghívó- és gyászjelentés-gyártás, valamint az újságkiadás nem hozott elegendő jövedelmet, komolyabb művek kiadására pedig a kis tőkéjű vállalatok nem is gondolhattak. Ráadásul a mezőtúriaknak meg kellett küzdeniük a gyorsan növekvő Szolnok és Törökszentmiklós közelségével, valamint a jóval erősebb és nagyobb gyomai Kner nyomdával, amely, bár korábban szintén foglalkozott ponyvakkal, megengedhette magának a tudományos, szépirodalmi vagy ismeretterjesztő művek kiadását is. A hanyatlás egyértelmű jelei a munkásszám drasztikus csökkenése, az árszabálytól való elszakadás a kiadások csökkentése érdekében vagy a nyomdákban belüli harcok az irányításért az erőskezü vezető halála után. A kegyelemdőfést mindkét vállalkozásnak a ponyvákban mint fő forrásból származó tetemes bevétel kiesése jelentette.

³³ Szendrey 1939. XI. 27-i levele a szakszervezetnek. PIL 668. f. 212. ö. e. Nyilvánvaló, hogy Peti János motivációja sokkal inkább a pénzkereseti lehetőség megragadása volt.

³⁴ Uo.

Az I. világháború után hanyatlásnak induló műfaj a század közepére eltűnt, pedig a szenzációk, véres bűntények iránti érdeklődés sohasem lankadt. Török, majd Csendes után a Corvina tulajdonjoga „négy úriember kezébe szállt át [...], akik közül három nem szimpatizál szakszervezetünkkel”,³⁵ a másik nyomda pedig nem élte túl a nagy tekintélyű Borbély Gyula halálát. A Corvina Szendrey vezetésével átvészelte ugyan a második világháborút, s egészen 1951-ig, az államosításig működött, de virágkorának teljesítményét már nem tudta megismételni. Borzongásra vágyó közönségük sokáig kénytelen volt megelégedni az újságokban olvasott hírekkel. Mára új műfajú sajtótermékek, pletykalapok, bűnügyi újságok vették át a ponyvák szerepét. Az irántuk megnyilvánuló hatalmas kereslet azt bizonyítja, hogy a ponyvák hajdani eltűnésének és ezzel együtt a kis vidéki nyomdák bukásának nem az érdeklődés megszűnése, inkább az ízlés változása és főként a gazdasági nehézségek voltak az okai. És a verseny azóta csak fokozódott. A hátborzongató bűnügyekről szívesen olvasó közönség meglepte ma már nem elégséges feltétel az említett magazinok kiadásához; a mamutvállalatokkal való küzdelem meghaladja egy kisvárosi nyomda kapacitását, erejét, s lehetetlenné teszi a sikertörténet megismétlődését.

SLÍZ MARIANN

³⁵ Szendrey 1939. IV. 20-i levele a szakszervezetnek. PIL 668. f. 212. ő. e.

SZEMLE

Szent Biblia, azaz Istennec Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordította KÁROLI Gáspár. Igazgatta, megjobbította és kisdéd formában kiadta SZENCI MOLNÁR Albert, 1612. Hasonmás formában megjelent ÖTVÖS László szerkesztő gondozásában 2002-ben ... Debrecen, 2002. /Nemzetközi Theologiai Könyv 53./ (RMNy 1037)

Ötvös László ügyszeretetének, elkötelezettségének szervezői és szerkesztői munkájának köszönhetően a protestáns Biblia-fordítások 16–17. századi teljes kiadásai közül csak a Jansonius-kiadásnak nincsen hasonmása. Az első teljes magyar nyelvű *Új testamentum* kiadásának (Sárvár–Újsziget, 1541, Sylvester János, RMNy 49.) hasonmása a Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozat első tagjaként, Varjas Béla tanulmányával jelent meg 1960-ban. Az első teljes protestáns fordítás (Vizsoly, 1590, Károlyi Gáspár, RMNy 652.) a Helikon Kiadónál 1981-ben, Szántó Tibor, Holl Béla és Katona Tamás gondozásában. Ötvös László gondozta a hanaui-kiadás (1608, Levinus Hulsius haer., RMNy 971) hasonmását (Debrecen, 1998), most megjelent az oppenheimer-kiadásé (RMNy 1037) is. Petróczi Éva és Szabó András tanulmánya kísérte a Balassi-kiadónál 2002-ben megjelent *Várad-Bibliát* (Szenci Kertész Ábrahám, RMK I. 970, Bibliotheca Hungarica Antiqua XXXVI.), az *Aranyas Biblia* az Európa Kiadónál 1991-ben, Király László szerkesztésében, Tarnóc Márton tanulmányával (Amszterdam, 1685, Misztótfalusi Kis Miklós, RMK

I. 1324.). Komáromi Csipkés György 1718-ban 1685-ös impresszummal megjelent (Leiden, RMK I. 1336) fordítása is Ötvös Lászlónak köszönheti a hasonmást kiadást (Debrecen, 2000).

A mostani debreceni vállalkozás tehát már hagyományt tudhat maga mögött. Ötvös László a hasonmást elkísérő tanulmányában röviden ismertette az oppenheimer-kiadás történetét, Szenci Molnárnak a Hanauban, 1608-ban megjelentetett fordítás utáni bibliai-filológiai munkáját. Molnár már a címlapon jelzi a változtatások egy részét, nevesen azt, hogy a zsoltárokat újra összevetette a francia fordításokkal, a kiadáshoz csatolta a heidelbergi-katekizmus szövegét is. A legnagyobb újítás formai volt: a „kisdéd” forma a használhatóságot segítette, hiszen ez már negyedréti kiadás, az eddigi folio editiókkal szemben.

A régi magyar művelődéstörténet kutatói hajlamosak egy-egy ilyen hasonmást kiadást csupán abból a szempontból üdvözölni, hogy a kiadás így a tudósok és a diákok rendelkezésére áll. A Debrecei Műhely azonban ennél többet akar, hiszen a Bibliát magát akarják napi olvasmánnyá tenni, azt tudatosítani, hogy a Könyvek könyve megannyi kiadás után is tartalmaz megfektetlen helyeket, mindig aktuális. Ezért is rendeztek konferenciát az oppenheimer kiadás újjászületése kapcsán. A konferencia anyaga nyomtatásban is megjelent: *Bibliafordítások és hatásuk*. A Debreceni Akadémiai Bizottság Vallásügyi Munkabizottságának és a Biblia-Barátok Körének közös találkozásán elhangzott tanulmányok. Szerk.:

ÖTVÖS László. Debrecen, 2002. – Ebben a tanulmánykötetben Ötvös László elemezte a vizsolyi Bibliának a magyar irodalmi nyelvre- és szemléletre gyakorolt hatását.

MONOK ISTVÁN

Lakatos Éva: Sikersajtó a századfordulón. Sajtótörténeti megközelítések. Bp. 2004. 232 l., 56. t.

A szerző, akinek a neve a *Magyar Könyvszemlében* és más lapokban közölt sajtótörténeti tanulmányaiból és a *Magyar irodalmi folyóiratok* című, 1972–2000. között megjelent negyven füzetből álló repertóriális leírásból ismert, ezúttal egy kötetben adta közre a magyar sajtó egy jelentős korszakára vonatkozó írásait. Az egyes tanulmányok főleg a századforduló újságjainak és folyóiratainak a történetéhez kapcsolódnak, vagyis annak az időszaknak a sajtójához, amelyben Magyarországon is egyre nagyobb mértékben eluralkodott az üzleti sajtó. Míg sajtótörténetünk korábbi korszakait már számos, sokszor részletekbe menő kutatás is feltárta, sőt éppen a századfordulóig megtörtént egy alapos, több kötetre terjedő kézikönyv-szerű feldolgozása, a huszadik századra nézve mind a részkutatások, mind pedig az összefoglaló munkák még meglehetősen hiányosak.

Ezért is jelentős Lakatos Éva kutatásainak ilyen formában történő közreadása is, hiszen e korszak éppen a nagy fejlődésnek indult, de jórészt üzleti jelleget öltött sajtónak az időszaka. Nagy általánosságokat tudunk ugyan e korszak sajtójáról, de az éppen ekkor bekövetkező szám-szerű gyarapodás és az újságok tartalmi és formai változása mindenképpen indokolja a részletek feltárását is.

Éppen ezért túlságosan szerénynek tekinthető a kötet alcíme, amely „sajtótörténeti megközelítések”-ről szól, hiszen ezek a kutatások már a kor sajtótörténetének részei, forrásai. A „Lapkiadás mint üzlet” című fejezetben közölt írások, amelyekben az újságok példányszámának növelésére irányuló különböző eszközöket és tö-

rekvéseket írta le a szerző, a kapitalizálódó hazai sajtó jellegzetességeivel ismertet meg. Ugyancsak fontos részlettanulmányok találhatók „A sajtó műhelyéből” és a „Különlegességek, furcsaságok” című fejezetekben.

„A múlt megőrzése” című rész azokról az európai gyűjteményekről nyújt ismertetést, amelyek az újságok megőrzését és feldolgozását tűzték ki feladatul. Ezek között ismerteti az 1884-ben Szinnyei József által alapított Hírlaptár történetét is, amelynek – megszüntetése előtti – utolsó kiemelkedő vezetője Dezsényi Béla volt, akit a hatvanas évek elején szűk prakticista és dilettáns elképzelések nyomán váltottak le, felszámolva ezzel az Európa-szerte is szinte egyedülálló hírlapgyűjtemény önállóságát. Lakatos Éva értékes köteté azonban azt mutatja, hogy a sajtó tartalmi feltárását és tudományos feldolgozását is szorgalmazó Dezsényi Béla példája nem múlt el nyomtalanul. A korábban még sokszor lenézett sajtótörténet ma már a média hatalmának növekedésével és a tudományban az interdiszciplinaritás elvének elfogadásával bevett tudománygá vált. A magyar sajtótörténet teljesebb hazai feltárása sem nélkülözheti a hasonló jellegű kutatásokat.

KÓKAY GYÖRGY

Napkelet 1920–1922. Antológia. Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította MÓZES Huba. Kolozsvár, 2004. Kriterion K. 323 l.

A sajtótörténet hasznos forrásai azok az antológiák, amelyek egy-egy folyóirat közleményeinek válogatásával igyekeznek képet adni az adott periodicum egészéről: szerkesztőinek céljairól, a megjelentek művelődéstörténeti és irodalmi hozzájáról. Ha még repertóriummal is kiegészítik, dokumentumértéke jelentősen megnövekszik. Minél ritkább a feldolgozott cím, s minél jelentősebb annak korabeli szerepe, annál értékeesebb az ilyen vállalkozás, s annál biztosabb a helye a kézikönyvtárakban.

Ezekből a megfontolásokból kiindulva az erdélyi magyar irodalomtörténetírás már a múlt

század hatvanas és hetvenes éveiben megkezdte a sajtótörténetnek ezt a sajátos feltárását. Különösen a kezdetek, az államfordulatot követő évek termékei kötötték le a figyelmet – a szokásos vizsgálódási szempontok mellett kimondva-kimondatlanul a húszas években születő új erdélyiség, vagy ha úgy tetszik: a megmaradás és az új meggyökeresedés folyamatát is bemutatva és elemelve. Így készült el Kovács János gondos szerkesztésében (és a Kriterion kiadásában) a Nagyváradon megjelent *Magyar Szó-Tavas 1919–1920* (1971), az aradi *Genius–Új Genius 1924–1925* (1975) és a *Periszkóp 1925–1926* (1979) című folyóiratok antológiája. De nem feledkezhetünk meg a két háború közötti „nagyok” összeállításairól sem, még ha azok csak a közlemények egy szűkebb övezetét tárták is fel: a Méliusz és Szász János gondozta *A Korunk költészete* (1967) és a Szemlér Ferenc szerkesztette *Az Erdélyi Helikon költői 1928–1944* címűekről, hozzájuk téve az ötvenéves évfordulóra, *Korunk galéria 50 1926–1976* címmel megjelentet (szerkesztette Kántor Lajos és Ritoók János) is.

Ez a többé-kevésbé tudatosan irányított kiadványsor most ismét gyarapodott: a kolozsvári *Keleti Újság* árnyékában megindított *Napkelet* (1920–1922) bemutatásával, ami több szempontból is figyelmet érdemel. Egyrészt az anyalap miatt, amely 1918 és 1927 között vezető szerepet játszott az erdélyi napisajtóban, mint a szabad-elvűség képviselője és mint a szomszéd országok azonos szellemiségű lapjainak, a *Bécsi Magyar Újságnak* (1919–1923), a kassai *Szabadságnak* (1921–1922) és utódjának a *Magyar Újságnak* (1922–1923), a budapesti *Világnak* (1910–1926) és folytatójának, a *Magyar Hírlapnak* (1926–1939), a szegedi *Délmagyarországnak* (1925–1944), illetve a szabadkai *Bács megyei Naplónak* (később: *Napló*, 1908–1944) testvérvállalkozása.

A *Napkelet* főszerkesztője Paál Árpád, társ-szerkesztői: Kádár Imre és Ligeti Ernő, segéd- illetve helyettes szerkesztője: Szentimrei Jenő – valamennyien tagjai voltak a *Keleti Újság* szerkesztőségének. Törvényszerű tehát, hogy a fo-

lyóirat szerves meghosszabbítása volt a föllep liberalizmusának, sőt radikalizmusának, s mint ilyen egyedülálló szerepet vállalt kora irodalmi kezdeményei között: a születőben lévő transzilvánizmuson túlmenően eredményesen tájékoztatott a nyugat-európai új művészeti és irodalmi irányzatokról, az expresszionizmusról és dadaizmusról – s természetesen esetenként teret biztosított az ezeknek a törekvéseknek a jegyében létrejött alkotásoknak. Tágabban szólva – tekintetbe véve a folyóirat magyarországi és bécsi/berlini munkatársait – egyszerre volt erdélyi és európai, s nyitottságával eredményesen járult hozzá a különféle törekvések egymásmellettiességéhez és kölcsönhatásához.

Mózes Huba válogatása hitelesen tükrözi a *Napkelet* e színes arculatát. Különösen a cikkeken és tanulmányokban érezhető ez az európaiság és nagyvonalúság, de a prózai és lírai alkotások önmagukban is kifejezésre juttatják mindezt. – A gyűjtemény értékét nagyban növeli a szerkesztő sajtótörténeti bevezetője, amely körképet ad a kor többi irodalmi folyóiratairól, a *Napkelet* és a *Keleti Újság* kapcsolatáról, a liberális törekvések lassú anyagi elsovadásáról és a *Pásztortűz*, illetve a *Vasárnap* köreiben gyülekező konzervatív erők felzárkózásáról s részbeni felülkerekedéséről.

A kötetet jól szerkesztett repertórium zárja, amely a számokra bontott ún. könyvészeti leírás után tematikus bontásban mutatja be a folyóirat tartalmát: a szépirodalmi művek mellett külön egységbe sorolva az emlékiratokat, illetve a tanulmányokat, cikkeket, jegyzeteket; ez utóbbin belül elkülönítve az irodalom, művészet, művelődés, végül a tudomány (filozófia, esztétika, lélektan, közgazdaságtan stb.) kérdéseit. A bibliográfiát a könyv- és lapszemle, az illusztrációk, a zeneművek és a sakk tételei – valamint a névmutató zárják.

A *Napkelet* Mózes Huba által összeállított szöveggyűjteményének és repertóriumának ott a helye valamennyi igényes kézikönyvtárban.

BOTKA FERENC

Rózsa Maria: Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920. Bibliographie 2. Teil: Zeitungen. Sonderdruck aus Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstitutes für Kultur und Geschichte der Deutschen im Östlichen Europa. Bd. 11. R. Oldenbourg Verlag, München, 2003. 59–141.

A német–magyar kulturális, politikai, sajtótörténeti kapcsolatok a magyar(országi) sajtótörténeti kutatások megindulása óta foglalkoztatták a kutatókat, és részben még annak hangsúlyozására is sor került, hogy a magyarországi németiség tájékozódása, érdeklődése, mentalitása az emlékiratokon és más szépirodalmi alkotásokon kívül elsősorban sajtójából, azaz mindennapi olvasmányaiból ismerhető meg. Ez a megismerés több szempontból látszik igen fontosnak. Elsősorban talán azért, mert az újabb komparatistikai vizsgálódásokban a regionalitás és annak tudatosulása egyre nagyobb szerepet tölt be, és egy kulturális germanisztika egyre sűrűbben emlékezik meg (a német kultúra általános tételezésével szemben) német nyelvű irodalmakról. Ezt nagy mértékben segítette elő a prágai német nyelvű irodalom „világhírének” tudomásul vétele, és ehhez kapcsolódóan olyan sajtótermékek jelentőségének fölmérése, mint a *Prager Tagblatt* vagy a *Prager Presse*. Utóbb a Márai-kutatás sem mellőzhette sem a *Prágai Magyar Hírlap*, sem a prágai német nyelvű sajtó számbavételét. Másodsorban annak művelődés- és sajtótörténeti értékelése és értelmezése vált fontossá, hogy milyen mértékben több központú a német művelődés. Ez természetesen nem jelenti a berlini, a bécsi vagy akár a zürichi „központ” jelentőségének, nem egyszer nyelvi-kulturális példaadása kisugárzásának kisebbsítését, pusztán annyit, hogy a regionalitás elvének előtérbe juttatásával párhuzamosan hangsúlyozódik az akár rendhagyónak tekinthető, a németétől eltérő nyelvi-irodalmi kontextussal folytatott dialógus miatt eltérő német nyelviség meghatározóinak föltárulása. Ennélfogva olyan kisebb térben kibontakozó, a helyi körülményektől átszíneződő német nyelvi kultúrák elemző bemutatása válik/válhat fontossá, amely nemcsak közvetítő funkciójában sorolódik

be a német (nyelvű) művelődéstörténetbe, bár e téren fontosnak ígérkezhet hozzájárulása, hanem „önmagában” is, mint egy kisebb egység interkulturális sajátosságokat fölmutatni képes megnyilatkozása. Kiváltképpen abban a folyamatban érdemes szemügyre vennünk – most már konkrétan, a tárgyra térve – a magyarországi német nyelvű sajtót, amelyből kiindulva részint a sajtó kétnyelvűségére, részint arra a szerepre nyílnak rálátás, amelyet a két nyelvi kultúrában felnőtt vagy az egyik nyelvi kultúrától a másik felé tartó olvasóközönség betölt egy – megismétlem – interkulturális dialógusban. A szépirodalomban a 19. században még gyakori kétnyelvűség (a szlovéneknek ez a 20. század elején sem teljesen ritka, gondoljunk a szlovén irodalmi kánon egyik legjelentősebb írószemélyiségének, Ivan Cankarnak német nyelvű újságcikkeire, részvételére Bécs német nyelvű sajtójában!) a 20. századra visszaszorulni látszik, és jóllehet a magyarországi német irodalom aligha versenyképes a csehországgal, a magyarországi német sajtó, kiváltképpen az 1945-ig megjelentetett *Pester Lloyd* nélkül nemigen kaphatunk teljes képet a német nyelvű napisajtóról. Itt nem részletezhetem, hogy 1933, még inkább 1938 után előbb a csehországi, majd a *Pester Lloyd* révén a magyarországi német sajtó milyen jelentőségre tett szert a német nyelvű művelődésben, miként lehetett fóruma mindazoknak a szerzőknek, akik akkoriban sem Németországban, sem Ausztriában nem publikálhattak. Ugyanez a *Pester Lloyd* a 20. század elején viszont amellet, hogy a színvonalasan szerkesztett lap széleskörű információival valamennyi németül olvasó igényeit kielégíthette, nemcsak Magyarországon, tudunk arról, hogy Miroslav Krleža is többször reagált, általában vitatkozva, a cikkekre, első kézből számolt be a lap az olvasóknak arról, hogy mi történt Berlin, Bécs kulturális életében. És megfordítva: a magyar művelődés jelenségeinek német nyelvű tolmácsolására is vállalkozott. A *Neues Pester Journal* például Krúdy-írárok fordításait közölte. Az majd egy további (mikrofilológiai, elkerülhetetlen) kutatás tárgya lehet, hogy ez a közvetítés milyen hatásfokú volt, átvette-e a közleményeket a magyar, illetőleg a bécsi vagy a berlini sajtó.

Annyit azért megjegyeznék, hogy a 19–20. század fordulóján a magyar értelmiség olvasott németül, és bár érezhető volt a tendencia bizonyos körökben, hogy az egyoldalúnak minősített német tájékozódást a franciával cseréljék föl, a magyarországi német sajtó olvasása révén az információszerezés irányában azért az állandóság figyelhető meg (ami persze nem zárja ki, hogy a szépirodalomban váltás kezdődött meg). Még azt tenném ehhez hozzá, hogy a magyar kultúra „eredményeinek” a szélesebb európai nyilvánossághoz közvetítésében az ebben érdekeltek továbbra is erősen használták a német nyelvet és a német nyelvű sajtót, hiszen ott jóval nagyobb volt a fogadókészség; tegyük hozzá: ott inkább megértés találtatott, mint a franciában vagy angolban. Jókai francia és angol sikere erősen viszonyslagos, míg bécsi és berlini népszerű sorozatok, népszerű lapok még a 20. század elején is bőségesen adták közre az író műveit.

Csak röviden tudok itt nyilatkozni arról, milyen figyelemre méltó, miszerint nem csupán a nagyobb városok „polgársága”, intelligenciája, illetőleg szakmunkás-rétege tudott németül, igényelte a német nyelvű, a helyi eseményeket a középpontba állító tájékoztatást, hanem a kisebbek is, amelyek társasági élete mintegy leképezte a nagyvilágnak számító nagyobb és külföldi városokét, de amelyek napi történései a „helyi szín” megörökítésével alkottak olyan eseményeket, amelyekkel meg lehetett tölteni a lapot, és amelyek valójában indokolták a megjelenést (hiszen a nagyvilág eseményeiről gyorsabban és részletesebben számoltak be a fővárosokban szerkesztett, a helyi kaszinóban, kávéházakban elolvasható újságok). Ezzel szemben már arra is utaltam, hogy az úgynevezett „kávéházi kultúra” egyik lényegesnek tűnő eleme a kávéházak ama jellegzetessége, miszerint a betévedő fogyasztó elolvashatta kedvenc „világ”- és helyi lapjait.

Rózsa Mária bibliográfiája 381+1 tételben adja közre a magyarországi német nyelvű sajtó 1850–1920 közé eső periódusának jegyzékét, Magyarországra Erdélyt és Horvátországot beleértve, tíz tételben kapjuk a nyomatosokét, továbbá 76 tételben az előzményül szolgáló, 2001-es bibliográfiához, amely folyóiratok jegy-

zékét adta, kiegészítéseket. A 2001-es közlés óta a bibliográfia alapelvei nem változtak, Rózsa Mária az OSzK anyagára épít, illetőleg a korábban már feltüntetett szakirodalomra, nem volt módja Erdélyben, Horvátországban és Szlovákiában ellenőrizni adatait. Ennek következtében sűrűn olvasható az egyes tételeknél a „nicht vorhanden” (nem található) vagy csak töredékesen található jelölés. Persze, kétséges, hogy levelezéssel megoldható lett volna-e, hogy a városi, állami könyvtárak hirlaptárának munkatársai bevonódjanak a kutatásba. Szinte hihetetlen, hogy a jelzett időszakban Zágrábban kevesebb német nyelvű napilag jelenjen meg, mint Aradon (a bibliográfiában az *Agramer Zeitung* 1897-es és az *Agramer Wochenblatt* 1873–1875-ös megjelenésű lapjai található, az utóbbi „nicht vorhanden”). Aligha kétséges, hogy a bibliográfia nem közvetlen a mai Magyarországot illető lapjairól így nem kaphatunk képet, és a bibliográfia elsődleges haszna az, hogy megtudjuk, az OSzK-ba látogató olvasó a jegyzékből mely lapokat találja meg, és melyekért kell esetleg Eszékre, Zágrábba vagy netán Gyulafehérvárra elutaznia. Persze, olykor a mai Magyarország területén kiadott újságok sem lelhetők föl az OSzK-ban, így például a *Mosonmegye-Mosoner Komitat* című mosonmagyaróvári lap sincs meg, az 1901-re datált budapesti *Früh-Journal* sem, de nincs adatunk többek között az 1880. június 18. és július 18. között megjelentetett budapesti *Ungarische Wochenpost*ról, az 1898-as budapesti hetilapról, az *Ofener Zeitung*ról. A soproni illetőségű lapok irodalmi hivatkozásában a Horváth (és a tételszám) jelölésre bukkanunk, innen fontos információk nyerhetők ki, például az: „Im Soproner Archiv vollständig vorhanden, in der SzN einige Nummern”, csupán az a probléma, hogy a Horváth rövidítés feloldását nem tartalmazza a 61–62. lapon közölt Literaturhinweise. Ezzel függ össze az a kérdés, vajon nem lehetett volna-e a magyarországi lapok esetében megyei, városi könyvtárakkal fölvenni a kapcsolatot a hiányzó lapszámok, információk ügyében.

Mindenképpen igen hasznos munkát végzett Rózsa Mária, jegyzékével biztosabb alapokat teremtetett a jövőbeli kutatások számára. A hely-

történeti kutatás mellett az irodalom- és regionális történet gyümölcsöztetheti a kötet eredményeit. Kiváltképpen a lapok Belletristik rovatának feldolgozása járhat meglepetéssel. Még a helyi szerzők próbálkozásainak feltárása sem teljesen érdektelen, az meg különösen tanulságos lehet, mit fordítottak a helyi lapok a magyar irodalomból, miféle irodalmi/művészeti tárgyú cikkeket írtak, netán a „világirodalom”-ból mi szívároghatott be a helyi lapokba. A sajtótörténet tematikus művelése művelődéstörténeti eredményekkel kecsegtethet. Ennek a bibliográfiának érdemévé válhat, hogy az efféle vizsgálódásokat ösztönzi.

FRIED ISTVÁN

Tinti, Paolo: La libreria dei gesuiti di Modena. Il fondo antico dal Collegio di S. Bartolomeo al Liceo Muratori. Premessa di Maria Gioia TAVONI. Modena, 2001, Patron editore. XVI, 350 l. /Collana di Archivistica, Bibliografia e Biblioteconomia, nr. 3/

Valamennyi európai országban a régi könyv-állományok rendszeres feltérképezésének munkái újabb, fellendülő szakaszba érkeztek. A számítógépek nyújtotta lehetőség nagyobb közös katalógusok építésében nem egyszerűen azt jelenti, hogy a katalógus számítógépen elérhető, hanem azt is, hogy retrospektív nemzeti bibliográfiák összeállítói újabb jelentős forrásanyaggal gazdagodtak. Ugyanakkor a művelődéstörténet kutatói eddig elképzelhetetlen segítséget kaptak abba, hogy a szétszóródott egykori (középkori, vagy kora újkori) gyűjteményeket legalább katalógus szinten újra egyesítsék. Ehhez az is kell persze, hogy az egyes kisebb könyvtárak is úgy tárják fel anyagaikat, hogy az egyes könyvek leírása alkalmazkodjon a nemzetközi normákhoz, alapvetően az ISBD(A) szabvány javaslat megfogalmazta követelményekhez. Maria Gioia Tavoni előszavában e nézőpontból üdvözlí Paolo Tinti munkáját.

A jezsuiták 1552-ben telepedtek le Modenában, előbb a Sant'Augustino, majd a parochia

della Pomposa épületében rendezkedtek be. A Collegio di S. Bartolomeo könyvtárát először 1631-ben említik a források, mint amelyet a szentély fölött az első emeleten helyeztek el. Paolo Tinti levéltári (végrendeletek, ingóság összeírások) források alapján, és a ma is meglévő könyvek tulajdonosi bejegyzéseire támaszkodva elemzi a könyvtár gyarapodásának a történetét. Az adományozók nem csupán a tanárok, elhunyt szerzetesek voltak, hanem a város polgárai is többször választották kedvezményezettül a kollégiumot. Így módon a könyvtár története egy fejezet Modena társadalomtörténetében is.

A gyűjtemény a 17. század végére az Este hercegek területének egyik legnagyobb jezsuita könyvtárává nőtte ki magát. A közelben Reggióban, Novellában, Carpiban és Mirandolában voltak még jezsuita gyűjtemények. Tinti összehasonlította az állomány tartalmi összetételét egyéb jelentősebb jezsuita könyvtárakéval is.

A jezsuita rend 1773. évi feloszlátás után a könyvtáros Girolamo Tiraboschi katalogizálta a könyveket, amelyek a San Paolo konventbe kerültek. Innen egy részük az egyetem könyvtárába. Az 1862/63-as tanévben a könyveknek a most katalogizált része került vissza a San Bartolomeo kollégiumba, amely ma „Liceo classico L. A. Muratori”.

Tinti részletesen elemzi Tiraboschi katalogizáló módszerét. Megállapítja, hogy nem követte a jezsuiták által általában használt Claude Clement-féle (Lyon, 1624) tartalmi felosztást (24 osztály), hanem a Jean Garnier *Systema Bibliothecae* című munkájában (számos kiadást megélt) kidolgozott rendszerre támaszkodott.

A jelenlegi állomány 939 bibliográfiai egység (közel 2000 kötet), amelynek részletes leírása követi az alapos tanulmányt. A mutatók a nemzetközi elvárásoknak megfelelően személynév, nyomda- és nyomdászmutató, illetve a tulajdonosi bejegyzések indexe. A kiadási helyeket végig nézve feltűnő, hogy a gyarapítás mennyire nem terjedt ki az Alpokon túli területekre. Még a bécsi és a grázi kiadványok is csak elvétve fordulnak elő, de teljességgel hiányoznak a német katolikus nyomdák termékei (München, Ingol-

stadt, Augsburg). Számottevő nem itáliai anyag csak Párizsból és Lyonból került a modenai jezsuitákhoz.

A magyarországi használatnak különösen hasznos ez a kötet, hiszen alapvetően 18. századi olasz katolikus teológiai, illetve hitéleti anyag, amely könyvek gyakran jutottak el a magyar könyvtárakba is. Azonosításukhoz pedig kevés jól használható kézikönyv áll rendelkezésre.

MONOK ISTVÁN

Lietuviškai Biblijai – 400 metų. Biblijos vertėjas Jonas BRETKŪNAS. Tarptautinės parodos katalogas. – **400 Jahre litauische Bibel.** Bibelübersetzer Johannes BRETKE. Katalogs der internationalen Ausstellung. Sudarytojos/Zusammengestellt von Ona ALEKNAVIČIENĖ, Jolanta ZABARSKAITĖ. Vilnius, 2002, Lietuvos dailės muziejus. 158 l.

1991. augusztus 24-én a Szovjetunió elismerte Litvánia függetlenségét. A többi ezidőtájt függetlenné vált néphez hasonlóan Litvániában is a nemzeti kulturális örökség számbavétele, felmutatása, ápolása és a fiatal generációk tagjaiban való tudatosítása nemzeti kulturális- és tudományos stratégiai kérdéssé vált. A nemzeti irodalom- és könyvtörténeti kutatások Litvániában is intenzívebbé váltak, és sorra jelentek meg alapvető könyvek, amelyek az egyes művelődéstörténeti periódusok kutatásában igyekeztek olyan szemléletet is érvényesíteni, amely a nyolcvan éves szovjet periódus idején nem volt lehetséges. Sokszor kényszerültek felvenni a 19. században elejtett fonalat a kutatások szerves folytathatósága érdekében. Sigita Narbutas litvánul és angolul is kiadott kismonográfiája a litvániai irodalom és írásbeliség történetének első hat évszázadáról (*The mysterious island. A review of 13th–18th century literature of the Grand Duchy of Lithuania*. Vilnius, 2000, Institute of Lithuanian Literature and Ethnology) nem csupán egy új összefoglalás, hanem az a közeljövő kutatási irányainak kijelölése is egyben. Az ebben a könyvben megjelent irodalomtörténeti perio-

dizáció felfogható könyvtörténeti korszakolásnak is: középkor (1251–1521), reneszánsz (1522–1596), barokk (1597–1750), felvilágosodás (1751–1832).

A dán, porosz, svéd, lengyel és orosz kulturális hatás – és hatalmi politika – befolyása mellett kibontakozó litván irodalom reneszánsz korszaka az első, Vilniusban nyomtatott könyvvel kezdődik (Pranciškus Skorina könyve az utazásról orosz nyelven), és a periódus kulturális arculatát – a többi közép-európai nemzetéhez hasonlóan – alapjaiban meghatározta a reformáció. Az első porosz és litván könyv (mindkettő protestáns katekizmus) is e periódusban jelent meg Königsbergben: a porosz 1545-ben, a litván 1547-ben. A porosz katekizmus hasonló kiadása művelődés- és nyelvtörténeti elemzéssel 1995-ben jelent meg: *Pirmoji Prūsų knyga. The first Prussia book*. Parengė/Ed. by Mikėlis KLUSIS, Bonifacas STUNDŽIA. Vilnius, 1995, Pradai (Bibliotheca Baltica. B. Lithuania). Az első litván nyelvű könyvről egy háromnyelvű kiadványban adott alapvető elemzést Alfonsas Šešplaukis (*Pirmoji lietuviška knyga naujujų tyrinėjimų šviesoje. – The first Lituanian book in the Light of New Research. – Das erste litauische Buch im Lichte der neueren Forschung*. Kaunas, 1997).

A 2002 őszén Vilniusban rendezett kiállítás – amelynek katalógusát szeretnénk most bemutatni – az első litván Biblia fordítója, Johannes Bretke (1536–1602) életművét, a Bretke-kutatás eredményeit, illetve a Bretke-féle Biblia utóéletét, litvániai hagyományát mutatta be a közönségnek (zárva a Bretke-fordítás internetes megjelenésével). A kiállítás katalógusa azonban ennél több, rövid litvániai művelődéstörténet a 16. századról. Három – kétnyelvű, litván és német – nagyobb tanulmány vezeti be a kiállítási tárgyak részletes leírását. Jochen C. Range a Bretke-portré megrajzolásakor teljes joggal hangsúlyozza, hogy a Bammeln nevű faluból származó porosz polgárgyermek az akkori Poroszország többnemzetiségű és összetett kulturális hagyományt magába ötvöző lutheránus lelkész a korszak tipikus értelmiségi alakja. Königsbergben, majd Wittenbergben tanult, 1563-tól aktív lelkész,

aki németül és litvánul egyaránt prédikált. Egyháza számára énekeskönyvet szerkesztett (németül és litvánul, 1589), majd 1591-ben megjelentek litván prédikációi is Königsbergben, de fő művének a litván Biblia-fordítását tartotta maga is, amelyen aktívan 1580-tól dolgozott. A szakírók szerint e fordítás alapján összeállítható a 16. századi *Thesaurus linguae lithuanicae*. Történeti munkáit németül írta, főként Poroszország, és első szolgálati helye Labiau (litvánul Labguva, ma Oroszország: Polessk) krónikáját.

Ingé Lukšaitė tanulmányában (Johannes Bretke und die baltische Kultur) azt a folyamatot és szellemi erőteret rajzolta meg, ahogyan kelet-poroszországi részek – Bretke életében – átélték azokat a vitákat, amelyek a végülis egy ortodox lutheránus szemlélet megerősödésével zárultak. A legnagyobb hatást Luther mellett ezen területen Andreas Osiander (1514–1571) gyakorolta. A század közepétől sorra jelennek meg a német és a litván katekizmusok, énekeskönyvek, egyházi rendtartások és beszédgyűjtemények.

Ona Aleknavičienė a Bretke-örökséget elemzi (Der Weg des Johannes Bretke ins 21. Jahrhundert). Fő művei, a litván Biblia-fordítás és a „Chronik des Landes Preussen” kéziratban ma-

radt. Már a 17. században ismertek voltak ezek a kéziratok, és idézik azokat, főként a Biblia litván szövegét. Az első méltatója, a königsbergi egyetem teológia professzora Johann Jacob Quandt (1686–1772) volt. Quandt 1735-ben kiadott litván Bibliájának előszavában írt Bretke fordítási érdemeiről. Ludwig Jedemin Rhessa, ugyancsak a königsbergi egyetemen 1816-ban írta meg a litván Biblia történetét. Művében kiemelkedő szerepet tulajdonít Bretkének, de a szövegből csak kisebb részek jelentek meg szöveggyűjteményekben, chrestomátiákban. Bretke nagy művének kiadását most készítik elő, és hasonlóan több kelet-európai Biblia-fordítóhoz, a 21. században megjelenhet műve is (lásd például Bartol Kašić (1575–1650) horvát jezsuita esetét, vö. MKSz 2003. 4. sz. 500–502.)

Maga a kiállítás először Bretkének a tudós lelkesének életét és a Baltikumban végzett tevékenységét mutatja be (Pfarrer als Gelehrte und Schriftsteller auf dem Lande), majd részletesen történetírói munkásságát (Johannes Bretke als Geschichtsschreiber). A harmadik teremben Bretke utóéletét ismerhették meg a látogatók (Die Bretkeforschung).

MONOK ISTVÁN

Folyóiratunknak ez a száma
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával jelent meg.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója

Megjelent 9,3 A/5 ív terjedelemben

HU ISSN 0025-0171

A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája

Tördelte Markó Sándorné

Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme

Felelős vezető: Roznai Zoltán

TARTALOM

<i>Kókay György</i> : Horváth János, Verseghy Ferenc és az első magyar katolikus folyóirat	213
<i>Palotai Mária</i> : Folyóiratok irodalmi estélyei Erdélyben a két világháború között	226
<i>Tóth-Barbalics Veronika</i> : A Napkelet megalapítása	238
<i>Virág Rita</i> : A Magyar Könyvbarátok folyóirata, a Diárium	257

KÖZLEMÉNYEK

<i>Fazakas Gergely Tamás</i> : A Bodleian Library katalógusainak története és egy adalék	271
<i>Gömöri György</i> : Egy 18. századi magyar Londonban	278
<i>Borsa Gedeon</i> : A debreceni rézmetsző diákok nyomdája	281
<i>Földesi Ferenc</i> : A „Kovácsnai–Teleki-corvina”	290
<i>Bálint Gábor</i> : A Csáthy cég könyvkiadása a két világháború között	295
<i>Slíz Mariann</i> : Szenzációgyártás kisvárosi módra	299

SZEMLE

Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár... (Az oppenheimeri Biblia hasonmása Debrecenből.) Debrecen, 2002. (<i>Monok István</i>)	307
Lakatos Éva: Sikersajtó a századfordulón. Bp. 2004. (<i>Kókay György</i>)	308
Napkelet 1920–1922. Antológia. Vál., összeáll. Mózes Huba. Kolozsvár, 2004. (<i>Botka Ferenc</i>)	308
Rózsa, Mária: Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920. Bibliographie. 2. Teil. Zeittungen. München, 2003. (<i>Fried István</i>)	310
Tinti, Paolo: La libreria dei gesuiti di Modena. Modena, 2001. (<i>Monok István</i>)	312
Lietuviškai Biblijai – 400 metų. Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas. Vilnius, 2002. (<i>Monok István</i>)	313

SOMMAIRE

<i>Kókay, György</i> : János Horváth, Ferenc Verseghy et le premier magazine catholique hongrois	213
<i>Palotai, Mária</i> : Soirées littéraires des revues en Transylvanie entre les deux guerres mondiales	226
<i>Tóth-Barbalics, Veronika</i> : La fondation de 'Napkelet' (Orient)	238
<i>Virág, Rita</i> : La revue de 'Magyar Könyvbarátok' (Bibliophiles Hongrois). le 'Diárium' (Diaire)	257

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Fazakas, Gergely Tamás</i> : L'histoire des catalogues de Bodleian Library et une contribution	271
<i>Gömöri, György</i> : Un hongrois du 18 ^e siècle à Londres	278
<i>Borsa, Gedeon</i> : L'imprimerie des étudiants chalcographes de Debrecen	281
<i>Földesi, Ferenc</i> : „Le corvina Kovásznai-Teleki”	290
<i>Bálint, Gábor</i> : L'activité d'édition de la firme Csáthy entre les deux guerres mondiales	295
<i>Slíz, Mariann</i> : Fabrication de sensation selon la mode d'une petite ville	299

REVUE

Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. (Az oppenheimeri Biblia hasonmása Debrecenből.) (Le fac-simile de la Bible d'Oppenheim de Debrecen) (<i>Monok, István</i>)	307
Lakatos, Éva: Presse de succès au tourne-siècle. Bp. 2004. (<i>Kókay, György</i>)	308
Napkelet (Orient) 1920–1922. Anthologie. Choix et rédaction de Huba Mózes. Kolozsvár. 2004. (<i>Botka, Ferenc</i>)	308
Rózsa, Mária: Deutschsprachige Presse in Ungarn. 1850–1920. Bibliographie. 2. Teil. Zeittungen. München, 2003. (<i>Fried, István</i>)	310
Tinti, Paolo: La libreria dei gesuiti de Modena. Modena, 2001. (<i>Monok, István</i>)	312
Lietuviškai Biblijai – 400 metų. Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas. Vilnius, 2002. (<i>Monok, István</i>)	313